

Soproni Szemle

| 2017. első szám

| hetvenegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ÉLET AZ EGYKORI SCARBANTIÁBAN

GÖMÖRI JÁNOS: Adatok a kétezer éves Scarbantia anyagi kultúrájának ismeretéhez ..	3
T. SZŐNYI ESZTER: Scarbantia kora római kerámiaja	7
GABLER DÉNES: A scarbantiai terra sigillaták	19
MAGYAR-HÁRSHEGYI PIROSKA: A távolsági kereskedelem és élelmiszerszállítás emlékei: Amphorák Scarbantiából és környékéről	30
DÉVAI KATA: Üvedények a római kori Sopronban	39
SEY NIKOLETTA: Bronzból készült viseleti tárgyak Scarbantiából	52
TORBÁGYI MELINDA: Scarbantia és környékének római érmei	61
TOMKA PÉTER: Scarbantia környéke a népvándorlás korában (5–6. század)	70

SOPRONI ARCOK

SULYOK GABRIELLA: Giczy Jánosról	81
GÖMÖRI JÁNOS: Holl Imre (1924–2016) soproni régészeti kutatásai	84
KÁRPÁTI LÁSZLÓ: Mollay Jánosné Madas Gabriella okleveles erdőmérnök emlékezete	87
BOLODÁR ZOLTÁN: Az első soproni „street fotós”: G. Nagy Béla (1937–1989)	91

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2016. évi tevékenységéről	101
ANDRÁSSY PÉTER: Megemlékezés Kitaibel Pálról születésének 260. és halálának 200. évfordulóján (2017. február 3.)	104
A Soproni Szemle Alapítvány közleményei	105

ÉLET AZ EGYKORI SCARBANTIÁBAN

Gömöri János | Adatok a kétezer éves Scarbantia anyagi kultúrájának ismeretéhez

2006-ban Sopronban a *II. Scarbantia Tanácskozáson* találkoztak a városban és környékén ásató, scarbantiai témákkal foglalkozó helyi, budapesti, győri és szombathelyi régészek és ismertették kutatásai eredményeiket.¹ A tanácskozás időszerűségét az adta, hogy az építkezéseket megelőző nagyobb feltárásokból, az ezredforduló idejére újabb hatalmas mennyiségű – feldolgozandó – római kori leletanyag került a Soproni Múzeumba, a hozzá kapcsolódó tudományos dokumentációkkal együtt. Az tanácskozáson a római kori város kutatásának egy-egy témaköréről hangzottak el áttekintő bemutatók. Az előadások egy része már nyomtatásban is megjelent: például a scarbantiai ásatások egyes részleteinek ismertetésével a város topográfiájáról,² városépítészetéről, római fürdőjéről³ és amfiteátrumáról.⁴ Másrészt – főleg az epigráfiai emlékek elemzésével – számos új ismeretet közöltek a régészek a város szellemi életéről, a távolsági kapcsolatok révén a kereskedők⁵ által is terjesztett új vallások megjelenéséről.⁶

¹ 2006. november 3–4. A II. Scarbantia Tanácskozást a soproni Erdészeti Múzeum Templom utcai előadótermében rendezte a Scarbantia Társaság és a Soproni Múzeum a Soproni Tudós Társaság (STT) támogatásával. A Tudománynapi megnyitót Verő József akadémikus, az STT elnöke tartotta. Előadások: Kovács Péter: Scarbantia a történeti és epigráfiai forrásokban; Póczy Klára: Scarbantia a későrómai városok sorában; Gömöri János: Scarbantia úthálózata és a fórum középületei, az amphitheatrum és a római kézművesség emlékei, műhelyek. A városfalprogram három évtizede; Szabó Ádám (Magyar Nemzeti Múzeum – MNM): A fórum környéki feliratok; Fényes Gabriella (Budapesti Történeti Múzeum): Scarbantia városi fürdője a Szt. Orsolya Iskola pincéjében; Gabrieli Gabriella (Soproni Múzeum): Scarbantiai szentélyek, kultuszok, temetők. Villák Scarbantia territóriumán; Torbágyi Melinda (MNM): Scarbantia pénzforgalmáról; Tomka Péter: Scarbantia körzete a népvándorlás korában; Varga Tamás múzeumigazgató pedig bemutatta az Erdészeti Múzeumot.

² Gömöri János: Scarbantia maradványai a soproni Fő téren és körzetében. Régészeti kutatások 1971 és 2003 között. Die Überreste der römischen Scarbantia im Areal des Hauptplatzes zu Sopron (Ödenburg). Archäologische Forschungen zwischen 1971 und 2003. In: Szentesi Edit – Mentényi Klára – Simon Anna (ed.) Kő kövön / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid. Budapest, 2013, 213–224.; Gömöri János: Scarbantia. The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I. Hg. Marjeta Šašel Kos. Situla 41. Ljubljana, 2003, 81–92.

³ Fényes Gabriella: Sopron római kori fürdője az Orsolya tér 3. szám alatt. Arrabona. Múzeumi közlemények 45/1. Győr, 2007, 71–94.

⁴ Gömöri János – Karl Kaus: Panem et circenses. A scarbantiai amfiteátrum és közönsége. Soproni Szemle 59 (2005) 138–163.

⁵ Kovács Péter: *Interfectus a latronibus intrusis*. Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához. Soproni Szemle 61/4 (2007), 324–334.

⁶ Mráv Zolt – Gabrieli Gabriella: A scarbantiai Iseum és feliratos emlékei. Arrabona, A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei 49/1. (2011), 201–238.

A Soproni Szemle jelen számában közölt írások előtanulmányok Scarbantia városi életének bemutatásához – az anyagi kultúra jellegzetes tárgyai, a különböző importárúk elemzése alapján. A hadi utak forgalmas kereskedő utak is voltak,⁷ Scarbantian kereszttel változatos áruféléket, köztük luxuscikkek tömegeit szállították a közeli nagyvárosok, Carnuntum és Savaria piacaira. Finom asztali étkészleteket,⁸ terra sigillata edényeket,⁹ szép formájú üvegeket,¹⁰ bronz szobrocskákat¹¹ és egyéb öntvényeket. Olívaolajat, bort, halszószt tartalmazó amphorákat,¹² valamint a mindennapi élethez, a gazdaság működéséhez szükséges minden olyan – pénzért¹³ megvásárolható – árucikket, amelyet a helyi természeti forrásokból (gazdaságosan kifizetődő módon) nem lehetett előállítani. Tudjuk, hogy a helyi kelta fazekasmesterek leszármazottai a római hódítás után is tovább készítették agyagedényeiket,¹⁴ már az új igényekhez igazodva, gyakran a római luxusárukat is másolva. A Kr. u. 1. században jobbra faépítmények és agyagfalú házak álltak a *forum* közelében,¹⁵ de – főleg a 2. század elejétől – a nagyobb ütemben meginduló kőépítkezésekhez elegendő helyi építőfa, mészkő és gneisz építőkö állt rendelkezésre a városi építőipar számára. A kiváló minőségű „badeni agyag” több téglavető üzem működését is

⁷ *Tóth Endre*: Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon. Budapest, 2006.; *Kiss Péter*: A pannóniai mérőfldkővek állításának története és topográfiai kérdései. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest 2007. pp. 310. www.doktori.btk.elte.hu/hist/kisspeter/dissn.pdf

⁸ *T. Szőnyi Eszter*: Korai római kerámia Scarbantiaiban. Megjelenik a Soproni Szemle jelen (2017/1) számában.

⁹ *Gabler Dénes*: A scarbantiai terra sigillaták. Megjelenik a Soproni Szemle jelen (2017/1) számában.

¹⁰ *Dévai Kata*: Üvegedények a római kori Sopronban. Megjelenik a Soproni Szemle jelen (2017/1) számában.

¹¹ *Sey Nikoletta*: Bronzból készült viseleti tárgyak Scarbantiaiból. Megjelenik a Soproni Szemle jelen (2017/1) számában.

¹² *Hárshegyi Piroska*: A távolsági kereskedelem és élelmiszerszállítás emlékei: Amphorák Scarbantiaiból és környékéről. Megjelenik a Soproni Szemle jelen (2017/1) számában.

¹³ *Torbágyi Melinda*: Scarbantia és környékének római érmei. Megjelenik a Soproni Szemle jelen (2017/1) számában.

¹⁴ *Gömöri János*: A kézművesség emlékei. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Főszerk: Visy Zsolt, Budapest, 2003, 243–247.

¹⁵ *Gömöri János*: A Soproni Múzeum római kori és középkori faleletei. Wood from the Roman and Medieval Periods in the archaeological collection of the Sopron Museum. In: Az erdő és a fa régészete és néprajza. Archaeology and Ethnography of Forest and Wood. Szerk. / ed.: Gömöri János. Sopron, 2007, 189–206; 191: 1985-ben a Városház utcai I. és IV. kutatóárokban, a mai utcaszinttől mérve 400–420 cm mélységben, a talajvízben jó állapotban találtuk meg egy 1. századi faépület talpgerendáit és a deszkapadlózat kis részletét is. A Fórum-insulát kelet felől határoló, 1–2. századi városi út szintjétől egy méterrel mélyebben feküdtek a 15–20 cm átmérőjű, hántolt, de faragatlan fenyőfatörzsek (1. ábra). A korai faépület a későbbi kőépületek falvonalainak irányában, az útra merőlegesen helyezkedett el (2. ábra A). Kérdés, hogy a Tiberius-kori település egyik épületrészletét tártuk-e fel? A famaradványok közvetlen közelében nem találtunk kerámiatöredékeket. A 2. századi kőburkolatú út megépítése előtti, több rétegű feltöltések egy méternyi vastagsága alapján a város legkorábbi periódusára keltezhetjük ezt a faépületet. Mivel a fatörzsek nagy része helyben maradt, későbbi dendrokronológiai kormeghatározásra használhatók lesznek.

lehetővé tette, amit a feltárt tégláégető kemencék bizonyítanak.¹⁶ A felépült városi házakat és az igényesen megépített, falfestményekkel is díszített környékbeli villákat nyilván megfelelő bútorzattal és edénykészletekkel látták el. Ezért Scarbantia közelében is letelepedtek a különböző észak-itáliai és dalmáciai nagy kereskedőházak képviselői,¹⁷ amint az nyilvánvalón kitűnik a hegykői és az alsópéterfai (Unterpetersdorf) *negotiator* – kereskedő – sírkövek felirataiból.

Ismert tény, hogy a „szomszédos római kori nagyváros”, Carnuntum 2006-ban ünnepelte első említésének 2000 éves évfordulóját. *Velleius Paterculus* római lovag és történész említi,¹⁸ hogy Kr. u. 6-ban Tiberius, a későbbi császár (14–37) már téli tábort építtetett csapatainak a Duna melletti Carnuntumban.¹⁹ Tiberius kori menettábor maradványait tárták fel Soprontól délre, 30 kilométernyire, Répcsemicske (Strebersdorf) mellett, Locsmánd (Lutzmansburg) közelében is.²⁰ A noricum határsávjában felvonuló római legiók a Borostyánkő-úton haladva, Scarbantiát is érintve juthattak el Carnuntumba.²¹ Így joggal merülhetett fel már régen a kérdés, hogy pontosabban mikor jöhetett létre az a legkorábbi római település, amelyet már Scarbantiának neveztek?²² Milyen régészeti nyomok bukkannak fel a település életének legkorábbi időszakából?

2000 évvel ezelőtt (az 1000 évvel ezelőtti „impériumváltáshoz” hasonlóan) gyökeres változások történtek ebben a térségben, amit az anyagi kultúra drasztikus változása önmagában akkor is jelölne, ha nem ismernénk az időszakra vonatkozó írásos forrásokat,²³ például *Oppidum Scarbantia Iulia* Tiberus kori említését idősebb Plinius művéből.²⁴ Mintha ezerévenként nagyot ugrana a Kárpát–medence, ezen belül a Soproni-medence történelmi „nagy órájának mutatója”.

¹⁶ A korábban megtalált fertőrákosi és harkai tégláégető kemencékhez fontos új lelet a 2016-ban, a Borostyánkő-út közelében, Scarbantia déli külterületén feltárt tégláégető kemence (Gabrieli Gabriella és Zámbo Júlia közöletlen ásatása).

¹⁷ Sz. Póczy Klára: Scarbantia. Sopron in the Roman Period. Budapest, 1977, 10–11.

¹⁸ *Velleius Paterculus*: Historia Romana 2,109, in: Historia Romana. Römische Geschichte. Lateinisch/deutsch. Hg. Und übers. Marion Giebel. Stuttgart, 1989.

¹⁹ Humer, Franz (Hg.): Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Sonderausstellung aus Anlass des Jubiléums „2000 Jahre Carnuntum”. Horn, 2006.

²⁰ Groh, Stefan: Neue Forschungen an der Bernsteinstraße in Nordwestpannonien. Die römischen Militärlager und der Vicus von Strebersdorf und Frankenau/Frankenava (Mittelburgenland, Österreich), in: Szilvia Biró (Hrsg.): Ex officina. Studia in honorem Dénes Gabler. Győr, 2009, 175–188.

²¹ Mráv, Zsolt: The Roman army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st century AD: Archaeological evidence. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2013, 49–100.

²² Bella Lajos: Sopron város földrajzi fekvése és neve. In: Sopronyi Magyar kir. Állami Főreáliskola 19-ik évi Értésítője 1893–1894. Szerk. Salamin Leó. Sopron, 1894, 3–27.

²³ Kovács Péter: Scarbantia az ókori forrásokban. *Soproni Szemle* 61. (2007), 278–322.

²⁴ *Caius Plinius Secundus Maior*: *Naturalis Historia* III, 147.; Kovács Péter: *Oppidum Scarbantia Iulia*. Antik tanulmányok. - 46. (2002) 1-2., 147-191.

Kétezer éve jöttek és győztek a rómaiak és közel 400–500 évig uralták ezt a vidéket,²⁵ majd a népvándorlás viharai²⁶ és a „sötét (korai) középkor” fél évezrede következett. Analógiaként említem, hogy ezer éve szilárdították meg Árpád vezér ivadécai a Magyar Királyságot és mintegy 500 évig megőrizték királyaink a Magyar Szent Korona országainak teljes egységét. A jelenkorban, a harmadik évezred fordulóján (az EU-csatlakozási piacnyitás után, az áruk tömegeinek beáramlásával) hasonló jelenségnek lehetünk tanúi, mint Róma hatalmának és piacainak kiterjesztése következtében az új provincia (kezdetben még mint Noricum határsávja) lakói: az „óslakos” kelta-boiok, a betelepült „migráns” germán-kvádok és markomannok, valamint a kiváltságolt római veteránok.

Hogy jobban megérthessük azt a 2000 évvel ezelőtti történelmi kort, az örök emberi és örök gazdasági mozgatórugókat, nagyon fontos néha visszatekinteni. Lehet, hogy Póczy Klára 40 éve megjelent kiváló Scarbantia-ismertetése²⁷ után fontos lenne egy újabb, rövid – részletes tudományos hivatkozásokkal szintén nem túlterhelt – népszerűsítő, de pontos adatokat közlő, több nyelven kiadott, színes Scarbantia vezetőre. Ezt az igényt a régészeti műemlékeinket, például a Scarbantia Fóruma Múzeumi Kiállítóhelyet, illetve a régészeti kiállításokat látogató külföldiek és a hazai turisták kérdései és kérései is jelzik.

Szükség lenne továbbá egy hasonló, részletezőbb Scarbantia-monográfiára, a leletmentéseken és ásatásokon közel 150 év alatt szorgalmasan összegyűjtött ismeretek összegzésére, amely a további kutatás számára is világos megoldandó kérdéseket fogalmazna meg. Ennek a tervszerű kutatási programnak a része volt a II. Scarbantia-tanácskozás, és része a Soproni Szemle jelen száma, amelyben a régészeti szakterületek legelismertebb művelői közlik az anyagi kultúra tárgykörében folytatott kutatásaik scarbantiai vonatkozású eredményeit.

²⁵ A római kultúra, egy ideig még továbbélhetett a maradványlakóság körében, miután a hunok 433-ban szerződéssel Pannonia Prima provinciát is megszállhatták. [http://www.romaikor.hu/romai_birodalom_provinciai/pannonia_\(a_mai_magyarország_nyugati_resze___dunantul\)/pannonia_tortenete_az_oskortol_a_hunok_betelepuleseig/a_romai_uralom_vege_pannoniaban/cikk/a_hunok_betelepulese](http://www.romaikor.hu/romai_birodalom_provinciai/pannonia_(a_mai_magyarország_nyugati_resze___dunantul)/pannonia_tortenete_az_oskortol_a_hunok_betelepuleseig/a_romai_uralom_vege_pannoniaban/cikk/a_hunok_betelepulese)). Erre utalhatnak az 5. században, Scarbantia központjában épített kis viskók, amelyek még padlófűtéssel voltak ellátva: *Gömöri, János*: Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität. In: *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, Wien 17 (2000), 223–231.; *Blay Adrienn*: Későrómai ház Scarbantiaiban. *Soproni Szemle* 66. (2012), 23–36.

²⁶ *Tomka Péter*: Scarbantia környéke a népvándorlás korában (5–6. század). Megjelenik a *Soproni Szemle* jelen (2017/1) számában.

²⁷ *Póczy Klára*: Scarbantia. A római kori Sopron. Budapest, 1977.

Az égetett agyagedényt használó régészeti korszakokban a korhatározás legfontosabb eszköze a kerámia. Az őskorban szinte az egyetlen lehetőség, nem véletlen, hogy a régészeti kultúrák nagy része jellegzetes edényművességéről kapta a nevét. A római korban is elmondhatjuk, hogy a régészeti anyagban az írott emlékeken és a pénzekon kívül a törékeny, a divat változásait, a birodalmi általános irányzatokat és a helyi hagyományokat jól ötvöző, nagy számban előforduló kerámiaanyag az egyik legfontosabb datáló eszközünk. Nemcsak a keltezésben, hanem a gazdasági kapcsolatok megismerésében, a kereskedelmi útvonalak kirajzolásában is fontos szerepet játszik a tartományokban felbukkanó, a birodalom más területeiről vagy éppen a birodalom határain túlról, a barbaricumból származó kerámia, függetlenül attól, hogy kereskedelmi áruként, vagy csomagoló anyagként került behozatalra.

A Borostyánkő út mellett fekvő Scarbantia első betelepülői közé számítottak a kereskedők, az észak-itáliai kereskedőházak képviselői² – a sírkövek tanúsága szerint elsősorban felszabadított rabszolgák, libertusok,³ akik a betelepült italicusokat, veteranusokat látták el a korábbi lakóhelyükön megszokott árukkal, és nyilván tranzitkereskedelmet is bonyolítottak a barbaricum és az itáliai területek között.

A legkorábbi importkerámia: az itáliai kapcsolat

Az ismert történelmi tények dacára, miszerint az *oppidum Scarbantia Iulia* megnevezés alapján már a Kr.u. 1. század első harmadában valamiféle város jellegű településre következtethetünk, a korai importkerámiában ennek kevés bizonyítékát találjuk. A hiány magyarázatát abban kell keresnünk, hogy az ásások során a legkorábbi római rétegeket a későbbi csaknem kétezer év települési rétegei és a viszonylag magas talajvíz-viszonyok miatt csak igen kevés helyen sikerült elérnünk. A Flaviusok idejénél (Kr.u. 69–96) korábbi anyag a településről csak másodlagos helyzetből, vagy a belváros területén kívül került elő.⁴

A legkorábbi importkerámia vizsgálatánál ezért fokozott mértékben kell támaszkodnunk a korai temetkezésekből előkerült anyagra. Természetesen ez beszűkíti a vizsgálat lehetőségét a temetési áldozatnál, túlvilági útravaló melléklésénél használt formákra, amelyek főként asztali edények, poharak, csészék, tányérok, kisebb tálak és korsók

¹ T. Szőnyi Eszter (1945–2011) cikkének szövegét lábjegyzetekkel és szakirodalmi hivatkozásokkal kiegészítette: Gabrieli Gabriella régész (Soproni Múzeum). A tárgyak azonosításában és fotózásra előkészítésében Balassa Krisztina működött közre, a fotókat Bolodár Zoltán készítette.

² Póczy Klára: Scarbantia. A római kori Sopron. Budapest, 1977. 9.

³ Barkóczi László – Mócsy András: Die Römische Inschriften in Ungarn I. Budapest, 1972. 189, 221.

⁴ Gömöri János: Kora császárkori és Árpád-kori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban. Arrabona 15. (1973), 78–80.

voltak. Ezek az edényformák az import szempontjából lényegesebbek – nem valószínű ugyanis, hogy a nagy terjedelmű, rosszul csomagolható tároló és főzőedényeket is drága importáruból szereztek volna be, hiszen ezek az edénytípusok a helyi bennszülött fazekasok gyártmányaiból is tökéletesen megfelelnek rendeltetésüknek. (Kivételt képeznek a speciális áruk szállítására és tárolására szolgáló amphorák, amelyekkel külön tanulmány foglalkozik.⁵)

A helyi kelta gyökerű fazekasság meglehetősen magas színvonalon gyártott már a római foglalás előtt is korongolt kerámiát, az egyszerűbb római formákat tehát könnyen megtanulhatták az első betelepülőkkel érkező fazekasoktól és az első kereskedőkkel hozott importárúk megismeréséből. A nagyon speciális mesterségbeli tudást (korongozást vagy égetést) kívánó kerámián kívül néhány évtizeden belül feltehetőleg már mindent tudtak gyártani – mint arra kiváló bizonyítékaink is vannak. Ezek a készítmények persze az esetek nagy többségében nem érik el az import tárgyak színvonalát, a minőségbeli hiányosságokat azonban a bizonyára olcsóbb ár kompenzálhatta.

Nem célunk részletesen foglalkozni a korai hamvasztásos sírokból nagy számban előkerülő agyagmécsesekkel, csupán megemlítjük, hogy ez a világítóeszköz a helyi bennszülött lakosság számára teljesen ismeretlen volt – ezt bizonyítja, hogy a falusias jellegű bennszülött településeken még a 2. században sem jellemzők, noha egyéb importárut használnak. Természetszerűleg tehát a foglalás utáni időszakban még évtizedekig csak import gyártmányú mécsesekkel számolhatunk. A helyi gyártás beindulása után pedig a gyártás technikája miatt (öntőminta készítés az eredeti darabról, majd ennek sorozatgyártásra való felhasználása) csak nagyon nehezen különíthetők el az import és a helyben készített példányok.

A kerámiaedények esetében a *terra sigillatán* kívüli korai importtárgyakat azok a vékonyfalú kis edények képviselik, amelyek egyes hamvasztásos rítusú temetőkből gyakran egy sírban több példányban is előfordulnak, töredékeik pedig megtalálhatók a települések 1–2. századi rétegeiben. Ismert vörös és szürke agyagú változatuk, hasonló, sötétebb színű bevonattal ellátva. Előfordulnak metál fényű, fémedényt utánzó változatok is. Díszítésüket az edény teljes felületét, vagy annak csak egy részét borító, rásimított homok- vagy agyagszem beszórás, derelyeszaggató szerű eszközzel készített körbefutó fogaskarcolt sorok és sávok, valamint híg agyagmasszából égetés előtt felrakott ún. barbotin motívumok – növényi indák, levelek, bogyók, ritkábban pikkelyek, patkók képezik.⁶ Formailag két alaptípusban készülnek: csészék és poharak, mindkettőnek ismert fületlen és kétfülű változata is⁷. A típus korai változatai már a provincia megszervezése

⁵ Lásd Magyar–Hárshegyi Piroska írását jelen számunkban (*A szerk.*).

⁶ *Bónis Éva*: Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. (Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 20.) Budapest, 1942. 44–48.; *Gabler Dénes*: Kereskedelem. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk.: Mócsy András – Fitz Jenő. Budapest, 1990. 187–188., további irodalommal: 350.

⁷ *Szőnyi Eszter*: Észak-Itáliából importált agyagcsészék a győri Xántus János Múzeumban. Arrabona 14. (1972), 5–26.

előtti időkben kimutathatók, a noricumai Magdalensbergen például a Kr.e. 1. század utolsó negyedétől a település felhagyásáig, Kr.u. 45-ig használatban voltak.⁸

A régebbi terminológiával észak-itáliai csészéknek nevezett kis edénykéek a provinciában az itáliai import domináns időszakában tűnnek fel, Dél- és Nyugat-Pannoniában jóval gyakoribbak, mint általában a *limes* mentén és Kelet-Pannonia területén. A tartomány déli részein, például Emona (Ljubljana) temetőiben igen gyakori az egész 1. században és a 2. század elején is.⁹ A provincia északibb területein is megjelennek már az 1. században, de nagyobb számban a 2. század első felében fordulnak elő. Használatuk pénzzel datált sírok és településrétegek alapján az Antoninus-korig bizonyítható.¹⁰ Valószínűleg csak a hosszú használati időre bizonyíték egy Probus (Kr.u. 276–282) éremmel keltezett duna-szekcsői téglasírból előkerült, igen kopott példány.¹¹

A típus Pannoniából ismert változatai közül Sopronban eddig hiányzik a sárga és vörös agyagú, vörös, barnászörös, gyakran fémes fényű bevonattal, habos barbotin díszekkel, gyakran a belsejében is homokszem beszórással ellátott vékonyfalú kerámia. Hasonló darabok, viszonylag kis számban Dél- és Nyugat-Pannoniából ismertek. Az emonai temetkezések síregyüttesei¹² és az arrabonai segédcsapati tábor (*castellum*) rétegvizsgálatai alapján¹³ ez a változat tűnik a legkorábbinak. Hiányuk Scarbantiában a településrétegek már említett sajátos helyzetével, a legkorábbi rétegek feltárhatatlanságával magyarázható. Ugyancsak ez lehet az oka annak, hogy a Magdalensbergen¹⁴ a késő tiberiusi korra (Kr.u. 30–40.) keltezett, Arrabonában pedig a legkorábbi táborperiódust megelőző rétegből előkerült¹⁵ szürke, pohár formájú, sűrű vízszintes vonalkázást és ezen mélyebben benyomott ritka függőleges barázdálást mutató ún. „Gitterbecher” egyetlen példányát sem ismerjük Scarbantiából.

Soproni példányaink közül a vizsgált 21 darab szinte mindegyike temetőből, hamvasztásos sírból ismert. Legnagyobb részük Scarbantia déli temetőjéből, ahonnan már az 1870-es évektől kerültek elő sírok, később több fázisban kisebb-nagyobb leletmentések és megelőző feltárások szolgáltattak anyagot,¹⁶ néhány példány az északi temetőből és ismeretlen lelőhellyel a Storno-gyűjteményből, két töredék pedig szerencsés helyzetből,

⁸ Schindler-Kaudelka, Eleni: Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg. Kärntner Museumsschriften 58. Klagenfurt, 1975. 36–40. t.

⁹ Plesničar-Gec, Ljudmila: Severno Emonsko Grobišče. Ljubljana, 1972.

¹⁰ Krekovič, Eduard: Römische Keramik aus Gerulata. Bratislava, 1998. 8.

¹¹ Bónis 1942, 47.

¹² Plesničar-Gec 1972, 169–172.

¹³ Szőnyi Eszter: Régészeti adatok Arrabona legkorábbi megszálló csapatához. Arrabona 24–25. (1988), 25–29.

¹⁴ Schindler-Kaudelka 1975, 130. forma, 134.

¹⁵ Szőnyi Eszter: Arrabona topográfiája. Győr, 1992. 12. ábra.

¹⁶ Szőnyi Eszter: Előzetes jelentés a Sopron, Deák téri római temető feldolgozásáról. Arrabona 19–20. (1977–78), 5–15.

jól datálható rétegből a Forum feltárásából.¹⁷A darabok között a legáltalánosabb a csaknem félgömb vagy kettős kónikus fületlen csésze forma, valamint a körte formájú pohár. A kétfülű csésze típust mindössze egyetlen példány képviseli. Felületüket homokszem beszórás, fogaskarcolás vagy barbotin díszíti.

A fületlen csészék közül (12 db) négy szürke színű példányon fogaskarcolt díszítés jelenik meg általában vízszintesen körülfutó barázdák közé rendezett sávokban. Formájuk a félgömböt közelíti, külső felületükön a bevonat a jó minőségű fémcsillogású sötétszürkétől a matt, kopottas világosszürkéig terjed. Méretük nagyjából egyező: magasság 5–6 cm, száj átmérő 9–10 cm körül. Valamennyi ismert lelőhelyű darab a déli temetőből származik, az egyetlen Storno-gyűjteményből származó példányról is feltételezhetjük, hogy sírmelléklet volt. A forma elsősorban a Flavius-korra jellemző, bár közülük kettőnek az analógiáit (Magdalensberg 84. forma, és Emona északi temető, 308. sír) már az 1. század első feléből ismerjük.¹⁸

Különleges kivitelezésű és díszítésű egy igen vékony falú, fekete fémcsillogású bevonattal ellátott töredékes példány a Posta területén 1989-ben folytatott ásás 18. sírjából, tehát szintén a déli temetőből. Töredékes volta miatt méretei és formája nehezen rekonstruálható. A csésze pereme alatt körbefutó kettős barázda határolja a két sorban, fésűszerű szerszámmal bekarcolt koncentrikus félkörökből álló díszítést. A két sor félkörívei elcsúsztatva, pikkelyszerűen fedik egymást (a felső sor fedí az alsót). A két félkörív-sor alatt az edény hasát igen finom, mélyen benyomott fogaskarcolt sáv díszíti. A fogásdísz alatt négy vízszintes barázdából kialakított zóna, a talp közvetlen közelében kettős körülfutó barázda látható. Talpa hiányzik. A díszítés pontos analógiáját a pannoniai publikált anyagban sehol sem találtam. Ugyanilyen eszközzel készített hasonló díszítés ismert Magdalensbergen egy kútból, tehát település anyagból. A nyomott félgömb alakú 4,2 cm magas, 8 cm szájtátmérőjű, 3 cm talpátmérőjű kis csészén, a díszítés két sorban elhelyezett negyed koncentrikus körökből áll, a fogaskarcolt dísz pedig hiányzik az edényke testéről. Publikálója az 1. század 20–30-as éveire, tehát Tiberius korára keltezi. A soproni példánynál – figyelembe véve egyedi voltát – gyártási időnek mi is elfogadjuk ezt a korhatározást. A használat, illetve a sírba kerülés időpontját a temető teljes kiértékelésekor, a sírból előkerült egyéb mellékletek figyelembe vételével, a sír temetőn belüli topográfiájával és jellegével talán finomítani lehet [Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye (SMR) 96.1.12.7].

Két barbotin-díszes fületlen csészénk közül az ép világosszürke példány minden bizonnyal sírmelléklet volt – a Storno-gyűjtemény őrizte meg számunkra. Elsősorban boggyós díszítése alapján Flavius-kori készítése valószínű,¹⁹ de kopott állapotát figyelembe véve akár még a 2. század első felében is használatban lehetett. A másik barbotin-díszes

¹⁷ Gömöri János: Scarbantia foruma. (A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 14.) Sopron, 1985. 56., 60.

¹⁸ Plesničar-Gec, Ljudmila: Chronologische Determination der dünnwandigen Keramik aus dem nördlichen Gräberfeld von Emona. Materjali VIII. (Zenica)1971. 122.

¹⁹ Plesničar-Gec, Ljudmila: Thin Walled Pottery from Slovenia. Rei cretariae Romanae fautorum acta XXV–XXVII. (1987), 458.

darab a Forum ásatáson az X *exedra* építési szintjéről előkerült töredék. Földbe kerülésének idejét az ásató a 2. század első évtizedeire teszi.²⁰ Típusa alapján gyártási idejét az 1. század második felére a Flavius korra helyezzük.

Kevésbé jellegzetesek és az előbbieknél egyszerűbb díszítési technikát mutatnak a félgömb- vagy félgömbhöz hasonló alakú homokszem beszórásos kis csészék. Legkorábbi, belül is díszített változataik hiányoznak. Összesen négy darab ismert belőlük. A két élénkvrös színű példány közül az egyik a déli temetőből származik, a Posta 1989-es ásatásakor feltárt 22. sírból [SMR 96.1.16.6]. Ebből a temetkezésből egy fogaskarcolt díszű sötétszürke kis csésze is napvilágra került [SMR 96.1.16.2]. A másik, nagyon hasonló darab az északi temető területéről, a Balfi útról származik [SMR 55.124.4] (1. kép). A homokszem-beszórásos csészék már az 1. század első felétől ismertek, Pannoniában még a 2. században is használják őket. A díszítési technika horpasztott oldalú poharakon, 2–3. századi fazekas kemencékből Poetovióból még később is kedvelt.²¹ Két sötétebb színű töredék az Ikva áruház építését megelőző feltárás során került elő, közülük a barnásszürke importnak tűnik, míg a kopottas szürke lehetséges, hogy helyi gyártmány [SMR 79.2.19 és SMR 79.2.28]. Problematikájára még visszatérünk. A félgömb alakú kis csészék egy díszítetlen, sárga agyagú, kopott vörös festést mutató példánya a déli temető területén a Kis János utcában 1964-ben egy leletmentés során került a múzeumba. Valószínűleg a homokszemdíszes csészék helyi utánpótlásának tekinthetjük [SMR 76.9.2].

1. kép. Homokszem-beszórásos csésze. Sopron, Balfi út (Soproni Múzeum)

²⁰ Gömöri 1985, 60.

²¹ Plesničar-Gec, L. – Strmonik-Gulic, M. – Tusek, I.: The Production of Thin Walled Pottery at Poetovio: New Evidence. *Rei cretariae Romanae fautorum acta XXVII–XXVIII*. (1990), 153.

A vékonyfalú csészék általános ismertetésénél említett egyetlen kétfülű töredéknek csak felső része maradt meg. A barbotin pötty-sorokkal díszített kis edény a Forum ásatásból származik, „a *cardo* járdája alatt az útszegély és a '*basilica*' nyugati fala között –374 cm mélyen egy Drag 24 *sigillata*-töredékkel egy rétegben”.²² A Drag 24/25 (Consp 34) forma az újabb kutatási eredmények szerint²³ a késői Tiberius-kortól a Flaviusokig keltezhető, de ritkán még később is előfordul. A rekonstruált kétfülű forma a vékonyfalú kerámiák között az 1. század második feléhez köthető.²⁴

2. kép. Hordó alakú pohár töredékei. Sopron, Posta, 1989-es ásatás (Soproni Múzeum)

A vékonyfalú kerámia másik szokásos formája a bögréknél nyúlánkabb pohár kisebb számban jelenik meg Scarbantia anyagában. A legtöbbet (7 db) a déli temető sírjaiból ismerünk. Gyakrabban szürke színűek, de vörös is előfordul. Díszítésük, kivitelük változatos. Talán a legérdekesebb a Posta 1989-es ásatásának 21. sírjából előkerült két kis hordó alakú pohár, amelyek közül az egyik biztosan import, nagyon vékonyfalú, keményre égetett, fémesen csillogó, csaknem fekete bevonatú, viszonylag alacsony, széles szájú, a csészéhez közel álló forma. Alakjának pontos rekonstruálása nehéz, mivel a sírban csak töredékeit találtuk. Díszítése mindössze a hasán körbefutó barázda [SMR 96.1.15.14]. (2. kép). A másik, ugyanebből a temetkezésből előkerült darab ép. Fala vastagabb, felülete matt, érdesebb az előbbinél. Az edény felső harmadában körülfutó három barázda emlékeztet az import darab díszítésére. Valószínűleg helyi utánsz [SMR 96.1.15.6] (3. kép).

²² Gömöri 1985, 60.

²³ Ettlínger, Elisabeth, et al.: *Conspectus formarum terra sigillatae italico modo confectae*. (Materialien zur römisch-germanischen Keramik 10.), Bonn, 1990. 112.

²⁴ Plesničar-Gec 1971, 2. tábla 7–8.

3. kép. Hordó alakú pohár. Sopron, Posta, 1989-es ásatás (Soproni Múzeum)

4. kép. Barbotin-díszes szürke pohár (Soproni Múzeum)

5. kép. Barbotin-díszes szürke pohár (Soproni Múzeum)

6. kép. Fogaskarcolt díszű vörös pohár (Soproni Múzeum)

A csészéknél nagyon kedvelt fogaskarcolt díszítés egy tölcséres peremű, körte formájú, szürke poháron jelenik meg, amelyen sem festést, sem bevonatot nem találunk. Nagyon kopott, világos szürke felülete alapján feltételezzük, hogy az 1955-ben előkerült edénykét savazással tisztíthatták [SMR 60.22.1] (4. kép). Lehetséges, hogy hasonló el-

járással restaurálták a másik, töredékes példányt is, amelynek halványszürke felületén elmosódott vörös színű pöttyök a festés maradványai lehetnek, esetleg a levált barbotin díszek helyét mutatják [SMR 60.21.6] (5. kép). A két, méretében és formájában teljesen hasonló kis szürke körte formájú pohárka (egyik töredék) hasonló barbotin díszítést mutat: meglehetősen elnagyolt növényi ornamentikát, talán lándzsa alakú leveleket.

7. kép. Vörös festésű barbotin-díszes pohár (Soproni Múzeum)

Két vörös színű pohárkánk közül az egyik a test felső kétharmadát ritkás sorokban elhelyezett fogaskarcolás díszíti. Formája a szokásos körte alak [SMR 60.18.4] (6. kép). A másik, csaknem gömbtestű pohárnak nemcsak a formája szokatlan, hanem a testét kívül-belül borító, igen jó minőségű csillogó vörös bevonat is, amely *sigillata*-szerű megjelenést ad az edénynek. Teljesen analógia nélküli az általam ismert anyagban [SMR 60.34.3]. További két vékonyfalú pohár telepanyagból származik, mindkettő a római város falain kívül került elő. A Bánfalvi úton talált vörös festésű kis poharat profilált pereme alatt négy patkósorból álló barbotin, ez alatt pedig nyers állapotban elkent agyagszembevonás díszíti [SMR 73.1.5] (7. kép). A másik pohárkából mindössze egy kis peremtöredék maradt meg. Színe vörösesbarna, körülfutó hornyolások alatt két sor patkódíszet mutat. Lelőhelye: Ikva áruház 1. gödör [SMR 79.2.20] (8. kép).

A vékonyfalú poharak datálása a csészékénél kevésbé pontosítható. Mint már említettük, Sopronból hiányoznak a legkorábbi, már a Magdalensberggről is ismert tojásdad alakú hálódíszes (*Gittermuster*) poharak²⁵, amelyek az emonai temetőben Claudius-

²⁵ Schindler-Kaudelka 1975, 134.

éremmel és korabeli *sigillatá*kkal kerülnek elő,²⁶ Arrabonában pedig a Claudius-kori táborépítést megelőző időszakból.²⁷ A temetőanyagból származó hordó alakú és gömbtestű edények tűnnek korábbinak, az 1. század második felében gyárthatták őket, míg a körte formájú, kissé kihajló peremű fogaskarcolt- és barbotin díszűek az 1. század végétől lépnek fel.²⁸ A Bánfalvi úti pohárka leletösszefüggései alapján a 2. század 60-as, 70-es éveiben került ki a használatból,²⁹ gyártási idejét azonban jellegzetes díszítése alapján mindenképpen az 1. századra helyeznénk.

8. kép. Vörösbarna, barbotin-díszes pohár töredéke (Soproni Múzeum)

A raetiai kerámia Scarbantiában

Az Észak-Itália irányából érkező 1. századi *sigillata* importot a 2. század elejétől a nyugati tartományok gyártmányai szorítják ki,³⁰ ez vonatkozik az egyéb kerámiafajtákra is. Speciális csoportját képezi az import kerámiának a tartományban nem túl gyakori ún. raetiai kerámia. A vörös agyagú, vörösesbarna vagy kissé ezüstös, fémesen csillogó felületű kerámia fajtát a nyugati provinciákban – elsősorban Raetiában gyártották. Díszítésüket geometrikus mintában felrakott vékony barbotinszálakból és pontokból alakítják ki, kedvelt motívum a végein és középpontján barbotinpöttyel díszített patkó, vízszintesen vagy függőlegesen összeállított patkósor és a vízszintesen futó fogaskarcolt sávok. A Soproni

²⁶ Plesničar-Gec 1971, 123.

²⁷ Szőnyi 1992, 12. ábra

²⁸ Plesničar-Gec 1971, 123.

²⁹ Gömöri 1973, 73–97.

³⁰ Gabler 1990, 189–191.

Múzeum régészeti anyagából ennek a kerámia fajtának mindössze három kis töredékét ismerjük. Mindhárom a Deák térről, tehát a déli temető területéről származik, 1955-ös ásatásból szórványként.

Az első függőleges oldalú tál peremtöredéke, a perem alatt körülfutó kettős barázda, az edény oldalán nyolc pálcataból kialakított barbotin csillag, középpontjában és a pálcatabok végein felrakott barbotin pontokkal. Agyaga vörös, bevonata vörös-ezüstfényű. A második darab gömbszelet alakú tál peremtöredéke. A perem alatt körbefutó kettős barázda, alatta négy sor fogaskarcolásból álló zóna, majd barbotin díszítés: hat pálcatabból kialakított csillag és függőleges állású pálcatab. A pálcák végein barbotin pontok. Agyaga vörös, bevonata élénk vörös, fényes. A harmadik darab szintén gömbszelet alakú tál peremtöredéke. A perem alatt körülfutó kettős barázda, az edény oldalán pálcatabokból kialakított körülfutó zeg-zug vonal, amelyet függőleges oszlopokban és a pálcatabokat követően, azok alatt elhelyezett barbotin pettyek egészítenek ki. (A pettyek letörtek.) Agyaga vörös, fala az előbbieknél vastagabb, kivitelezése durvább. Színe matt vörös, az edény alsó részén barnásba hajló.

A kerámiatípus időrendi beosztását formai jegyek alapján kidolgozó Drexel³¹ három csoportot határozott meg a Kr.u. 1. század végétől a 3. század elejéig. A mi példányaink mindegyike az 1. század 90-es éveitől a 2. század közepéig gyártott ún. Drexel féle 1. csoportba sorolható, mindegyik az egyik leggyakoribb tálformát képviseli. Használati idejükéről, illetve pusztulásukról és földbe kerülésükről – szórvány leletek lévén – semmit sem tudunk mondani. Újabb vélemények szerint Pannoniába – legalábbis a *limes* vidékére – csak a 2. század közepétől importálják ezt a kerámiafajtát.³² A sorrendben harmadikként leírt vastagabb falú példány valószínűleg nem nyugati import. A Savariában – feltehetőleg a 2. század második felében – működő műhely gyártmányának tartjuk,³³ bár erről biztosan csak anyagvizsgálattal lehetne meggyőződni.

Ezzel eljutottunk a vékonyfalú kerámiák helyi műhelyeihez, utánpótlásához. A vékonyfalú barbotinos kerámia legkorábban és legnagyobb számban a provincia déli részében jelenik meg, nem véletlen tehát, hogy itt, ahol nagy közkedveltségnek örvendett, hamarosan elkezdik a gyártását is. Emonából az 1. század második feléből,³⁴ Poetovióból a 2–3. századból³⁵ kerültek elő kemencéik. A provincia északibb területén, a Scarbantiához jóval közelebb eső Mursellában szintén az 1. század második felében gyártották már ezt az edénytípust,³⁶ egyéb kora római kerámiaformákkal együtt. Scarbantiában, a Gömöri János által az Ikva Áruház megelőző feltárása során feltárt fazekasműhelyből előkerült leletanyag is szolgált megelégedéssel. A vállalkozó kedvű fazekas sok mindennel megpró-

³¹ Drexel, Friedrich: Das Kastell Faimingen ORL VI. Heidelberg, 1911. 80–94.

³² Krekovič 1998, 10., további irodalommal

³³ Szőnyi Eszter: Zur Verbreitung und Herstellung der sog. Rätischen Keramik in Pannonien. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 25. (1973), 93–95.

³⁴ Plesničar-Gec 1987.

³⁵ Plesničar-Gec 1990.

³⁶ Szőnyi Eszter: Thin Walled Pottery from Mursella. Antaeus 24. (1997–98), 516–524.

bájkózott. A kifejezetten helyi hagyományokat mutató kerámián kívül előkerültek itt nagy, lapos, *sigillata* formát (Haltern 3, 5. – Tiberius–Claudius kora) utánzó tálak, homokszemdíszes kis csészék, barbotin patkódíszes pohár töredékei (1–2. század), sőt egy különleges Augustus-kori edény, az ú.n. Sarius csésze formáját mutató töredék is. Természetesen a kivitelezésből egyértelmű, hogy nem import tárgyról van szó, azonban a helyi igényeknek megfelelt. A mester így gyakorlatot szerzett, és előbb-utóbb jó minőségű helyi áruval ki tudta szolgálni a város lakosságának igényeit.

Tanulságok

A kerámia vizsgálata kiemelkedő fontosságú a régészeti anyagok tekintetében. Egyrészt anyagánál fogva jól fennmarad, másrészt törekenységénél fogva viszonylag gyorsan elhasználódik, cserélődik, jól „követi a divatot”, korhatározásra alkalmas. Segítségével gazdasági kapcsolatokra, kereskedelmi útvonalakra derül fény. A különleges kerámiaárut távoli provinciákba is szállították a különleges igények kielégítésére. Ez különösen a kora római időszakban jellemző, amikor a helyi fazekasok még nem tudták ezeket előállítani.

A legkorábbi import Itáliából Aquileián és Emonán keresztül a Borostyánkő úton érkezett Scarbantiába. Ezek a vékonyfalú, kisméretű edények: csészék és poharak fületlen és kétfülű változatban készültek. Díszítésük különböző: fogaskarcolt sorok és zónák, híg agyagpépből felrakott barbotin ívek, bogycók, patkók, homokszem és agyagszem beszórás. Színük vörös vagy szürke, bevonatuk sima és fényes, gyakran fémes csillogású. A Scarbantiából ismert példányok legtöbbször a város déli temetőjéből kerültek elő. A legkorábbi, vörös és sárga színű – 1. század első felére keltezhető – típusok hiányoznak, csak a század második felétől, a Flavius császárok korától gyártott példányok kerültek a hamvasztásos sírokba, néha egy sírba több darab is. Használatuk a 2. század első felébe is átnyúlik.

Az 1. század végétől – 2. század elejétől a nyugati tartományok import áruja nagy számban kerül a provinciába. Ennek egy speciális fajtája az ún. raetiai kerámia (nevét fő gyártási területéről kapta). A vöröses, fémes fényű, barbotin pöttyökkel, vonalakkal és patkódíszekkel, valamint fogaskarcolással díszített edényeket az 1. század legvégétől a 3. századig gyártották. A limes vidékén nagyobb számban előforduló edényekből Sopronban mindössze három töredéket ismerünk a déli temető területéről szórvány anyagként – tehát nem sírba helyezett tárgyként. Mindhárom tál-peremrész, az egyik közülük valószínűleg nem nyugati import, hanem a közeli Savaria egyik fazekasműhelyéből származik.

Az importkerámia helyi utánzatait illetően fontos megjegyezni, hogy a római foglalatást megelőzően területünkön működő bennszülött (kelta) fazekasok igen jó minőségű korongolt fazekasárut készítettek. Formakincsük eltért a rómaiakétól, de a technikai tudásnak birtokában voltak. Így tehát viszonylag könnyen és gyorsan elsajátították az új lakosság megváltozott igényeit kielégítő új formákat. Nemcsak a raetiai kerámia helyi utánzatait, hanem az ú.n. észak-itáliai vékonyfalú csészéket és bögréket is készítették, Dél-Pannonián kívül a közeli Mursellában (Árpás) is. Scarbantiában az Ikva Áruház építésénél előkerült fazekasműhely mestere is próbálkozott import kerámiaformák utánzásával.

A *terra sigillata* a római edényművesség legjelentősebb produktuma. Olyan finom kidolgozású, fényes, vörös edényfajta gyűjtőneve, amelyet nemcsak tartóssága, hanem tetszetős külseje és gyakori díszítése miatt is kedveltek. Az ókorban a *terra sigillata* nagyjából azt a szerepet töltötte be, mint ma a porcelán. *Terra sigillatákat* közel hét évszázadon át készítettek Itáliában és a provinciák különböző fazekastelepein. Márkás áru volt, amelyet minősége a többi edényfajta fölé emelt, különös helyet biztosítva a római edényművészen belül.

A jól keltezhető *terra sigillaták* a egyúttal a római kori kereskedelmi kapcsolatok alakulásának legjobb mutatói is. Elterjedésükből a manufaktúrák exportjának célterületei rajzolódnak ki; mennyiségük egy-egy adott területen a kapcsolatok intenzitását és azok alakulását mutatja. Így az egyes provinciák, azokon belüli körzetek eltérő fejlődésének sajátosságai bontakoznak ki.

A már a Kr. u. 1. század közepén kiépült borostyánkő út az áru szállításának kedvező lehetőséget biztosított, így a törekeny kerámia-szállítmányok is célba értek. A közeli Salaria és Carnuntum leletanyaga azt mutatja, hogy az Aquileia–Carnuntum útvonal mentén a legkorábbi itáliai manufaktúra, Arezzo (Arretium) termékei is eljutottak a pannoniai városokba,¹ ha nem is a dombordíszes példányok, de az egyszerűbb tányér ill. pohártípusok. Magából Scarbantiából eddig ilyen edényt nem ismerünk, de a közeli Deutschkreutz (Sopronkeresztúr)² vagy az alsó-ausztriai Katzelsdorf határában feltárt,³ a bennszülött bój óslakosság előkelői temetkezésének tekinthető sírokban fellelhető ez az áru. Ezek a korai, Tiberius–Claudius kori gyártmányok a névbélyegek alapján M. Perennius Saturninus ill. L. Gellius Quadratus műhelyéhez köthetők. A bélyeges, az 1. század második negyedére keltezhető leletek azt bizonyítják, hogy a római foglалás korában a helyi arisztokrácia is hozzájuthatott ehhez a luxusáruinak számító kerámiafajtaához.

Bár Scarbantia már a Julius–Claudius dinasztia korában rendelkezett polgári igazgatású önkormányzattal⁴ (*oppidum Scarbantia Julia*), a város különböző pontjain végzett kutatások során eddig csak az itáliai sigillata-gyártás késői termékei, az ún. Pó-vidéki *sigillaták* kerültek elő. Ezeknek gyártóhelyei (*figlinae*) még nincsenek lokalizálva.

¹ I. Mikl-Curk: Bemerkenswerte Reliefsigillata aus Poetovio. Acta RCRF 7, 1965, 75, 79.; I. Mikl-Curk: Einiges über die padanische Sigillaten von Emona. Acta RCRF 18, 1977, 82.; O. Brukner: Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panoniji / Roman Ceramic Ware in the Yugoslav Part of the Province of Lower Pannonia). (Dissertationes et monographiae 24.) Beograd, 1981, pl. 20,4.

² D. Gabler: Italische Sigillaten in Nordwest-Pannonien. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 51. Eisenstadt 1973, Abb.1,1.

³ H. Kerchler: Beiträge zur Kenntnis der römisch-pannonischen Hügelgräberkultur II. Archaeologia Austriaca Beiheft 8. Wien, 1967. Taf. LIX.5.; O. Urban: Das frühkaiserzeitliche Hügelgräberfeld von Katzelsdorf, Niederösterreich. Archaeologia Austriaca 68. (1984), 83, Abb. 12,5–6.

⁴ Kovács P.: Oppidum Scarbantia Julia. Antik Tanulmányok 46. (2002), 188–191.

A tágabb értelemben vett műhelykörzetet leszámítva ez a kerámia csak az aquileiai kereskedelem vonzáskörzetében talált piacot. Itt azonban sikerrel vették fel a harcot az arezzoi sigillata-gyárral, amelynek áruja csak az igényesebb, jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező rétegekhez jutott el (pl. a poetovioi vagy a carnuntumi helyőrségek jól fizetett legionáriusaihoz).⁵ Scarbantiában a késői Pó-vidéki *sigillaták* közül C·T·SUC, Q·S·P, illetve L·MAG·VIRILIS edényei a leggyakoribbak, valamennyinek névbélyeges tányérja, pohara már előkerült Sopronban.⁶ Az általuk jelzett edények egyszerűbb típusok, mint a lapos aljú, függőleges peremű Consp.20 formájú tányér (*catillus*) (3.kép, jobbra) vagy a gömbszelet aljú, függőleges peremű Consp.34 formájú pohár (*paropsis*). Ezeknek falán felrakott (applikált) díszek találhatók, amelyeket általában párosával helyeztek el: girlandokat, rozettákat, delfineket, maszkokat. A lábalakú, ún. *planta pedis* bélyegeket az edények aljára pecsételték. A nevek a római névadásnak megfelelően három tagból állnak (*tria nomina*), a firma jelzésére elegendőnek találták a kezdőbetűk feltüntetését. A név az *officinator*-t, azaz a műhely vezetőjét jelöli,⁷ akivel a földterület, az agyagbánya tulajdonosa köthetett szerződést kerámia gyártására. Az *officinator* többnyire felszabadított rabszolga (*libertus*) lehetett, amire abból következtethetünk, hogy sok az azonos elő- ill. nemzetségnév (*praenomen* és *nomen gentile*), tehát egy *patronus* több libertusát is foglalkoztathatta a fazekasiparban. (C·T·S, FES·C·T, SEC·C·T, C·T·T, Q·S·P, Q·S·C, ami egy Q·S vagy Q·SEN nevű *patronus* felszabadított rabszolgáit jelölheti, de hasonló a helyzet az L·M·V, L·M·C, L·M·S kezdőbetűjű mesterek esetében is).

Az észak-itáliai műhelyekből a Claudius–Flavius korban, nagyjából Kr. u. 50 és 80 körül érkeztek a kerámiaszállítmányok. A város területén a Várkerületen, a Fabricius-ház pincéjében,⁸ illetve a római kori forumon végzett ásások legkorábbi leletei között lelhető fel⁹ Pó-vidéki sigillata, de megtalálható ez az áru a Deák téri temető mellékletei között is.¹⁰ Valamivel későbbiek a kihajló peremű tálkák, amelyeket stilizált liliom ill. szőlőfürt díszít.¹¹ A mintát *à la barbotine* technikával vitték fel, azaz agyagiszapból pipetta segítségével alakították ki. Ezek az ún. Consp.39 és Consp.43 formájú észak-itáliai *sigillaták*,

⁵ D. Gabler: *Italische Sigillaten aus den canabae legionis in Carnuntum*. Carnuntum Jahrbuch 1990, 229–252.

⁶ E. Vágó: *Die oberitalisch-padanische Auflagen-Sigillaten in Transdanubien*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (ActaArchHung) 29. (1977), 87, 97, 107–108.

⁷ G. Fülle: *The internal organisation of the arretina terra sigillata industry. Problems of evidence and interpretation*. Journal of Roman Studies 87, 1997, p.144

⁸ Holl I. – Nováki Gy. – Póczy K.: *Városfalmaradványok a soproni Fabricius ház alatt*. Archaeologiai Értesítő 89 (1962), 53, 8. kép 8,

⁹ D. Gabler: *Die Sigillaten vom Forum Scarbantias*, in: *J. Gömöri: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia*. ActaArchHung 38. (1986), p. 384, Abb.41,7, p. 394, Abb. 45, 1–3.

¹⁰ Szönyi E.: *Előzetes jelentés a Sopron-Deák téri római temető feldolgozásáról*. Arrabona 19–20. (1977–1978), 10.

¹¹ S. Biaggio Simona: *La necropoli di Moghegno*. Cevio 1995, p. 33. a temető éremmellékletei alapján lehet keltezni. D. Gabler: *Italische Sigillaten aus den canabae legionis von Carnuntum*. Carnuntum Jahrbuch 1990, 246.

amelyeket valószínűleg ugyanazok a műhelyek gyártottak Domitianus és Trajanus korában (Kr. u. 81–117).¹² Sopron környékén Sopronbánfalva¹³ és Fertőrákos villagazdaságában¹⁴ találhatók meg a Pó-vidéki sigillaták.

Míg a dunai tartományok piacaira az 1. század végéig, a 2. század elejéig észak-itáliai sigillaták érkeztek, Galliában és Germaniában már az 1. század második évtizedétől a dél-galliai ipar termékei szorították ki az itáliai árut. A dél-galliai gyártóhelyeket jól ismerjük, Pannoniába a legnagyobb mennyiségben a mai Dél-Franciaországban található La Graufesenque (az antik Condatomagus) exportált. A dombordízes edények közül a korábbi Drag.29 formájú típus Scarbantiában nagyon ritka,¹⁵ territoriumán is csak a távolabbi Szárazvám (Müllendorf) került elő.¹⁶ Gyakori viszont a félgömb alakú Drag.37 formájú áru vagy a henger alakú Drag.30-as típus. A formaváltás időpontjára egy pompeji leletegyüttes alapján következtethetünk. A Vezúv Kr. u. 79 évi kitörésekor elpusztult itáliai város egyik üzletében egy Dél-Galliából érkezett, még ki sem csomagolt szállítmányt találtak, benne 90 reliefdíszű sigillatával. Ezeknek többsége már a Drag.37 formát mutatta.¹⁷ A formaváltással a díszítés rendszere is megváltozott. A legkorábbi félgömb alakú tálakon még a korábbi típuson kipróbált ornamentális motívumokkal díszített zónák vagy indák tűnnek fel. Az új forma állandó díszítőeleme, a képmezőt felülről lezáró tojásfüzér, a Flavius-korban jelent meg (Kr. u. 69-96), az állatfrízzel és a metopéosztással együtt. Ez utóbbit esetenként még átlós irányban (András keresztalakban) is tovább tagolták, majd az így kialakított mezőkbe helyeztek figurális motívumokat.¹⁸ Zsánerképek¹⁹, nyílhegyek, pikkelyek, stilizált virágok és levelek töltötték ki a felületet (1.kép). La Graufesenque-ban mintegy Kr. u. 120 tájáig gyárthattak exportra szánt dombordízes sigillatákat. Scarbantiában főként a Fabricius ház pincéjében végzett ásatások során került elő ez az 1. század utolsó évtizedére keltezhető kerámiafajta.²⁰ A la graufesenque-i manufaktúra a helyi, galliai területeken kívül meghódította a római birodalom nyugati vidékét és a Duna vidéki provinciák piacait is.

¹² Buocz T. – Gabler D.: Savariai városfal. A városfal építési ideje a terra sigillaták tükrében. Sárovar, 2002, 72–73.

¹³ Vágó 1977, 97.

¹⁴ D. Gabler: Der römische Gutshof von Fertőrákos-Golgota. ActaArchHung 25 (1973),151–152.

¹⁵ Holl – Nováki – Póczy 1962, 7. kép 4; D. Gabler: Die südgallischen Sigillaten in Pannonien. Einige Besonderheiten ihrer Verbreitung. Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum 21–22. (1982), 58.

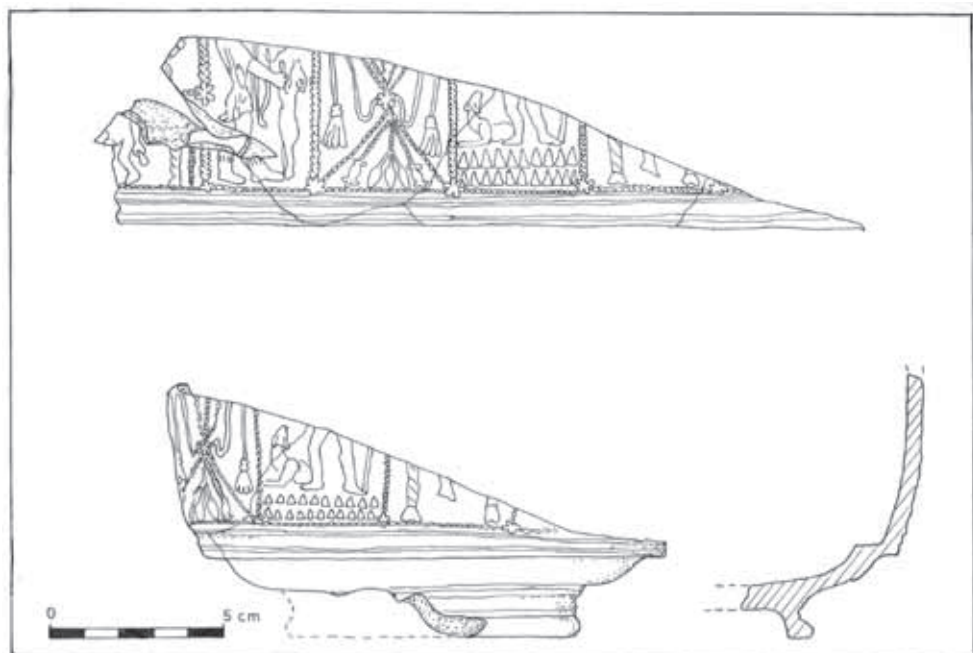
¹⁶ D. Gabler: Die Sigillaten im westpannonischen Raum. Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 29. (1979) 1982, 30.

¹⁷ D. Atkinson A Hoard of Samian Ware from Pompeii. Journal of Roman Studies 4. (1914), 27.

¹⁸ D. Gabler: Terra sigillaták Aquincum legkorábbi táborából és annak környékén emelt későbbi római épületekből. Budapest Régiségei 45. (2012), 120.

¹⁹ A kutyával játszó alakkal díszített, dél-galliai sigillata töredékei a Városház utcában, -400 -450 cm mélyen kerültek elő: J. Gömöri: Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität. In: Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage. (Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17. Wien, 2000, p. 230, Abb. 7: metszetrajz, alsó szürke réteg, 2. század.

²⁰ Holl – Nováki – Póczy 1962, 7. kép 1–3, 7.

1. kép. Drag.37 formájú dél-galliai sigillata töredékei (Sopron, Városház u.)

Scarbantiában csekélyebb a másik dél-galliai műhely: Banassac részesedése, amely a 2. század második és harmadik évtizedében exportált a dunai tartományokba.²¹ Ez a manufaktúra teljes mértékben a tömegtermelésre rendezkedett be, ennek számlájára írható az ábrázolások minőségének romlása. A banassaci sigillaták mindezek ellenére még megtartották az edények felületkezelésének technológiailag jó minőségét.

A sigillataipar történetét is végigkíséri az a törekvés, hogy a szállítási költségek miatt drága importált kerámiát helyi áruval váltsák ki. A reliefdíszű sigillaták helyi gyártását a dél-galliai import jelentős csökkenése miatt kísérelték meg Pannoniában. A dél-galliai dombordízes edények mintáit követő tálakat már a késő-Flavius korban kezdtek gyártani Poetovioban.²² Scarbantiában egy 3. századi sír alól előkerült formatál-töredéket Póczy Klára publikált 1958-ban.²³ A negatív motívumait: egy *sceptrum*ot tartó ruhátlan férfi alakot, Victoriát, futó állatalakokat és tojásfüzért ábrázoló díszítést Sopron római korának kiváló kutatója az ún. későitáliai sigillaták mintakincsével vetette össze. Az Észak-

²¹ A. W. Mees: Modellsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra sigillata. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 54. Stuttgart, 1995.

²² I. Mikl Curk: Bemerkenswerte Reliefsigillata aus Poetovio. Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum 7 (1965), 75–76., Abb. 1, 2.

²³ Póczy K.: Reliefdíszű táltöredék Scarbantiából. Soproni Szemle 12. (1958), 245–249.

Etruriában működő műhelyek gyártmányairól azóta több monografikus feldolgozás is megjelent, ezek között azonban a soproni formatál motívumai nem találhatóak.²⁴ Sokkal valószínűbb, hogy a helyi műhely – amelynek gyártmányait egyébként nem ismerjük –, a Pannoniában gyakori dél-galliai sigillaták figurális és ornamentális mintakincsét követhette valamikor a 2. század második negyedében (2. kép). A dél-galliaihoz viszonyítva rendkívül csekély volt az ún. késő-itáliai, többnyire Pisában gyártott kerámia részesedése Pannoniában,²⁵ egy-egy példány azonban a szomszédos városok: Savaria vagy Carnuntum anyagában is fellelhető.²⁶ A scarbantiái „kísérlet” az elsőik egyike lehetett a pannoniái edénművességben. Nem tudjuk, hogy a kiformázott áru minősége maradt-e el lényegesen az importált sigillatákétól, de a helyi műhely termelése jelentéktelen lehetett az importhoz képest. Talán ezért nem ismerünk sem a soproni sem a környék leletanyagában olyan edényt, amelyet ebből a formatálból formázhattak ki.

2. kép. Dombordízes edény gyártásához használt formatál Scarbantiából (Sopron, Deák tér)

A galliai sigillata-gyártás történetét végigkíséri a manufaktúrák közti konkurenciaharc a piacok birtoklásáért. Ebből a harcból többnyire azok a műhelyek kerültek ki győztesen, amelyek a felvevőpiacokhoz, elsősorban a rajnai hadsereg táboraihoz közelebb voltak. A mai Franciaország középső részén, Vichy és Clermond-Ferrand környékén

²⁴ M. Medri: Terra sigillata tardo-italica decorata. *Studia Archaeologica* 60. Roma, 1992.

²⁵ S. Menchelli: Terra sigillata pisana: furniture militari e „libero mercato”. *Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum* 35 (1997), 191–198.

²⁶ H. Klumbach: Der Verbreitungsgebiet der spätitalischen Terra Sigillata. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 3. (1956), Taf. V.2

lévő manufaktúrák sikere is ebben rejlett. Közülük a legjelentősebb Martres-de-Veyre²⁷ és Lezoux (az antik Ledosus) volt. Jelentőségük a 2. század elejétől nőtt túl a regionális kerekteken. A korábbi Martres-de-Veyre a 2. század első negyedében exportált termékei – bár ritkábban –, Pannoniába is eljutottak.²⁸ A 2. század második harmadától túlnyomórészt a tömegtermelésre berendezkedő lezoux-i csoport szállított kerámiát a dunai tartományokba. A lezoux-i gyár a dombordízes edényeken kívül legalább 25 féle díszítetlen árut gyártott.²⁹ Scarbantiában elsősorban az Antoninus kori lezoux-i sigillaták lelhetők fel.³⁰ Ebben az időszakban több mint 75 fazekasműhely készített reliefdíszű edényt ebben a manufaktúrában. Az edények felületét általában gyöngyosorokkal tagolták kisebb mezőkre (metopékra), ezekbe kettős körből, vagy koszorúból álló medaillonokat pecsételtek. A figurális vagy ornamentális motívumok az így szerkesztett felületekbe kerültek. Gyakran lendületes indák közét töltötték ki nagyobb levelekkel vagy madáralakokkal. A figurális motívumok sorában szinte az egész római pantheont felvonultatták: Apollo, Venus és Amor, Neptunus, Vulcanus, Victoria gyakran lelhető fel ezeken az edényeken, de szívesen ábrázoltak gladiátorküzdelmet, vagy vadászjeleneteket is. A késői lezoux-i időszak vezető mesterei a Kr. u. 140-170/175 között működő Albucius, Cinnamus vagy Paternus II áruja³¹ Scarbantiában is fellelhető. Szinte mindegyik több fazekast is foglalkoztató *officinator* lehetett, edényeiken a reliefmezőben található nagyméretű névbélyeg reklám céljára szolgálhatott. Feltehetően nem a készítő fazekast, hanem a műhely vezetőjét tüntették fel a képmezőbe pecsételt signaturákon. A díszítetlen poharakon, tányérokon gyakori névbélyeg viszont éppen a fazekas teljesítményének ellenőrzésére szolgált (a soproni sigillatákon Osbius, Carantinus, Saciro vagy Merco neve szerepel).³² A legkésőbbi *officina* Paternus II-é lehetett, aki a Kr. u. 190-es évekig gyárthatott dombordíszű edényeket Lezoux-ban. A pannoniai szállítást azonban valószínűleg korábban be kellett fejeznie, részben a dunai tartományokat sújtó, hosszan elhúzódó markomann-szarmata háborúk (Kr. u. 166–180) miatt. Közép-galliai áru mind a forumon, mind pedig a Fabricius ház pincéjében végzett ásatások során került elő, de gyakori a város territoriumának villagazdaságaiban is. Eddig Fertőrákoson, Sércen (Schützen am Gebirge), Szárazvámom (Müllendorf),

²⁷ A.-M. Romeuf: Les Martres-de-Veyre: in: Le terre sigillée gallo-romaine – Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations (sous la direction de C. Bémont et J.P. Jacob). Documents d'Archéologie Française 6. Paris, 1986, 145–152.; J.R. Terrisse: Sigillée des Martres-de-Veyre (Puy-de-Dôme) Gallia 21. (1963), 227–239.

²⁸ D. Gabler: Die Sigillaten vom Gebiete der Hercules Villa in Aquincum. ActaArchHung 28 (1976), 30.; D. Gabler: Terra sigillaták az albertfalvai vicusból (1994 évi ásatás). Budapest Régiségei 33. (1999), 122,

²⁹ Ph. Bet – H. Vertet: Centre de production de Lezoux. In: Le terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations (sous la direction de C. Bémont et J.P. Jacob). Documents d'Archéologie Française 6. Paris, 1986, 140–141.

³⁰ Gabler 1986, p. 394, Abb. 45,4.

³¹ Bet-Vertet 1986, 141.

³² Gabler D.: Az importált terra sigillaták forgalma Pannoniában. Archaeologiai Értesítő 91. (1964), 99, 101.

Nagyhöflányban (Großhöflein-Föllikberg), Répcemicskén (Strebersdorf) és Hasfalván (Haschendorf) találtak lezoux-i sigillatákat.³³

Az Alpoktól északra a rheinzaberni (az ókori Tres Tabernae) sigillata-manufaktúra volt a legjelentősebb, amely a rajnai táborok közelsége, Európa egyik fő folyója melletti kedvező fekvése, a vízi út adta olcsó szállítási lehetőség miatt a 2. század harmadik harmadától kezdve számos kelet-galliai fazekas hagyta ott korábbi műhelyét, és települt át a rajnai kerámiaüzembe. A rheinzaberni manufaktúra hosszú működési idején belül a kutatás az eddig ismert mintegy 90 fazekas, fazekascsoportt közösen használt vagy egymás edényéről leformázott pecsétlőkkel készített formatálak affinitási értékén (azaz viszonylagos hasonlóságán) nyugvó relatív időrendi csoportosításokat kísérelt meg.³⁴ Ezeket megpróbálta kombinálni az ásatások során előkerült, tönkrement kemence-betöltések anyagát tartalmazó leletegyüttesek adataival, vagy más régészeti megfigyelésekkel (például zárt pinceletekben előkerült érmekkel keltezett sigillatákéval).³⁵ Ezek a kísérletek megnyugtató eredményeket csak a gyakrabban előforduló kerámiatípusok esetében hoztak.

A kutatók egyetértenek abban, hogy a legkorábbi officinák működése – így a Scarbantiában is fellelhető Januarius árué –, Antoninus Pius és Marcus Aurelius uralkodási idejére tehető.³⁶ Ebben a nagy kerámiagyártó centrumban egységes díszítésrendszer sohasem alakulhatott ki, a több mint 120 évig működő manufaktúra fazekasai általában megtartották előző műhelyükben kialakított stílusuk jellegzetességeit. A markomann háborúk előtti időszakban a rajnai áru csak alárendelt szerepet játszott a lezoux-i áru mellett.³⁷ Rheinzabern azonban – a felvevő piacokhoz való közelsége miatt –, jobban ki tudta használni az átmeneti békés időszakok lehetőségeit, mint a távolabbi, közép-galliai gyár. Nem véletlen, hogy a rajnai manufaktúra a Kr. u. 180-as évektől kezdve szorította ki Lezoux termékeit a pannoniai piacokról. Az újonnan kiépített regensburgi legiotábor temetőjének mellékletei,³⁸ továbbá a felső-germaniai–raetiai területek érmekkel keltezett pinceletei azt bizonyítják, hogy a rajnai manufaktúrában a 3. század harmadik negyedéig gyártottak díszített edényeket.³⁹ A kölni üveggyártás komoly konkurenciát jelentett

³³ Gabler 1982, 27, 31–32, Abb. 4. és 8.

³⁴ H. Bernhard: Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieföpfer. Germania 59. (1981), 82., Beilage 5.

³⁵ A. W. Mees – K. Kortüm: Die Datierung der Rheinzaberner Reliefsigillaten. in: Form and Fabric. Studies in honour of B. R. Hartley. London, 1998, 157–168.; A. W. Mees: Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern unter Berücksichtigung von Papyri, Inschriften und Rechtsquellen. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien 52, Mainz, 2002.

³⁶ Gabler 1964, 103.

³⁷ D. Gabler: Rheinzaberner Sigillaten in Pannonien. ActaArchHung 67 (2016), 123.

³⁸ S. von Schnurbein: Das römische Gräberfeld von Regensburg. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, Reihe A, Bd. 31. Kallmünz/Öpf, 1977.

³⁹ W. Zanier: Das römische Kastell Ellingen. Limesforschungen 23. (1992), 128.; A. Heising: Das römische Stadtmauer von Mogontiacum-Mainz. Archäologische, historische und numismatische Aspekte zum 3. und 4. Jahrhundert. Bonn, 2008.

a rajnai műhelynek, amely megpróbálta az üvegyártás jellemző vésett⁴⁰ díszítését utánmozni, ezáltal hasonló, de olcsóbb termékekkel válaszolni a piaci kihívásra (3. kép, hátul).

A legtöbb áru Pannoniába és a dunai tartományokba a Severus-korban (a Kr. u. 2. század végén és a 3. század elején) érkezett. Nagyobb anyagfeldolgozások hiányában ezt a megfigyelést Scarbantiára egyelőre nem terjeszthetjük ki.⁴¹ A Severus-kori mesterek közül Belsus, Martinus vagy a késő-Severus kori Primitivus csoport áruja Sopronban is fellelhető.⁴² A Kr. u. 233/242 évi alemann betörések után a rheinzaberni kerámia már csak elvétve jutott el a dunai tartományokba, a kereskedelem ekkor már nem vállalta a veszélyeztetett területeken keresztül való szállítások kockázatát. Rheinzabern ezért fokozatosan elvesztette keleti piacait.

3. kép. Drag.54 formájú rheinzaberni sigillatak a soproni Fő téren feltárt horreum alatti apszisos épületből.
Jobbra: Consp.20 formájú észak-itáliai sigillata, applikált díszítéssel.

A késői gyártmányok díszítése egyszerűbb, a figurális elemeket durván tagolt metopékba vagy medaillonokba pecsételték. Számos esetben le is mondtak a szerkesztésről és csak az ismétlődő, általában össze nem illő figurák, állatalakok sora adott egyfajta ritmust a képmezőben. A tömegtermelés miatt egyre silányabb dombordízes edények helyett Rheinzabern inkább a formák változatosságával, az egyszerűbb díszítési eljárások (barbotinos vagy vésett üvegedényt utánzó díszítés) bevezetésével, gyakori alkalmazá-

⁴⁰ Gömöri J.: Scarbantia maradványai a soproni Fő téren és körzetében. Régészeti kutatások 1971 és 2003 között. In: Kő kövön / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid. Budapest, 2013, 7. kép. a horreum alatti apszisos kőépület a metszett díszű pohár lelőhelye, p. 221, 51. jegyz.

⁴¹ Holl – Nováki – Póczy 1962, p. 55, 10. kép 2, 4, 9.; Gabler 1986, 395.

⁴² Gabler 1964, 102–103.

sával vagy merész újításokkal próbálta meg vevőkörét megtartani. A rheinzaberni manufaktúrában az edényformák száma jelentősen növekedett. A Drag.43 típusú dörzstál (*mortarium*) – amely asztali edényként szolgált –, Scarbantiában is fellelhető. Oldalát *à la barbotine* technikával felvitt levelek díszítik, ezzel a gyorsabb eljárással készített áruajtával a reliefdíszű edények minőségének romlását akarták ellensúlyozni.⁴³ A Drag.43 típusú *mortariumot* elsősorban fűszeres mártások, krémek, tézstaszerű fogások előkészítésére és fűszerek őrlésére használták. A díszítetlen edényformák magas százalékaránya egyfajta életszínvonal mutatónak tekinthető, az így ellátott háztartásokban az egyszerű használati edényeket is távoli tartományokból szerezték be. A manufaktúra működésének a Kr. u. 260/70-es évek bel- és külpolitikai válsága, az általános gazdasági hanyatlás vetett véget.

A város territoriumán is gyakori a rajnai áru, fellelhető Sopronkeresztúron (Deutschkreutz), Hasfalván (Haschendorf), Strebersdorfban (Répcemcske),⁴⁴ Sopronhórpácson, Borbolyán (Walbersdorf), Szárazvámon (Müllendorf), Nagyhöflányban (Großhöflein-Föllikberg) és Oszlopon (Oslip).⁴⁵

A sigillata-műhelyek alapításánál a piacterület „követésének” elve érvényesült, azaz a piacterülethez igyekeztek a vállalkozók minél közelebb kerülni. Ez az elv jutott érvényre akkor is, amikor rheinzaberni és részben kelet-galliai vállalkozók kis csoportja telepedett le Raetia és Noricum határán, az Inn folyó melletti Westerndorfban. Ezt a manufaktúrát a dunai provinciák növekvő kereslete hívta életre, amelyet a rheinzaberni manufaktúra egyedül már nem tudott ellátni. Az Inn és a Duna biztosította a piacterületekkel való összeköttetést, ennek köszönhetően a westerndorfi áru a Duna deltájáig is eljutott. Ezek a gyártmányok a csekély szállítási költségek miatt lényegesen olcsóbbak voltak, ezért rosszabb minőségük ellenére is jelentősebb mennyiségben exportáltak. Scarbantiából eddig csak a legkorábbi műhelynek, a Comitialis csoportnak az áruját ismerjük.⁴⁶ Ennek díszítőmotívumai általában rheinzaberni eredetűek, mivel Comitialisnak többek közt ott is volt műhelye. Pecsételőinek, formatáljainak egy részét vihette át a Kr. u. 175 táján nyitott westerndorfi fiáléba.⁴⁷

Westerndorfból eddig 90 fazekast ismerhettünk meg névbélyegeikről.⁴⁸ Ezek arról tanúskodnak, hogy a mesterek ebben a manufaktúrában is specializálódtak. Voltak, akik csak díszítetlen poharakat vagy tányérokat korongoltak, mások díszített edényeket is formáztak. Formatál és pecsételő készítésével azonban alig egy tucat fazekas foglalkozott. A westerndorfi gyár működése a Kr. u. 233/242 évek közötti alemann betörésekig iga-

⁴³ Gabler 1986, 395.

⁴⁴ J. Matouschek – H. Nowak: Fundchronik. Strebersdorf. Fundberichte aus Österreich 37. (1998), 765–772.

⁴⁵ Gabler 1982, 27–28., 32–33.

⁴⁶ Holl – Nováki – Póczy 1962, 53., 8.kép 11.; Gabler 1986, 395.

⁴⁷ R. Christlein – W. Czysz – J. Garbsch – H.J. Kellner – P. Schröter: Die Ausgrabungen 1969–1971 in Pons Aeni. Bayerische Vorgeschichtsblätter 41. (1976), 78.

⁴⁸ G. Streitberg: Namenstempel und Stempelmarken Westerndorfer Sigillatöpfer. Bayerische Vorgeschichtsblätter 38. (1973), 133–153.

4. kép. Térkép a Scarbantiaiba szállító fontosabb terra sigillata műhelyekről

zolható.⁴⁹ A westerdorfi áru arányát Scarbantia esetében nem tudjuk felmérni, mivel nagyobb anyagfeldolgozással nem rendelkezünk, amely ennek a manufaktúrának a részesezéséről tájékoztatna bennünket. A savariai vagy a sallai leletanyag alapján azonban feltételezhető, hogy jelentéktelen mennyiségű lehetett⁵⁰ a többi gyártóhely anyagához képest.

⁴⁹ Christlein – Kellner 1976, 79. az ezzel kapcsolatos kétségeket fogalmazza meg *M. Struck*: Römische Grabfunde und Siedlungen am Isartal bei Ergolding, Ldkr. Landshut. Materialhefte der Bayerischen Vorgeschichte, Reihe A, 71. (1996), 52.

⁵⁰ D. Gabler: Kereskedők Sallában. Zalalövő öröksége. Hereditas Sallensis 3. (2005), 26.

Lelőhelyeinek száma is rendkívül kevés, Sopronon⁵¹ kívül Scarbantia territoriumáról csak Sércről (Schützen am Gebirge)⁵² ismerünk ilyen árut.

A Westerdorftól alig pár kilométerre fekvő pfaffenhofeni (az antik Pons Aeni) manufaktúrában elsősorban a westerdorfi Helenius officina pecsétlőivel, vagy azok leformázásából származó pecsétlőkkel készített kerámiát gyártottak. Ezeken kevés „önálló” elem található, köztük gyöngysorok, választópálcikák, a többi motívum a westerdorfi manufaktúrából ismert. Általában csak az alig néhány milliméternyi méretbeli különbség és az elmosódottabb részletek árulják el, hogy másolással, dombordízes tálak motívumainak „leöntésével” készültek.⁵³

A pfaffenhofeni műhelyt a 3. század második vagy harmadik évtizedében alapíthatták, működése azonban csak 233 után vált intenzívebbé.⁵⁴ A későbbi officinák Kr. u. 260 tájáig működhettek.⁵⁵ A sigillata manufaktúrák 3. századi „elszaporodása” új folyamatot érzékeltet a birodalom gazdasági életében, amelynek során a távoli területekre exportáló, a rhainzabernihez hasonló nagy manufaktúrák helyét egyre inkább a kisebb, helyi körzetek ellátására berendezkedő officinák foglalták el. Az ipari termelés tehát decentralizálódott, a birodalom bel- és külpolitikai válságának elmélyülését a nagy területeket átfogó kereskedelmi kapcsolatok lazulása is tükrözi. A 3. század közepétől Pannoniába is érkezett áru a mai Közép-Tunézia területéről. Carnuntumban vagy Savariában tucatszám került elő ez az áru, Scarbantiából azonban eddig egyetlen észak-afrikai *terra sigillata chiara* edényt sem ismerünk.

⁵¹ Holl – Nováki – Póczy 1962, p. 53., 8. kép 11.; Gabler 1986, p. 384., Abb. 41,1, p. 395.

⁵² Gabler 1982, 33–34.

⁵³ H.-J. Kellner: Die Sigillata Töpferer in Pfaffenhofen am Inn und ihr Formenschatz. Germania 1964, 80–91.

⁵⁴ Christlein – Kellner 1976, 78–79.

⁵⁵ Holl – Nováki – Póczy 1962, p. 53, 8. kép 11.

A Mediterráneumban a bronzkortól kezdve agyagból készült, általában két füllel ellátott szállítóedényeket használtak különböző élelmiszerek – mint a bor, olaj, halszószkok, de akár tartósított gyümölcsök (mint például a datolya, füge) távoli vidékekre való eljuttatására.¹ Rengeteg különböző méretű és formájú amphora-típus ismert a Római Birodalomban.² Szinte minden tartományban számos gyártóhelyet tárnak fel a régészek, elsősorban a vízi utak és az egykori termelő nagybirtokok mellett. Tartalmukra, eredetükre – az egyre nagyobb számban elvégzett anyagvizsgálatok mellett – a rajtuk gyakran található bélyegek, vagy festett feliratok (*dipinto*), ritkábban bekarcolt jelek (*graffito*) alapján tudunk következtetni. Ezek jelölték az ókorban a gyártó manufaktúrát, megnevezhették az edényekben szállított árut, annak térfogatát, esetleg a recept típusát, amely szerint az készült.

Az ókorban a kiürült szállítóedényeket sokféle módon újrahasznosították,³ vagy egyszerűen összetörték. Azokat az amphorákat, amelyekben korábban bort szállítottak, felhasználhatták még vízfordásra, de alapvetően más jellegű élelmiszer tárolására másodsor már nem voltak alkalmasak. A legjobban összetörve voltak újrahasznosíthatóak ezek a nagyméretű és sokszor önmagukban is jelentős súlyú edények: építéseken falakba, csatornába, kemencék platnijába, egyébiránt útalapozásokba építették be a töredékeket, továbbá használták sírok jelölésére, vagy kisdetek koporsójaként. A legtöbb amphora azonban a szemétdödrökben, vagy felhalmozva szeméthegeyeken végezte.⁴

Pannoniába eljuttatni ezeket az amúgy sem olcsó termékeket igen nagyfokú szervezettséget igényelt, amely tovább emelte az árukat. Scarbantiába és környékére az ún. Borostyánkő-úton érkeztek, nagy valószínűséggel az Adria partján található kikötővárosok, Aquileia, vagy éppen Tergeste közvetítésével.⁵

¹ D. P. S. Peacock – D. F. Williams: *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*. London, 1986, 20–30. (A továbbiakban: Peacock – Williams 1986.)

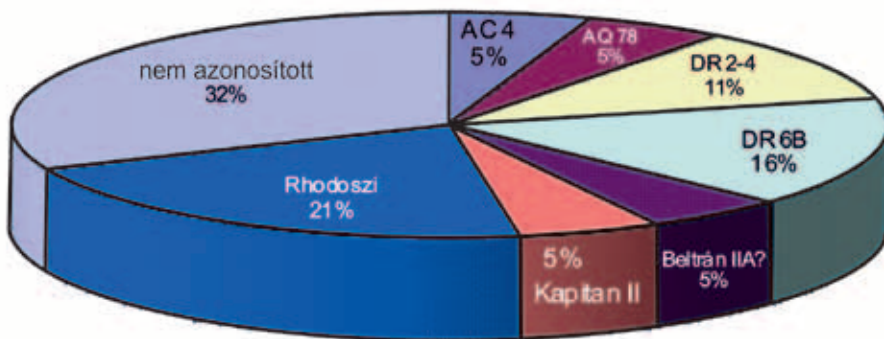
² Tájékozódásra kiválóak az interneten elérhető szakmai adatbázisok: Roman amphorae: a digital resource, Southampton 2005 (http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/); Terres d'Amphores (<http://www.mae.u-paris10.fr/terresdamphores/>); Amphorae ex Hispania (<http://amphorae.icac.cat/>); CEIPAC (<http://ceipac.ub.edu/>); Adriaticum Mare (<http://adriaticummare.org/index.php/en>); Provenance Studies on Pottery in the Central Mediterranean (<http://facem.at/>).

³ Az amphorák újrahasznosításáról bővebben: J. T. Peña: *Roman Pottery in the Archaeological Record*. Cambridge, 2007, 61–192.

⁴ Ennek egyik leglátványosabb példája a Rómában található Monte Testaccio: ez a domb a római kikötő mellett kiürített, majd összetört amphorákból áll.

⁵ Az Adrián zajló római tengeri kereskedelem hajózási útvonalaihoz és központjaihoz összefoglalóan: M. Jurišić: *Ancient shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries*. (British Archaeological Reports. International Series 828.), Oxford, 2000, 47–55. Tergeste szerepéhez: C. Zaccaria: *Il ruolo di Aquileia e dell'Istria nel processo di romanizzazione della Pannonia*. In: *La Pannonia e l'Impero*

Scarbatiai előfordulásukat illetően sajnos egyelőre viszonylag kevés információ áll rendelkezésünkre. Sopron belvárosából 19 darab,⁶ a környéken található Petőháza-Lésalja lelőhelyről – ahol egy római villa maradványai kerültek elő –,⁷ hét darab amphoratöredék ismert (1. és 2. ábra). Ezen a leletanyagban belül azonban nyolc különböző forma (3. ábra) fedezhető fel, melyek gyártása a Kr. u. 1. század elejétől a Kr. u. 2. század harmadik negyede-vége közé eső időszakra tehető. A továbbiakban a bennük szállított termékek szerint tárgyaljuk a leleteket.

1. ábra. Scarbantiai amphoraleletek típusmegoszlása

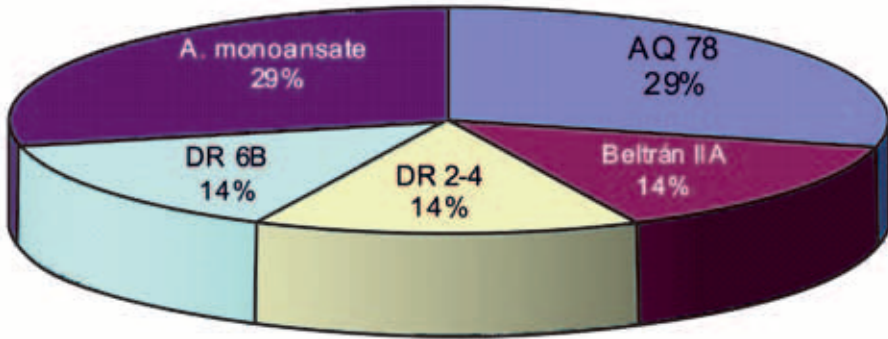
Borok

A római korban – a mai ízléssel kifejezve – a testes, édes borok voltak kedveltek. A bor magas cukortartalmát több módon is elérhették, befolyásolták: egyrészt a fürtöket addig hagyták a tőkén, ameddig csak lehetett, vagy felforralt, nagy cukortartalmú *sapat* vagy *defrutumot* keverték a gyengébb borokhoz. A borokat az ókorban általában nem tisztán, hanem vízzel, tengervízzel, mézzel, fűszerekkel, gyantával elkeverve itták. A tiszta bor fogyasztását „barbár” cselekedetnek tartották. Természetesen nem csak jó minőségű italok voltak forgalomban: a szegények elsősorban a *lorához* juthattak hozzá, amely savanyú, másodosztálybeli bor, vagy *poscahoz*, mely lényegében vízzel kevert borecet volt. Léteztek körülbelül 1 évig fogyasztható borok, ezekből látták el központilag például a katonaságot. A jó minőségű, éveig tárolt borokat gyanta és szulfur hozzákeverésével

Romano. Atti del convegno internazionale „La Pannonia e l’Impero Romano”. Accademia d’Ungheria e l’Istituto Austriaco di Cultura. Roma, 13–16 gennaio 1994. Ed.: G. Hajnóczy, Roma, 1995, 61–62.

⁶ A soproni amphoraleletek tipológiai közlése *T. Bececzy: Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia. British Archaeological Reports. International Series 386 (1987) nos. 183–184., 268–270., 327., 408–409., 413., 416.* (A továbbiakban: Bececzy 1987.)

⁷ *Gömöri János: Petőháza – Lésalja dűlő. Régészeti füzetek I. Ser. I. No.39., 1986, 46.* A leletek feldolgozásának lehetőségéért itt szeretnék köszönetet mondani Gömöri Jánosnak és Gabrieli Gabriella ásatóknak.

2. ábra. Petőháza-Lésalja lelőhely amphoraleleteinek típusmegoszlása

tartósították.⁸ Igen nagy hírnek örvendettek az Égeikumból származó különböző borok, mint pl. a „rhodoszi”, „kószi”, „knidoszi”, ezeket gyakran orvossággént is alkalmazták.⁹

Sopronban legnagyobb számban az ún. rhodoszi típusú amphorák töredékei találhatóak meg (4 db; 3.1. ábra). Ezt a típust Rhodoszon, az azt körülvevő kisebb szigeteken, valamint Kis-Ázsiában (Caria; Datça; Cayster folyó völgye) is gyártották,¹⁰ az itt termelt kiváló minőségű bor – a *passum Rhodium* – szállításához.¹¹ Néhány régészeti lelet alapján azonban valószínűsíthető, hogy több esetben valamilyen gyümölcskészítmény, mint például a rhodoszi füge csomagolására is használták, melyet több ókori forráshely is említ.¹²

⁸ A borkészítésről, a különböző borfajtákról összefoglalóan, további irodalommal, lásd P. Dyczek: *Roman Amphorae of the 1st–3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology.* Warszawa, 2001, 285–288. (A továbbiakban: Dyczek 2011)

⁹ A. Tchernia: *Le vin d’Italie romaine.* (Bibliothèque des Écoles françaises d’Athènes et de Rome, 261) Rome, 1986, 244.

¹⁰ D. P. S. Peacock: *Roman Amphorae: Typology, Fabric and Origins.* In: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l’étude des amphores.* Actes du colloque de Rome, 27–29 mai 1974. Collection d’École Française de Rome 32, 1977, 266–269.; J.-Y. Empereur – M. Picon: *Les régions de production d’amphores impériales en Méditerranée Orientale.* In: *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche.* Collection d’École Française de Rome 114, 1989, 224–225. (A továbbiakban: Empereur – Picon 1989.); T. Bevezcky: *The Amphorae of Roman Ephesus.* Contributors P. Scherrer, Roman Sauer. (Forschungen in Ephesos XV/1.), Wien, 2013, 38–50. (A továbbiakban: Bevezcky 2013.)

¹¹ T. Bevezcky: *Roman Amphorae from Vindobona.* In: *Vindobona. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext.* Hrsg.: F. Krinzing. (ÖAW Archäologische Forschungen Band 12.), Wien, 2005, 41. (A továbbiakban: Bevezcky 2005); U. Ehmig: *Die römischen Amphoren im Umland von Mainz.* (Frankfurter Archäologische Schriften 5.), Wiesbaden, 2007, 26.

¹² Dyczek 2011, 135. A Dramont D-hajó rakományában az egyik rhodoszi amphorából fűgemarkadványok kerültek elő: J.-P. Joncheray: *L’étude de l’épave Dramont D (campagne 1972).* Cahiers d’archéologie subaquatique 3, 1974, 31–33.

A késő-rhodoszi variáns a Kr.e. 1. századtól jelenik meg,¹³ és még a Kr. u. 3. század első felére datálható lelőhelyeken, leletegyüttesekben is megtalálható.¹⁴ Pannoniába a Kr. u. 1. század első negyedétől a Kr. u. 2. század első harmadág-közepéig szállítják.¹⁵

Sajnos ismeretlen lelőhelyről került elő Sopronból egy – a rhodoszihoz rendkívül hasonló formájú, de sokkal kisebb méretű edény. Ez a típus a késő-rhodoszi amphorák kisebb imitációja, ún. „fél amphora”,¹⁶ melyet a kutatók Amphore Crétoise 4 típusként ismernek (3.2. ábra). A forma jellegzetessége a rhodoszi produkciót utánzó szarvszerű fülkialakítás. Ezt az amphorát Kréta szigetén készítették, az itteni műhelyek az Augustuskortól a Kr. u. 3. század közepéig gyártották.¹⁷ Petrográfiai vizsgálatokra alapozva, egy rovigo-i lelet kapcsán felvetették annak a lehetőségét, hogy Veneto régiójában is másolták ezt az amphora-típust.¹⁸

Más lelőhelyeken talált, hasonló amphorákon szereplő feliratokon némely esetben *vinum creticum*-ot, gyakrabban *vinum passum*-ot olvashatunk.¹⁹

Pannoniában rendkívül ritka, hogy ehhez a típushoz tartozó töredéket találunk, a mai napig a soproni darab az egyetlen közel ép példány. A Kr. u. 2. század elejére datálható a többi, tartományunkban talált töredékkel együtt.

A Dressel 2-4 forma az egyik legelterjedtebb a Római Birodalomban (3.3. ábra). Ezt a formát több tartományban is gyártották, számtalan formaváltozata és műhelye ismert Baeticától a Fekete-tengerig.²⁰ Ezt a típust elsősorban bor szállításához használták, de is-

¹³ Peacock – Williams 1986, 103.

¹⁴ F. Vilvorder – R.P. Symonds – S. Rekk: Les amphores orientales en Gaule septentrionale et au sud-est de la Grand Bretagne. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36. (2000), 478. Lyonból, Kr. u. 190–250 közé keltezhető kontextusokban: S. Lemaitre: Les importations d’amphores de Méditerranée orientale à Lyon au IIIe siècle ap. J.-C. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36. (2000), 468.; Bezeckzy 2013, 38.

¹⁵ A Kr. u. 2. század első harmadág keltezi: M. H. Kelemen: Roman Amphorae in Pannonia II. Italian Amphorae II. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40. (1988), 128. (a továbbiakban: Kelemen 1988); Bezeckzy 2005, 41. Néhány aquincumi töredék késő-Antoninus/Severus-korra datálható *terra sigillataval* került elő, illetve carnuntumi töredékek a markomann háborúkig keltezhető jelenségekből ismertek.

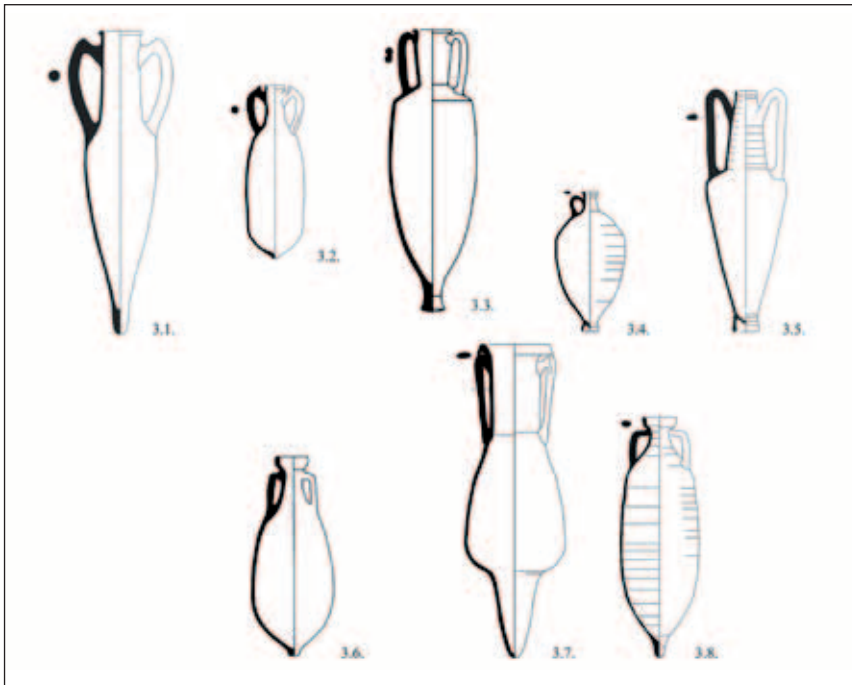
¹⁶ A. Marangou-Lerat: Le vin et les amphores de Crète. De l’époque classique à l’époque impériale. *Études Crétoises* 30. (1995), 88.

¹⁷ Marangou-Lerat 1995, 87.

¹⁸ A. Toniolo: Anfore commerciali a Corte Cavanella. *Alcuni precisazioni. Aquileia Nostra* 65. (1994), 142.

¹⁹ D. Williams: Cretan wine in Roman Britain. In: *Amphorae in Britain and the western Empire*. Ed.: J. Plouviez. *Journal of Roman Pottery Studies* 10. (2003), 28.; U. Ehmig: Tituli picti auf Amphoren in Köln. *Kölner Jahrbuch* 40. (2007), 226.

²⁰ Kelet-Mediterráneum: C. Panella: Oriente ed Occidente: Considerazioni su alcune anfore „egee” di età imperiale a Ostia. In: *Recherches sur les amphores greques*. Eds.: J.-Y. Empereur – Y. Garland. *Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément* 13. (1986), 617. (a továbbiakban: Panella 1986); J.-Y. Empereur – M. Picon 1989, 225–228. Itália: C. Panella – M. Fano: Le anfore con anse bifide conservate a Pompei: Contributo ad una loro classificazione. In: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l’étude des amphores*. Actes du colloque de Rome, 27–29 mai 1974. *Collection d’École Française de Rome* 32, 1977, 149–156.; C. Panella: Le anfore italiche del II secolo d.C. In: *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*. *Collection d’École Française de Rome* 114, 1989, 141–156.; E. Martelli: Anfore. In:

3. ábra. A Scarbantiában és Petóháza-Lésalja dűlő lelőhelyen előkerült amphorák típusai

Le fornaci del Vingone a Scandicci. Un impianto produttivo di età romana nella valle dell'Arno. Rassegna di archeologia: classica e postclassica, sez.B. 22/B, 2006, 139–145. Gallia: S. *Martin-Kilcher*: Die römischen Amphoren aus Augst und Kaiseraugst: Ein Beitrag zur römischen Handels- und Kulturgeschichte. 2: Die Amphoren für Wein: Fischsauce, Südfrüchte (Gruppe 2-24) und Gesamtuswertung. *Forschungen in Augst* 7/2. Augst, 1994, 341–342 (a továbbiakban: *Martin-Kilcher* 1994). Sens: F. *Laubenheimer*: Amphorae and vineyards from Burgundy to the Seine. In: *Amphorae from Britain and the western Empire*. Ed.: J. Plouviez. *Journal of Roman Pottery Studies* 10, 2003, 36. Lyon: A. *Desbat*: Amphorae from Lyon and the question of Gaulish imitations of amphorae. In: *Amphorae from Britain and the western Empire*. Ed.: J. Plouviez. *Journal of Roman Pottery Studies* 10, 2003, 43. Hispania: J. *Freed*: Adoption of the form of the Koan amphora to the production of Dressel 2-4 amphoras in Italy and north-eastern Spain. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36. (2000), 459–466. Britannia: Verulamium/Brockley Hill: S. A. *Castle*: Amphorae from Brockley Hill, 1975. *Britannia* 9, 1978, 386.; R. P. *Symonds*: Romano-British Amphorae. In: *Amphorae from Britain and the western Empire*. Ed.: J. Plouviez. *Journal of Roman Pottery Studies* 10. (2003), 50–51. Raetia: *Martin-Kilcher* 1994, 342–344. Tunézia: Zitha/Ziane, Gallala: M. *Bonifay*: Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique. *British Archaeological Reports. International Series* 1301. Oxford, 2004, 146. Jerba: L. *Fentress*: Villas, wine and kilns: the landscape of Jerba in the late Hellenistic period. *Journal of Roman Archaeology* 14, 2001, 261–264. Egyiptomi variánsok: R. *Tomber* – D. *Williams*: Egyptian Amphorae in Britain and the Western Provinces. *Britannia* 31, 2000, 44–45. Fekete-tenger környéki produkció: S. Yu. *Vnukov*: Pan-Roman Amphora Types produced in the Black Sea Region. In: *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26–29, 2002. *Monographs of the Danish Institute at Athens*, Vol. 5. Eds.: J. Eiring – J. Lund, 2004, 407–411. Isztriai műhelyek: Y. *Marion* – A. *Starac*: Les amphores. In: F. Tassaux – R.

mertek olyan darabok is, melyeken a kézzel festett feliratok olajat, vagy halkészítményt említenek.²¹ A típust a Kr.e. 1. század közepétől kezdik gyártani és ez bizonyos műhelyekben még a Kr. u. 3. században is tart.²² A Pannoniában előkerült Dressel 2-4 típusú amphoraleletek a Kr. u. 1. század közepe – Kr. u. 2. század közötti időszakra tehetőek, ide sorolhatóak a scarbantiai töredékek is.²³

Pannoniában ritkának számítanak az egyfülű amphorák családjába tartozó leletek, melyeket MR3/Agora M 126-típusnak nevezett el a kutatás (3.4. ábra). Nem tudjuk, mit szállítottak bennük, de kis méretük alapján feltételezhetően bor, vagy valamilyen egyéb párlat (?) tárolására szolgáltak.²⁴ Szintén méretük és kialakításuk miatt később is alkalmaztak lehetnek vízhordásra.²⁵ Az amphoráknak ezt a családját a Kr.e. 1. századtól a Kr. u. 4. századig gyártották, valószínűleg kis-ázsiai műhelyekben.²⁶ Tartományunkban főként a Kr. u. 2. század vége – 3. század első felére voltak korábban keltezhetőek,²⁷ de a petóházi és zalalövői (*Salla*)²⁸ leletek alapján feltételezhető, hogy már a markomann háborúk ideje előtt, nagyjából a Kr. u. 2. század 40-es, 50-es éveitől megjelenik ez a formacsalád a Borostyánkő-út mentén. Érdekes, hogy Sopronból nem, csak a fent említett lelőhelyekről ismert ez a típus.

Az egyik leggyakoribb amphoralelet egész Pannoniában a Kapitán II típusú borszállító edény (3.5. ábra). Feltehetően kisázsiai műhelyekben,²⁹ a Kr. u. 2. század második

Matijašić – V. Kovačić, Loron (Croatie). Une grand centre de production d'amphores à hulie istriennes (Ier–IVe s. p.C.). Bordeaux, 2001, 119.

²¹ Dyczek 2011, 61.

²² Bezeckzy 2005, 38.

²³ M. H. Kelemen: Roman Amphorae in Pannonia IV. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 45, 1993, 63. Az újabb savariai leletek alátámasztják a típus Vespasianus-kori megjelenését a Borostyánkő-út mentén: A. Nagy: New amphora finds from Savaria (Pannonia). Preliminary Report. Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta 43. (2014), fig. 4. (a továbbiakban: Nagy 2014.)

²⁴ M. C. Rotschild-Boros: The Determination of Amphora Contents. In: Archaeology and Italian Society. Eds.: G. Barker – R. Hodges. (British Archaeological Reports. International Series 102.) Oxford, 1981, 79–89.

²⁵ Az athéni Agorán több kútból is előkerültek: M. Lang: Dated Jars of Early Imperial Times. Hesperia 24. (1955), 277.

²⁶ J. W. Hayes: Pottery: Stratified Groups and Typology. Excavations at Carthage 1975 conducted by the University of Michigan. 1, 1976, 117.; "Ephesian fabric": Bezeckzy 2013, 28.

²⁷ M. H. Kelemen: Roman Amphorae in Pannonia III. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 42, 1990, 185.; P. Hárshgyi: Roman Amphorae from the East along the Ripa Pannonica. Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta 40. (2008), 174.; D. Gabler – P. Hárshgyi – G. Lassányi – P. Vámos: Eastern Mediterranean Import and its Influence on Local Pottery in Aquincum. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 60, 2009, 64.; S. Menchelli – S. Genovesi – P. Sangriso – P. Hárshgyi – R. Cabella – C. Capelli – M. Piazza: La villa di Ercole ad Aquincum: la terra sigillata e le anfore. Studi Classici e Orientali 54. (2008), 265–269.

²⁸ Kr. u. 140–144 között vert bronz *as*-al keltezett kontextusból került elő. Az ásató Redő Ferenc szóbeli közlését itt köszönöm.

²⁹ Bezeckzy 2005, 45.; Bezeckzy 2013, 149–150.

felében-végén kezdik gyártani, és talán még a Kr. u. 5. század elején is használják.³⁰ Mivel nem található rajtuk semmilyen írásos jelzés, csak valószínűsíthető, hogy bor szállítására készítették.³¹ Pannoniába elsősorban a markomann háborúk után, a Severus-dinasztia korában érkezik ez a típus.³² A Scarbantiából ismert töredék az egyetlen amphoralelet egyelőre, amely a település markomann háborúk utáni időszakára keltezhető.

Olajok

A rómaiak is, csakúgy, mint manapság, többféle növényből sajtolt, préselt olajat használtak. Legelterjedtebb az olívaolaj volt, többfajta minőségben. A római korban a legjelentősebb olajfa ültetvények Apuliában, az Isztriai-félszigeten és a mai Spanyolország területén voltak.

Pannoniába leghamarabb a Tiberius kortól, az ún. Dressel 6B típusú amphorákban hoztak olívaolajat (*oleum Histricum*) az Isztriai-félszigetről és Észak-Itáliából, az ideérkező római katonaság ellátására³³ (3.6. ábra). A műhelyek már az Augustus-korban elkezdik gyártásukat. A bélyegzők alapján mutatható ki, hogy a termelés a Vespasianus-korig nagy földbirtokokkal rendelkező gazdag családok kezében van, ekkortól azonban a birtokok császári kézbe kerültek és maradtak a forma gyártásának végéig, a Hadrianus-korig.³⁴ A Pannoniában előkerült amphora anyagban kiemelkedően sok a Dressel 6B típusú töredék,³⁵ melyek felölelik a forma teljes történetét. Mind Scarbantiában (3 db), mind Petőházán (1 db) megtalálható a leletek között.

Halak és halszósok

A római konyha számunkra szokatlan összetevői a különböző, halakból és fűszerekből készített ízesítők. Apicius ókori szakácskönyvében számtalanszor találkozunk a *garumnak*, *liquamennek*, *salsamentának*, *muriának*, *hallexnek*, stb. nevezett hozzávalókkal. A sokfajta elnevezés mindegyike valamilyen hal alapú ízesítőt vagy szószot takar, igen sok fajta elkészítési, fűszerezési módot ismerünk.³⁶ A *salsamenta* lényegében a mai halkonzerveknek felelt meg, ez a halak szárításával, sózásával, vagy füstölésével készült. Az ún. *garum* és

³⁰ Panella 1986, 625.; H. S. Robinson: Pottery of the Roman period. The Athenian Agora, Vol. V. Princeton, 1959, 111.

³¹ Panella 1986, 599.

³² Bezeckzy 2005, 44.

³³ T. Bezeckzy: Amphorae and amphora stamps from the Laecanius workshop. Journal of Roman Archaeology 8, 1995, 41–64.; T. Bezeckzy: The Laecanius Amphorae Stamps and the Villas of Brijuni. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften, 261 Band. Wien, 1998. (a továbbiakban: Bezeckzy 1998; F. Tassaux: Loron (Poreč): villa maritime. Mélanges de l'École Française de Rome 108, 1996, 500.; Bezeckzy 2005, 50.

³⁴ Bezeckzy 1998, 9.; Bezeckzy 2005, 49–50.

³⁵ Az ismert pannoniai amphoraanyag egyötödét (c. 21%) adja ez a típus.

³⁶ Az egyes halszósokról összefoglalóan: S. Grainger: Garum, Liquamen and Muria. A new approach to the problem of definition. In: Fish & Ships. Production et commerce des salsamenta durant l'Antiquité. Eds.: E. Botte – V. Leitch. (BIAMA 17.), Aix-en-Provence, 2014, 37–46.

liquamen halak (elsősorban tonhal) belső részeiből készült, melyet sós vízben 2–3 hónapig áztattak nagyméretű kádakban. Ezek maradákaiból, zöltségek és gyógynövények hozzáadásával készült a *muria* és a *hallex*.

Mindezeket a hal alapú „fűszereket” természetesen tovább keverhették vízzel (*hydrogarum*), olajjal (*oleogarum*), vagy borral. Ezeket a termékeket jellemzően az Ibériai-félsziget déli részén (*Baeticában*, *Lusitaniában*) és Észak-Afrikában (*Mauretaniában*) készítették, majd nagy mennyiségben amphorákban szállították el a Római Birodalom távoli tartományaiiba.

Petőházáról került elő egy, az Ibériai-félszigeten gyártott, úgynevezett Pélichet 46-típusú amphora töredéke (3.7. ábra). Ezt a formát a Kr. u. 1. század elejétől (Kr. u. 15–25 k.) a Kr. u. 2. század közepéig-végéig gyártották.³⁷ Sok esetben található rajtuk festett felirat, amely pontosan megjelöli, milyen típusú halalapú terméket szállítanak benne, valamint ennek tömegét. Tartományunkban körvonalazható, hogy a Kr. u. 1. század közepe/második fele és a Kr. u. 2. század első harmada/közepe közötti időszakban érkeztek ezek az amphorák. Talán ehhez a típushoz sorolható egy scarbantiai töredék is.

Az utóbbi évek kutatásai során egyre többször találunk úgynevezett Aquincum 78-típusú amphorához tartozó töredékeket Pannoniában, amelyek Domitianus-kor után, alapvetően a Hadrianus-kortól jelennek meg és a markomann háborúk idejéig biztosan követhetők³⁸ (3.8. ábra). A forma gyártási helye egyelőre nem ismert és a benne szállított termék mibenléte is egyelőre a kutatók közötti vita tárgya. Néhány *dipinto*-val ellátott töredék alapján valószínű, hogy ebben a formában is hal alapú termékeket (*liquamen*, *muria*) szállítottak és értékesítettek.³⁹ Elterjedése és anyaga alapján igen valószínű, hogy az észak-adriai partvidéken kell keresni műhelyeit. Ez a forma is egyelőre csak Petőházáról ismert (2 db), Scarbantiából nem.

Néhány amphoratöredék kis méretük, töredezettségük miatt nem volt típusba sorolható.⁴⁰

³⁷ C. Panella: Appunti su un gruppo di anfore della prima, media e tarda età imperiale. Ostia III: Le terme del Nuotatore: scavo dell'ambiente V e di un saggio nell'area. (Studi Miscellanei 21.), Roma, 1973, 512–513.; S. Martin-Kilcher: Fish-sauce amphorae from the Iberian peninsula: The forms and observations on trade with the north-west provinces. In: Amphorae from Britain and the western Empire. Ed.: J. Plouviez. Journal of Roman Pottery Studies 10. (2003), 85–91.; B. Liou – E. Rodríguez Almeida: Les inscriptions peintes des amphores du Pecio Gandolfo (Almería). (Mélanges de l'école française de Rome 112.), 2000, 7–25.

³⁸ Kelemen 1988, 133–134. Egy töredéket a Flavius-korra datálnak Carnuntumból: S. Stöckl: Amphoren. In: Zivilstadt Carnuntum – Fundbericht Haus II. Carnuntum Jahrbuch 2008, 189., Kat.no. 15.

³⁹ S. Pesavento Mattioli – E. Benvenuti: Due anforette con titoli picti dal Veneto. Quaderni di Archeologia del Veneto 17, 2001, 169–173.; R. Auriemma – S. Pesavento Mattioli: I titoli picti delle anfore di Grado. In: Olio e pesce in epoca romana. Produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico. Atti del convegno (Padova, 16 Febbraio 2007). A cura di: S. Pesavento Mattioli – M.-B. Carre. Padova, 2009, 275–279.; G. M. Fabrini – S. M. Marengo: Luso della salsa da pesce nella testimonianza di un'anforetta ubisalviense. Picus 22, 2002, 129.; P. Magyar-Hárshegyi: Supplying the Roman army on the Pannonian Limes. Amphorae on the territory of Budapest, Hungary (Aquincum and Albertfalva). Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta 44. (2016), 625. (a továbbiakban: Magyar-Hárshegyi 2016.)

⁴⁰ Scarbantiából 6 ilyen töredéket ismerünk: Bezeczky 1987, Cat. nos. 410–412., 414–415., valamint a Soproni Múzeumban található M 85.1.477. közöletlen töredék.

Összegzés

A fentiek alapján elmondható, hogy Sopron belvárosában, az ókori Scarbantia városából és a város territóriumán fekvő, Petőháza-Lésalja lelőhelyen feltárt villagazdaságból igen töredékes állapotban, kis mennyiségű amphora-anyag ismert egyelőre. Ezek a leletek azonban mindenképpen jelzik azokat a fogyasztói igényeket (bor, olívaolaj, halszósok), amelyek a Kr. u. 1. századtól a római katonasággal együtt jelentek meg ezen a területen. A fenti termékek elsősorban az Égeikumból, kisebb mennyiségben Észak-Itáliából, az Isztiai-félszigetről származtak, és egy szerencsés lelet alapján az Ibériai-félsziget is képviselteti magát. A leletek zöme a Kr. u. 1. század eleje-második negyede és a Kr. u. 2. század közepe közé keltezhető. Scarbantia, mint a Borostyánkő-út mentén fekvő, jelentős felvonulási bázis éppen ebben az időszakban élhette virágkorát.⁴¹ Hasonló kép rajzolódik ki más, szintén a Borostyánkő-út mentén fekvő római település amphora anyagának elemzésekor is, Aquileiától Vindobonáig, mindenhol találkozhatunk ugyanezekkel a típusokkal.⁴² Ez mindenképp a jelentős – katonasághoz köthető – szervezettség utal, valamint tükröz bizonyos nagykereskedelmi kapcsolatokat.

Ahogy már említettem, ezek a termékek egyrészt luxusárunak számítottak, másrészt idegenek voltak a bennszülött kelta népesség étkezési kultúrájában. Tehát a felvonuló római csapatok vezérkara, vagy meggazdagodott leszerelt katonák lehettek csak az eredeti felvevőpiac, a megrendelők a római kor kezdetén. Érdekes, hogy Pannonia limes-menti lelőhelyeiről előkerülő, Kr. u. 3–4. századra keltezhető amphora-típusok szinte teljesen hiányoznak a Borostyánkő-út menti területekről.⁴³ Egyértelmű, hogy a katonaságnak a tartomány belsejébe és a Dunához történő elvezénylésével megszűnt ezen termékek rendelőköre, a romanizált lakosság pedig nem tudta – vagy nem akarta – megfizetni ezeket a hosszú útról, más tartományokból érkező finomságokat.

⁴¹ J. Gömöri: Scarbantia. In: The autonomous towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I. Eds.: M. Šašel Kos – P. Scherrer. Situla 41. (2003), 81–83.

⁴² T. Bezeckzy: Roman Amphora Trade in Pannonia. In: La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale „La Pannonia e l'Impero Romano”. Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura. Roma, 13–16 gennaio 1994. Ed.: Hajnóczy, G. Roma, 1995, 155–175.; Nagy 2014, 129.

⁴³ V.ö. *Magyar-Hárshegyi* 2016, 628–630.

Az üvegtárgyak a római kori Sopron történetének korai időszakától jelen vannak, már a Kr. u. 1. század második felétől számolhatunk néhány edény megjelenésével, noha tömeges használatuk a későbbi periódusokra tehető. A korai időszakban a Borostyánkő-út menti kereskedelem révén importként jelenhettek meg az első üvegedények Sopronban. Ezeknek a korai edényeknek általában kék, kékeszöld színük van, több került elő belőlük a város déli végében, a Borostyánkő-út mellett fekvő temetőből, hamvasztásos sírokból. Jellemző üvegedény-lelet a halottak hamvainak elhelyezésére szolgáló urna.¹ Ezek között ismert gömbtestű, erősen kihajló, melegen lekerekített peremű forma, valamint a ritkábban előforduló hasábos testű változat is, amelyet nem szabadon fúvással, hanem fából, vagy kőből készült formába fújva készítettek el, pereme szintén erősen kihajló, melegen lekerekített. Színük kékeszöld.

Emellett gyakori leletek az általában kisméretű illatszeres edénykéek (1. kép 1–3., 2. kép 2–4.), amelyek változatos formákat mutatnak. Előfordulnak például csepp, nyújtott csepp, kónikus, körteformájú, vagy éppen hengeres testtel és hosszabb-rövidebb hengeres nyakkal ellátott, általában enyhén kihajló, de melegen lekerekített peremű formák. Leggyakoribbak a nyújtott csepp alakú illatszeres üvegcsék, amelyekből több mint 35 ismert Sopronból, enyhén kékes színűek. A Kr. u. 1. század végén, 2. század elején jellemző ez a forma, különösen a Borostyánkő-út mentén fordul elő gyakran.² Ezen kívül népszerű volt a körteformájú testtel készített illatszeres üveg, amelynek virágkora a Kr. u. 1. század volt, Sopronból több mint tízet ismerünk.³ A harmadik leggyakrabban előforduló típus a kónikus testű, hosszú, hengeres nyakkal formázott, kihajló, melegen lekerekített peremű parfümös üveg, amelyből szintén több mint tíz került elő Sopronból.⁴ Nyomott gömb testű, hosszú, hengeres nyakú, enyhén kihajló peremű illatszeres üvegből néhány darab ismert. Ez a forma is a Kr. u. 1–2. században élte virágkorát, de tovább él a Kr. u. 2–3. században is.⁵ Megemlíthető egy harang alakú nagyobb illatszeres üveg (1. kép 1.), amelynek testéhez hengeres nyak csatlakozik, pereme enyhén kihajló, melegen lekerekít-

¹ Barkóczy, László: Pannonische Glasfunde in Ungarn. *Studia Archaeologica* IX. Budapest 1988, 207–208, Form 183. (a továbbiakban: Barkóczy 1988); Isings, Clasina: Roman Glass. Groningen/Djakarta, 1957, 86–87, Form 67. (a továbbiakban: Isings 1957); Rützi, Beat: Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. Augst, 1991, Form AR 117 és 118a. (a továbbiakban: Rützi 1991); Goethert-Polaschek, Karin: Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier. Mainz am Rhein, 1977, Form 146a és 147a. (a továbbiakban: Goethert-Polaschek 1977).

² Barkóczy 1988, 111–116, Form 84, 85, 86., Isings 1957, Form 28., Rützi 1991, Form AR 128, 130, 136., Goethert-Polaschek 1977, Form 66, 69.

³ Barkóczy 1988, 116, Form 88., Isings 1957 82., Rützi 1991, Form AR 140., Goethert-Polaschek 1977, Form 71/84.

⁴ Barkóczy 1988, 114–115, Form 87., Isings 1957, Form 82b., Rützi 1991 Form AR 135., Goethert-Polaschek 1977, Form 73.

⁵ Barkóczy 1988, 137–140, Form 118., Isings 1957, Form 133., Rützi 1991, Form AR 146.2.

1. kép. Római kori üvegedények Scarbantiából a Kr. u. 1–3. századból. 1. 1. szintelenített palack, 1.2 üveg-zöld illatszeres flaska, 1.3. szintelenített palack, 1.4–1.6. szintelenített üvegpoharak (fotó: Soproni Múzeum)

tett, színe kékes, magassága 15 cm körüli. Pannoniában nem gyakori az előfordulása, a Kr. u. 2. század elejére keltezhető.⁶

Gyakori lelet a nagyméretű üvegurnák ellenpárjaként előforduló, hasonló kinézetű, azonban kisméretű (általában 4–7 cm magas) kenőcsöstégely.⁷ Ezeknél jellemző a nyomott gömbforma test, az erőteljes vállkiképzés, a rövid hengeres nyak, a kihajló, melegen lekerekített perem. Néha előfordulnak kónikus formái is. Színük általában zöldeeskék. Elsősorban a korai időszakban (Kr. u. 1–2. század) vannak jelen az *aryballosok* is (2. kép 7.), Pannonia nyugati részéről, a Borostyánkő-út menti településekről, így Scarbantiából is rendszeresen kerülnek elő. Általában nyomott gömb testűek és vastag falúak, méretük nem túl nagy (7–10 cm).⁸ Egyedi, különleges darab a pannoniai anyagban a korai üvegek között egy sötétkék színű *askos* (2. kép 1.).⁹ Egészen biztos, hogy a legkorábbi, mindenképp Kr. u. 1. századi importdarabok körébe sorolhatjuk. Magassága 7 cm, hossza 13 cm,

⁶ Barkóczy 1988, 124–125, Form 99.

⁷ Barkóczy 1988, 205–206, Form 181., *Isings* 1957, Form 68, *Calvi Maria Carina: I vetri romani del Museo di Aquileia*. Aquileia, 1968, 31–40.

⁸ Barkóczy 1988, 157–161, Form 141., *Isings* 1957, Form 61., *Rütti* 1991, Form AR 151., *Goethert-Polaschek* 1977, Form 135.

⁹ Barkóczy 1988, 211, Form 187., *Isings* 1957, Form 39.

nyaka hengeres kiképzésű, ferdén felhelyezett, amelyhez enyhén kihajló, melegen lekerékített és megvastagodó perem, valamint szalagfülszerű csatlakozik. Ritkán előfordul egy nyújtott körte formájú testtel ellátott palack, hosszú, hengeres nyakkal, kihajló, melegen lekerékített peremmel, kékeszöld színben. Korai, észak-itáliai forma, Emonában (Ljubljana) fordult még elő, Pannoniából eddig csak két darabot ismertünk, egyet Aquincumból, egy pedig ismeretlen lelőhelyről került elő, a soproni példány így a harmadik ilyen típusú edény.¹⁰

2. kép. Római kori üvegedények Scarbantiaiból a Kr. u. 1–3. századból. 2.1. sötétkék askos. 2.2–4. illatszeres fiolák, 2.5. csepegtető edény, 2.6. gömb testű kis palack, 2.7. aryballos, 2.8-9. hasábos testű palackok (fotó: Soproni Múzeum)

Szintén különleges egy gladiátorjelenetes pohár, amely Sopronban Domitianus-kori sírból került elő, terra sigillata edényekkel és más mellékletekkel ellátva.¹¹ Több, mint 110 éve találták a Deák téren a Schmidt-féle ház vízvezeték bekötésekor azt a nagyméretű kőládát, amelyben egy férfi csontváza mellett többek között egy üvegpohár is előkerült. A pohár domborművei gladiátor jeleneteket ábrázolnak, amelyeket Bella Lajos részletesen leírt és rajzokkal illusztrálva értelmezett.¹² Póczy Klára újra közölte az üvegpohár rajzait.¹³

¹⁰ Barkóczy 1988, 134, Form 109.

¹¹ Bella Lajos: Diceus pohara. *Archaeologiai Értesítő* 14. (1894), 392–394. (a továbbiakban: Bella 1894); Barkóczy 1988, 215, Form 194, Kat. Nr. 549.; *Fremersdorf, Fritz*: Römisches geformtes Glas in Köln. Die Denkmäler des römischen Köln VI. Köln, 1961. Taf. 103 7.

¹² Bella 1894, 392–394.

¹³ Póczy Klára: Rabszolgaélet Scarbantiaiban. *Soproni Szemle* 13. (1959), 2–6. (a továbbiakban: Póczy 1959).

A tárgyat a Zettl-család bécsi ága¹⁴ 1957-ben eladta a Corning Museum of Glass-nak.¹⁵ Ez a darab a korai figurális ábrázolású poharak jellegzetes csoportjába tartozik, mindenképpen import darabnak kell tartanunk¹⁶ (6. kép).

3. kép. Késő római üvegedények Scarbantiából. 3.1. ferde kannellurákkal díszített korsó, 3.2–5. kék pettyes rátétdíszítéssel ellátott poharak (fotó: Soproni Múzeum)

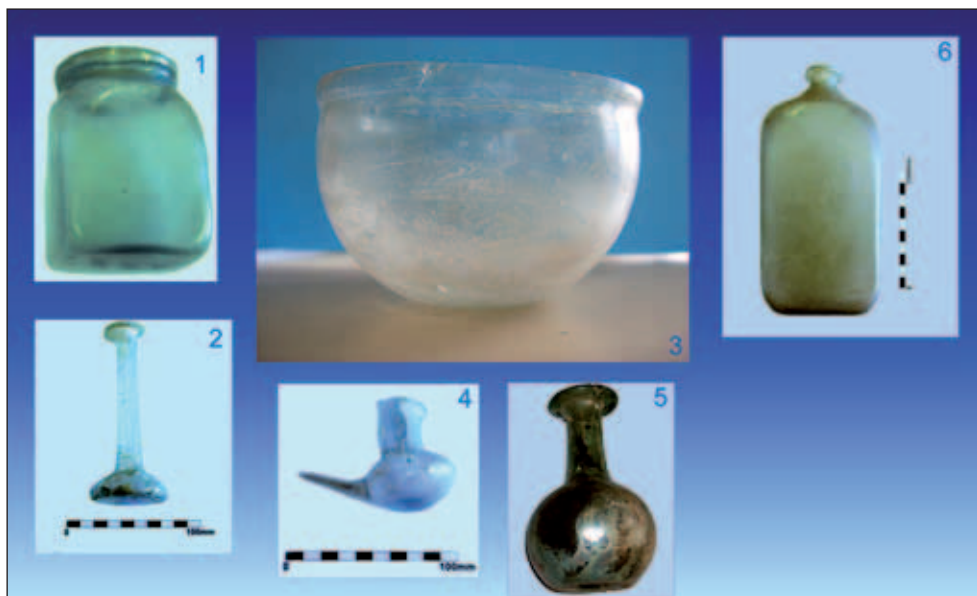
A korai formába fújt poharak jellegzetes csoportját képezik a gladiátorokat és *circus* jeleneteket ábrázoló edények, amelyeket kétrészes formába fújtak és a domború díszítést a formába faragták bele. Az ábrázolt kocsihajtókat és gladiátorokat gyakran a poharon szereplő névfeliratokról azonosítani is tudjuk. Ezeket a poharakat vagy Nyugat-Európában gyártották, vagy valószínűbb, hogy keleti műhelyek kifejezetten nyugati piacra gyártott termékei voltak.¹⁷ Néhány gladiátor neve, akik szerepelnek ezeken a poharakon, is-

¹⁴ Harden, Donald Benjamin: *Glas der Caesaren*. Milano, 1988, 167., Kat. Nr. 88. (a továbbiakban: Harden 1988). Korábban Gustav Zettl és Margaret von Cramer gyűjteményében volt megtalálható.

¹⁵ Póczy 1959, 2.

¹⁶ Harden 1988, 167.

¹⁷ Stren, E. Marianne: *Roman Mould-blown Glass. The first through sixth centuries*. Toledo, 1995. 69–74. Az auctoradatok szűkszavúak az üvegfűjő mesterek tekintetében, azonban az *epigraphiai* adatok alapján nagyjából 130 nevet ismerünk. A korai formába fújt üvegeket gyártó mesterek között Ennion, Aristeas, Neikais, Iason és Megea a legismertebbek. Ennion kifinomult termékeivel ellentétben azonban a *circus*-jelenetes poharak viszonylag rossz minőségű üvegzöld, vagy sárgászöld alapanyagból készültek. Feltehetően tömegpiacra szánt silányabb minőségű áruk lehettek.

4. kép. Római kori üvegedények Scarbantiából. 4.1. hasábos testű edény, 4.2. illatszeres üvegcsse, 4.3. szintelenített késő római üvegpohár, 4.4. csepegtető edény, 4.5. késő római gömb testű palack (fotó: Soproni Múzeum)

mert Itáliából, ám elsősorban a nyugati provinciákból kerültek elő ezen poharak, ami azt sugallja, hogy a műhely is valószínűleg ezeken a területeken lehetett. A poharak a híres sportolókat hivatottak ünnepelni, akiket a vásárlók soha nem láthattak harc közben.¹⁸

A pohárnak enyhén kihajló pereme, rövid, hengeres nyaka, legömbölyített válla és lefelé enyhén elvékonyodó teste van. Az alja enyhén benyomott és négy koncentrikus körrel díszített, a pohár vastag falú, zöldes színű. Az edénykét vízszintesen futó, egymással párhuzamos plasztikus vonalak három mezőre osztják. Ezek közül az első az edény vállán fut körbe, benne vésett felirat olvasható, amely elárulja a készítő mester nevét [M(arcus) LICINIVS DICEVS F(ecit)].¹⁹ A második mezőben, amely már a pohár testének felső részén látható, állatok és növények ábrázolásai vannak, majd az alatta lévő mezőben gladiátorharc jelenete látható. Négy alak van egy sorban, felettük a következő feliratokkal, amelyek az alakok nevei lehetnek: PETRAITES, PRUDES, ORIES és CA[L]AMVS.²⁰ Az első alak mellett napkorong, a második mellett pajzs, a harmadiktól balra pedig pálmaág látható. A pohár magassága 10 cm.

¹⁸ Whitehouse, David: Roman Glass in the Corning Museum of Glass. Vol 2. New York, 2001, 62–63.

¹⁹ Harden 1988, 167. Diceus a görög Dikaios név latin átírata lehet. Így valószínűsíthető, hogy ezen pohár mestere is birodalom keleti felől származhatott.

²⁰ Harden 1988, 167. Prudes valószínűleg Prudens-nek feleltethető meg, míg Ories Oriensnek. Petraits nevét pedig egy pompeii feliratról ismerjük. CIL IV, 538.

Pannoniában eddig egyedi darabnak számít egy Sopronból, hamvasztásos sírból előkerült *modiolus*, a *modius* kicsinyített mása (5. kép). Ez egy viszonylag nagy méretű (körülbelül 15–20 cm magas) és széles pohárforma, talpgyűrűvel és egy kis méretű füllel ellátva. Az *auctorok* adatai szerint ivóedényként használták. Ennek némiképp ellentmond, hogy általában a perem alatt, az edény belsejében egy szegély fut végig, amely fedő felhelyezésére szolgál, viszont az ivóedényként való használatot lehetetlenné teszi. Ennek ellenére kevés *modiolus* ismerünk, amelyet fedővel együtt tártak volna fel. Emonából hamvasztásos sírból került elő ilyen, fedővel ellátott darab, valamint Cagliariiban másodlagosan hamvurnaként használt *modiolus* találtak, amelyet kerámia tállal fedtek le. A *modiolus* virágkora a Kr. u. 1. század, főként a Kelet-Mediterráneumban és Rómában volt népszerű, jellemzője a nagy méret, a talpgyűrű, az egy darab kisméretű gyűrűforma fül, színükben, formájukban változatosság figyelhető meg. A peremkiképzéstől függően egy részük (amelyeknél a fedő felhelyezésére szolgáló szegély megfigyelhető) nem ivásra, hanem valamilyen ételféleség tárolására lehetett használatos.²¹ A soproni darab sárgászöld színű, talpgyűrűvel és kis gyűrűszerű füllel ellátott, de peremkiképzése más. Enyhén kihajló, melegen lekerékített pereme van, a fedő felhelyezésére szolgáló szegély nem található meg rajta, ezért lehetséges, hogy ivásra használták. Díszítésként az edény testén csekély mélységben vésett szalagok találhatóak.

A Kr. u. 1. és 2. századra jellemző elsősorban a hasábos testű, formába fúvással készített palack, amelyből Sopronban több darab is előkerült.²² Említést érdemel egy hasábos testű, hengeres nyakú, két szalagfüllel ellátott szintelen üvegből készült darab (2. kép 8.), amelynek pereme erősen kihajló és megvastagodó, melegen lekerékített, alján koncentrikus körök mintája látható, valószínűleg a Kr. u. 2. századra datálható. Előkerült továbbá egy kocka alakú testtel formázott palack, lekerékített vállmegoldással, rövid, hengeres nyakkal és erősen kihajló, megvastagodó peremrésszel (4. kép 6.), valamint egy széles szalagfüllel. (2. kép 9.) Magassága körülbelül 10 cm. Színe kékeszöld, készítése valószínűleg a Kr. u. 1. század végére vagy a 2. század elejére tehető. Pannoniából eddig három ilyen edény ismert, amelyet lelőhelyhez is tudunk kötni, egy Savariából, egy Aquincumból és végül egy Scarbantiából.²³ Népszerű forma, amelynek sok variánsa ismert. Ritkaságnak számít egy formába fúvással készített, négyszögletes testű üveg, amelyhez széles, magas, lekerékített, profilált peremrész csatlakozik, alja vastag és sima felszínű (4. kép 1.). Pannoniából két ilyen edényt ismerünk, az egyiket Sopronból, a másikat Ká-

²¹ Stern, Marianne E.: Römische, byzantinische und frühmittelalterliche Glas. 10 v. Chr.–700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf. H.n. 2001, 48–49, 87. (a továbbiakban: Stern 2001); Isings 1957, Form 37.; Rützi 1991, Form AR 90.

²² Barkóczi 1988, Form 167c., Isings 1957, Form 50., Rützi 1991, Form AR 156., Goethert-Polaschek 1977, Form 1146119., Cottam, Sally – Price, Jenifer: Romano-British glass vessels: A handbook. York 1998, Fig. 89, Lazar, Irena: Rimsko Steklo Slovenije/ The Roman Glass of Slovenia. Ljubljana 2003, Form 6.3.2. (a továbbiakban: Lazar 2003); Harter, Gabriele: Römische Gläser des Landesmuseums Mainz. Wiesbaden 1999, Form E1 (a továbbiakban: Harter 1999).

²³ Barkóczi 1988, 171–172., Form 167a.

5. kép. Üveg modiolus (fotó: Dévai Kata)

lozról.²⁴ Pannoniában példa nélkül áll egy formába fújt, hasábos testű palack, amelynek nyak és peremkiképzése különleges. A hasábos testhez rövid, szűk, hengeres nyak, kihajló, melegen lekerekített, egyszerű perem csatlakozik és nem rendelkezik füllel sem. Szót kell még ejtenünk az úgynevezett csepegtető edényekről, amelyekből Sopronban több példány került elő.²⁵ (2. kép 5. és 4. kép 4) Ezek az egész birodalomban széleskörűen elterjedtek a Kr. u. 1. századtól egészen az 5. századig. Méretük körülbelül 10–15 cm között mozgott, formájuk változatos, talán a nyomott gömb testű forma a legelterjedtebb, nyakuk hosszabb-rövidebb, hengeres kiképzésű, peremük enyhén kihajló, melegen lekerekített. Fülük általában nincsen, kivéve a birodalom keleti részében, ahol előfordulnak füllel ellátott változatok.²⁶ Ritkaságnak számít, hogy Sopronban került elő ilyen kis méretű csepegtető üveg, amelynek füle is van (4. kép 4.). Jellemzőségük a testből kinyúló csőrszerű, lyukas csepegtető rész. Funkciójuk vitatott. Mind üvegből, mind agyagból előfordulnak ilyen edények. A két legnépszerűbb teória szerint ezek vagy tej-csepegtető edények és a csecsemők táplálására használták volna őket itatóedényként,

²⁴ Barkóczi 1988, 176, Kat. Nr. 412.

²⁵ Barkóczi 1988, Form 101., Isings 1957, Form 11., Lazar 2003, Form 10.2.2., Harter 1999, Form G18b.

²⁶ Stern 2001, 145.

vagy olajat tároltak volna bennük és a mécsesek utántöltését könnyítette volna meg ez az edényfajta.²⁷ A kérdés teljes bizonyossággal még nem dönthető el, általánosan érvényes tipokronológiájuk még nem készült el, noha a birodalom nyugati és keleti részein előkerült változatok formailag különböznek. A keleti példányoknak hosszabb a nyakuk, gyakran van fülük és talpgyűrűvel ellátottak, a nyugati birodalomrészt edényei pedig fül nélküliek, nincs talpgyűrűjük és a nyakuk is kurtább.²⁸ Sírba is gyakran kerülnek mellékletként, de ez sajnos nem segít a funkciójuk tisztázásában, mivel mind gyermek, mind felnőtt, akár férfi sírokban is előfordulnak. A Rajna vidéken előkerült edényekben mindenestre tejmaradványokat sikerült azonosítani, ennek ellenére akár az sem kizárható, hogy ezeknek az edényeknek több funkciója is lehetett, akár valamilyen, a főzéshez vagy testápoláshoz használatos anyagot is tárolhattak bennük.²⁹

A Kr. u. 3. század formái közé kell sorolnunk a soproni üvegek közül egy hengeres testű, talpgyűrűvel ellátott (Drag 30-as *terra sigillata* edényt utánzó formájú), viszonylag vastag falú, alacsony, széles pohártípust (1. kép 4.), amelynek lekerekített pereme van, jó minőségű, szintelen üvegből készült.³⁰ Meg kell említenünk például egy magas, karcsú pohárformát, amely talpgyűrűvel ellátott, oldalán pedig négy hajtás figyelhető meg. Pereme vágott, szintelen, anyaga jó minőségű. Jelen van a soproni anyagban egy karcsú, magas, hengeres testű, az alja felé elvékonyodó, talpgyűrűvel ellátott, szintelen üvegből készült, vágott peremű pohárforma³¹ (1. kép 5.). Nagyon gyakori az előfordulása a 4. század végi és 5. századi üvegek között. Különösen népszerű a 340 és 380-as évek között, de az 5. század elején is előfordul (Brigetio és Kisárpás).³² Ezen kívül pedig egy szintelenített, magas, karcsú, hengeres testű pohárformát, amely vágott peremmel készült és a 3. század végének, 4. század első felének tipikus formája volt³³ (1. kép 6.).

A poharakon kívül ebben az időszakban jellemzőek a különböző hengeres testű nagyobb palackformák szalagfüllel ellátva. Ezen kívül a nyomott gömb testű, hengeres nyakú, kihajló, melegen lekerekített peremű, szintelen üvegből készült palackok.

Jelentősnek mondhatók a Sopronban és környékén előkerült késő római üvegedények. Ezek nagy része sírokból származik, például a Hátulsó utcában, a Deák téren előkerült késői temetőkből, vagy egy Balfi utcai sírból.³⁴ A késő római időszakban elsősorban

²⁷ Snijder, Geerto Aeilko Sebo: Guttus und Verwandtes. Mnemosyne 1/1 (1933–1934) 34–60., Stern 2001, 145.

²⁸ Stern 2001, 145.

²⁹ Huttmann, Arnold – Greiling, Helmut – Tillmanus, Ulrich – Riedel, Matthias: Inhaltsanalysen römischer Säuglingstrinkgefäße. Kölner Jahrböcher 22. (1989), 365–372.

³⁰ Barkóczi 1988, 69–70, Form 29., Isings 1957, Form 85b., Rüttti 1991, Form AR 98.1., Goethert-Polaschek 1977, Form 47a.

³¹ Barkóczi 1988, Form 47a., Rüttti 1991, Form AR 72., Goethert-Polaschek 1977, Form 58.

³² Barkóczi 1988, 80.

³³ Barkóczi 1988, 78, Form 43., Rüttti 1991, Form AR 63., Goethert-Polaschek 1977, Form 43., Cool, H. E. M. – Price, J.: Roman Vessel Glass from Excavations in Colchester 1971–1985. Colchester, 1995, 69., Fig. 5.3.

³⁴ T. Szőnyi Eszter: Előzetes jelentés a Május 1. téri római temető feldolgozásáról. Soproni Szemle 31. (1977), 340–345.; T. Szőnyi Eszter: Előzetes jelentés a Sopron, Deák téri római temető feldolgozásáról. Arrabona

6. Diceus pohara. Whitehouse, David: Roman Glass in the Corning Museum of Glass. Vol 2. New York 2001, 62–63.

különböző formájú poharak, palackok, kancsók kerültek mellékletként a halott mellé, a tálak, tálkák, illatszeres edények ritkábban fordulnak elő.

A soproni leletek közül a legjelentősebbek a poharak, amelyek között két forma emelkedik ki különösképpen. Egyrészt előfordul a kónikus formájú, magasabb típus, talpgyűrűvel vagy anélkül. Főként díszítetlenül van ezen a területen jelen, lehet színtelen anyagú, vagy mohazöld, sötétzöld színű, a Kr. u. 4. század második felére, 5. század elejére datálható.³⁵ Másrészt, a féltójas forma, amely előfordul szintelen üvegből, illetve mohazöld színben, díszítése állhat sekélyen bekarcolt vonalakból, de a legjelentősebbek a kék pettyes rátétdíszű darabok, amelyekből négy ép darab, valamint számos töredék is előkerült a sírokból. A féltójas alakú pohárforma a 4. század harmadik harmadától jelenik

19–20. (1977–78), 5–15.; Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában. Soproni Szemle 21. (1967), 245–253.

³⁵ Talpgyűrűs: Barkóczi 1988, Form 47a., Rützi 1991, Form AR 72., Goethert-Polaschek 1977, Form 58. Talpgyűrű nélküli: Barkóczi 1988, Form 47 b, c, d típus, Rützi 1991, Form AR 68., Goethert-Polaschek 1977, Form 53a.

meg és népszerű marad az 5. század elején, de jelenléte igazolható a század későbbi időszakából is.³⁶

A kónikus poharak a Kr. u. 4. század második felétől jellemzőek, méretben, színben, díszítésben (gyakori a kék pettyes rátétdísz) sokféle változatuk ismert, funkciójuk azonban némiképp vitatott. Valószínű, hogy a forma Palesztina, Egyiptom területén jelent meg elsőként. D. B. Harden a karanisi ásatások során sok ilyen edényt talált, amelyek belsejében olaj és égésnyomokra lelt, ezért ő ezt a formát kizárólagosan lámpásként határozta meg.³⁷ Azonban valószínű, hogy ugyanaz a forma a birodalom különböző területein más-más funkcióban is szolgálhatott.³⁸ Ostiából ismerünk olyan falfestményt, ahol ezt az edény egyértelműen pohárként használták. Egy nő italt szolgál fel ilyen formájú pohárban. Ostiából és Palermo területéről több sírból is ismerünk ilyeneket. Valószínű, hogy a birodalom nyugati felében ez a forma kedvelt ivóedényként is szolgálhatott. Marianne Stern véleménye szerint a különbségtétel lehetséges az edények peremkialakítása révén, eszerint a be nem fejezett, vágott, durva peremű és peremük alatt enyhe bemélyedéssel (a felfüggesztést segíthette) ellátott darabok szolgálták volna a világítást, míg a lekerekített, megvastagodó peremű példányok ivóedények lehettek.³⁹ Kék pettyes díszítés mindkét variánsan előfordul. Ezen edények funkciója további tisztázást igényel. Az egyik soproni darab talpgyűrűvel ellátott, lekerekített peremű, szintelen üvegből készült, díszítés nincs rajta, egyértelműen ivóedényként határozhatjuk meg. (1. kép 5.) Ismert még késői temetőből sötétzöld színű, talpgyűrű nélküli, szintén díszítetlen példány is, amelynek pereme vágott, de lecsiszolt, így ezt is ivóedényként azonosíthatjuk.

A másik jellegzetes késői pohárforma a féltójas alakú, talpgyűrű nélküli, általában vágott, enyhén kihajló peremű forma. Sopronból előkerült számos díszítetlen, vagy csak enyhén bekarcolt vonalakkal díszített variánsa szintelen üvegből, de sötétzöld, vagy mohazöld színben is. Anyaga általában nem túl jó, légbuborékokkal, húzóadásokkal van tele. A Kr. u. 4. század második felére, esetleg az 5. század elejére datálhatók.

³⁶ Barkóczi 1988, Form 37 a és b., *Pirling, Renate*: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1966–1974. Stuttgart 1989, Taf. 85., Taf. 51., Taf. 15., *Pirling, Renate*: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep. Berlin 1966, Taf. 88., Taf. 36., *Haberey, Waldemar*: Spätantike Gläser aus Gräbern von Mayen. Bonner Jahrbücher 147. (1942), 278, Grab 21–22., Grab 14–16., Grab 12., *Keller, Erwin*: Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. München 1971, 138., *Gomolka, Gudrun*: Spätantike und frühmittelalterliche Gläser aus dem Limeskastell Iatrus bei Krivina (Bez. Ruse) Nordbulgarien. Annales du 7e congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre 1977 [1978], 25–30., *Turno, A.*: Römische und frühbyzantinische Gläser aus Novae in Bulgaria. Kölner Jahrbücher 22. (1989), 169.; *Barkóczi László – Salamon Ágnes*: IV. század végi, V. század eleji üvegleletek Magyarországról. Archaeologiai Értesítő 95. (1968), 29–39.

³⁷ *Harden, Donald Benjamin*: Roman Glass from Karanis found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt, 1924–29. Oxford, 1936, 156.; *Crowfoot, Grace M. – Harden, Donald Benjamin*: Early Byzantine and later glass lamps. The Journal of Egyptian Archaeology 17. (1931), 196–208.

³⁸ *Stern* 2001, 262.

³⁹ *Stern* 2001, 262.

Külön csoportját alkotják a fent említett poharaknak a kék pettyes rátéttel díszített darabok. A Kr. u. 4. századtól birodalom szerte gyakori díszítési móddá vált a pettyes rátétdíszítés (*Nuppen gläser, mit Nuppen verziertes Glas*).⁴⁰ Ez a fajta díszítés szinte kizárólagosan ivóedényeken van jelen. Elsősorban poharakon, kelyheken, *kantharos*okon található meg, amelyek igen változatos formát mutatnak. A poharak közt népszerű a féltójas, esetleg félgömb alakú forma, valamint a kúpos testű variáns, ritkábban a virágkehely, tulipánkehely alakú formák, akár talpgyűrűvel, akár anélkül, gyakran tartalmaznak pettyes rátétdíszítést.⁴¹ A poharak színében, formájában, minőségében, a felhelyezett pettyek színében, mintájában számos különbség figyelhető meg a birodalom egyes régiói között. Általánosságban elmondható, hogy a pettyes rátétdíszítés mindig az edény külső oldalán kerül elhelyezésre, bár nagyon gyakran megfigyelhető, hogy az edény belső oldalán is kidomborodó pontokat lehet érezni a pettyek felhelyezésének helyén, ugyanis az edényfal gyakran benyomódott a rátét felhelyezésekor. Tehát a pettyek rátételekor az edény még forró volt. A pettyek színében, a felhelyezés elrendezésében, illetve más típusú díszítéssel (például plasztikus szálrátéttel) való kombinálásban számos különbség fedezhető fel. Általában, különösen a birodalom keleti részében (Egyiptomban, a szíriai-palesztinai partvidéken, a Fekete-tenger környéki városokban, a Balkánon illetve nálunk Pannoniában is) az egyszínű, általában kék, kékeszöld pettyek jellemzők. A mintájukat tekintve vagy egy sorba rendezve, gyakran két vésett szalag között található meg őket, vagy különböző geometrikus mintákba rendezve, amelyek kivitelezése viszont nem túl precíz.⁴² A leggyakoribb minta a váltakozva felhelyezett 1-1 nagyobb petty, amit csoportokban elhelyezett (általában csúcsára állított háromszöget mintázva) kisebb pettyek tagolnak. Ezt a fajta pettyes díszítést kizárólag vésett vonalakkal, szalagokkal kombinálják a birodalom keleti felén. Ezzel ellentétben egy teljesen más jellegű díszítést figyelhetünk meg a nyugati területeken. Elsősorban Germania Inferior, Germania Superior és Gallia Belgica provinciákban jellemző ez a magasabb színvonalú díszítő technika. A leletek sűrűsödése alapján feltételezhető, hogy Köln lehetett a gyártóhelye ezeknek az ivóedényeknek.⁴³ Britanniában, valamint Gallia többi részén ritkábban fordulnak elő ezek a poharak, valószínű, hogy ide importként kerülhettek. Jellemzőjük ezeknek a példányoknak, hogy nem egyszínű a rátétdísz, hanem két, három, esetleg négy színből áll össze. Jellemző szín az itt is gyakori kék mellett a türkiz, a borostyánszín, az olívaöld, a sötétbarna vagy épp az alapüveg színével megegyező színtelen, vagy zöldes árnyalat. A trieri poharakra jellemző ezen kívül a viola és pirosas árnyalat is.⁴⁴ A díszítésnél a színek játékát maximálisan kihasználták.

⁴⁰ von Saldern, Axel: *Antikes Glas. Handbuch der Archäologie*. München, 2004, 347., Barkóczi, László: *Spätromische Glasbecher mit aufgelegten Nuppen aus Pannonien*. *Folia Archaeologica* 23 (1972), 69.

⁴¹ Klein, Michael J.: *Spatrömische Gläser mit Bunten Nuppen- und Fadenauflagen*. In: *Römische Glaskunst und Wandmalerei*, ed. Klein, M. J. Mainz, 1999, 129.

⁴² Klein 1999, 139.

⁴³ Klein 1999, 129.

⁴⁴ Goethert, Karin: *Trierer Glasproduktion*. In: *Imperator Caesar Flavius Constantinus-Konstantin der Grosse. Ausstellungskatalog*. Ed. Demandt, A. – Engemann, J. Mainz, 2007, 395.

Általában a különböző színű pettyek váltják egymást, vagy különböző sorokat alkotnak. Ennél a csoportnál is megfigyelhető, hogy a pettyek segítségével különböző mintákat alakítanak ki az edényen. A leggyakoribb a már fent említett csúcsára állított háromszög, amelyet több sorban felhelyezett és lefelé haladva egyre csökkenő számú petty felhelyezésével értek el. K. Goethert véleménye szerint ez a minta szőlőfürtöt szimbolizál.⁴⁵ Az alapüveg és a rátét anyaga is jobb minőségű, a felhelyezett minta szabályos, nagyon precíz munka. Általában törekedtek arra, hogy az ivóedény két oldalára elhelyezett minta teljesen szimmetrikus legyen. Gyakran kombinálták a pettyeket különböző, a pettyek színével harmóniában lévő plasztikus szálrátétekkel.⁴⁶

Ezzel szemben, a birodalom keleti felén előkerült pettyes üvegek merőben más képet mutatnak. A forma, a szín (gyakran az alapüvegé is, valamint a díszítése), a minőség, a díszítés módja különbözik az előbbieken ismertetett edényekétől. A pannoniai darabokat Barkóczy L. elemezte és három különböző csoportot állított fel. Ezek a kékrátétes poharak a pannoniai üvegművesség utolsó két periódusára jellemzőek (330–380 között és 380-tól 5. század első feléig).⁴⁷

Sopronból négy poharat ismerünk kékrátétes dísszel (3. kép 2–5.). Az első féltójas forma, kihajló, vágott peremmel. A perem alatt két, lágyan bevéselt vonallal és négy szabálytalanul elhelyezett nagyobb pettyel. Vastag falú, moha zöld színű.⁴⁸ A következő darab a Balfi útról került elő. Szintén féltójas forma, kihajló, vágott peremmel. Az edény falán kétszer egy nagyobb és kétszer három kisebb petty van elhelyezve. Az üveg anyaga jó minőségű, mohazöld színű.⁴⁹ A harmadik üveg hasonló az előzőhöz, csupán annyi a különbség, hogy a két nagyobb petty mellett kétszer hat kisebb található. A színe ugyanúgy mohazöld, fala vastag.⁵⁰ Az utolsó soproni darab a Deák téren feltárt temetőből való az előzőkhöz hasonlatos. A díszítése kétszer egy nagy és kétszer tíz kis pettyből áll. Az üveg alapanyaga jó, vastag falú, mohazöld színű.⁵¹ Ezek a soproni darabok már a későbbi periódusba sorolhatók (Kr. u. 380-tól az 5. század első feléig), hasonlatosak a csákvári edények üvegművességéhez, talán egy műhelykörhöz köthetők.⁵²

⁴⁵ Goethert 2007, 395.

⁴⁶ Klein 1999, 130., Haberey 1942, Grab 9., Grab 11–12., Doppelfeld, Otto: Römisches und fränkisches Glas in Köln. Köln, 1966, Nr. 137., Fremersdorf, Fritz: Die römischen Gläser mit aufgelegten Nuppen in Köln. Die Denkmäler des römischen Köln VII. Köln 1962, Taf. 31., Taf. 64–72.

⁴⁷ Barkóczy 1972, 69., Barkóczy László: Üvegművesség. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk. Mócsy A. – Fitz J. Budapest, 1990, 165–166.

⁴⁸ Barkóczy 1988, 151.

⁴⁹ Barkóczy 1988, 153.

⁵⁰ Barkóczy 1988, 154.

⁵¹ Barkóczy 1988, 156.

⁵² Barkóczy, László – Salamon, Ágnes: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. Alba Regia 11. (1970), 41.

A poharakon kívül a késői időszak további jellemző lelete a palack és a korsó. Sopronból előkerült egy nyomott gömb testű, hosszú, hengeres nyakú, kihajló peremű palack, amely talpgyűrűvel ellátott, mohazöld színű. Ezen kívül ismert még két nyomott gömb testű, de talpgyűrű nélküli, hosszú, hengeres nyakú, kihajló peremű palack.⁵³ Valamint egy gömbtestű korsó, az edény testén ferde kannelúrákkal, hosszú hengeres nyakkal, a nyakon az edény színével megegyező szálrátéttel díszítve, erősen kihajló, megvastagodó peremmel és talpgyűrűvel, valamint szalagfüllel ellátva⁵⁴ (3. kép 1.). Színe mohazöld. Sopron környékéről származó, ma a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő darab egy kétfülű lapított palack. Tölcséres nyakkal, vágott peremmel van ellátva, a perem alatt plasztikus szálrátét található, az edény teste kannelúrák díszítésű. A palack világos mohazöld színű, a két szalagfül fűzőld. A Kr. u. 4. századra datálható.

Ritkábban fordulnak elő illatszerez üvegek a késő római periódusban. Különösen ritka forma egy ovális testű, kis talpgyűrűn álló, rövid hengeres nyakú, melegen lekerekített, enyhén kihajló peremű illatszerez üveg, amelyből három került elő Sopronban, ezen kívül egy-egy darab található a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve Szombathelyen.⁵⁵

Összefoglalóan elmondható hogy a római kori Sopronban az üvegedények már igen korán megjelentek, a Kr. u. 1. század végén. Különleges darabjai ennek az időszaknak a sötétkék színű *askos* és a gladiátor-ábrázolásos pohár, valamint egy *modiolus*, mindhárom import darabnak kell tartanunk. A Kr. u. 2. századtól számolhatunk pannoniai gyártmányú üvegedényekkel. Az üvegedények végig jelen vannak Scarbantia életében, egészen az a Kr. u. 5. századig. A késői üvegek közt jelentősek a kék pettyel díszített féltójas forma poharak, valamint kiemelkedő szépségű a fent említett korsó és a lapított testű palack.

⁵³ Barkóczy 1988, Form 118, 119., Isings 1957, Form 103., Rützi 1991, Form AR 154., Goethert-Polaschek 1977, Form 93., Harter 1999., Form G21 és G27., Lazar 2003, Form 6.2.1–3.

⁵⁴ Rützi 1991, Form AR 169., Goethert-Polaschek 1977, Form 117., Cottam–Price 1998, Fig. 69., Lazar 2003, Form 5.1.3., Harter 1999, Form G19.

⁵⁵ Barkóczy 1988, 120, Form 92.

A római kori Scarbantia területéről különböző tárgytypusba tartozó leletek kerültek elő, amelyek adalékként szolgálhatnak a korabeli viselet megismeréséhez. Ezen tanulmány keretei közt elsősorban a ruházatot kiegészítő bronzból készült fibulák, karperecek és gyűrűk kerülnek előtérbe. Ezek a leletcsoportok jól mutatják, hogy Scarbantia területéről a római kor különböző időszakaiból kerülnek elő leletek, amelyek a város történetéhez további információval szolgálnak.

Fibulák

A római korban használatos ruhakapcsoló tűk, fibulák használatával kapcsolatban több kérdés is felmerül. Az egyes típusok alakja felveti a problémát, hogy amíg az ívelt kenyyelű ellátott darabok alkalmasak voltak akár vastagabb anyagból készült ruhadarabok összefogására is, a kisebb méretű, kitűzőszerű darabok, például a korongfibulák egy része esetleg csak díszítő funkcióval rendelkezhetett. A másik probléma a nemek közti megoszlás, mivel csak néhány típusról tudható biztosan, hogy nők vagy férfiak hordták. A katonaság körében elterjedt hagymafejes fibula esetében a későrómai ábrázolások is segítik az elkülönítést, és ugyanez a helyzet a nők esetében a szárnyasfibulák kapcsán. Az is bizonyos, hogy párosával kizárólag a nők viselték ezeket a tárgyakat. Ezeket gyakran hosszú lánc kötött össze, amelyeken kis csüngők lógtak. Ez a szárnyasfibulák, illetve a korongfibulák kapcsán bizonyított leginkább.

A fibulák különböző időszakra jellemző elterjedt formái Scarbantia területén is megjelennek. Előkerült egy a claudius–flaviusi időszakra jellemző ún. csepp alakú fibula, melynek közepén kis dísz található. Ennek a darabnak a különlegessége, hogy leginkább Galliában és a Rajna mentén terjedt el, a többi provinciában csak elvétve kerül elő egy-egy példány. Ennek az oka valószínűleg, hogy csak ebben a korai időszakban volt használatban. Igen nagy számban került elő a Pannoniában igen elterjedt erősprofilú fibula (1. kép), amely az 1. század elejétől a 2. század elejéig volt használatban.² Ez a típus Noricum és Pannonia területén van jelen markánsan, innen terjedve el a Rajna menti területekre. A korábbi típusokat képviselik a lyukakkal áttört tütartójú darabok, majd később ez az áttöréssel való díszítés fokozatosan elmarad. Ennek a fibulának a különböző változatai egyaránt megjelennek ezen a területen, az egygombos változat mellett ugyanis ismert a duplagombos fibulának nevezett darab is.³ Az erősprofilú fibulából továbbfejlesztve ala-

¹ A tanulmány adatgyűjtése és összeállítása 2009-ben lezárult.

² *Jobst, Werner*: Die römischen Fibeln aus Lauriacum, Forschungen in Lauriacum 10. (1975), 29.

³ Fő elterjedési területe miatt noricum–pannoniai kétgombos fibulaként is ismert: *Jobst* 1975, 44–45.; *Ettlinger, Elisabeth*: Die römischen Fibeln in der Schweiz. Bern, 1973, 64/Typ 14.

kult ki az ún. trombita fibula, amely szintén Pannonia térségében volt gyakori, ennek köszönhető, hogy a nemzetközi szakirodalomban pannoniai trombitafibulaként terjedt el leginkább. Ez az erősprofilú fibulához igen hasonló típus a 2. századra jellemző forma.⁴ Nevét a trombitára emlékeztető kialakítású fejről kapta.

1. kép. Erősprofilú fibula

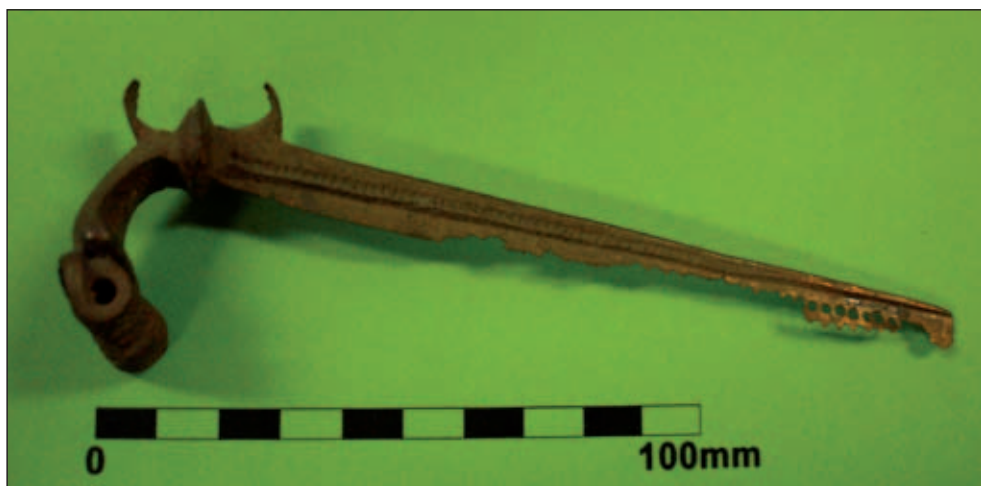
Nagy számban került elő erről a területről még a noricum–pannoniai szárnyasfibula is (2.kép). Ez a típus egyrészt a legfőbb elterjedési helyéről, valamint a kengyelen található kis szárnyról kapta a nevét. Ez a szárny a kengyelen található gombokból fejlődhet tovább két kis egymás felé ívben hajlított nyúlvánnyá. A fibula többi része formailag igen hasonlatos az erősprofilú fibulához, amellyel szoros rokonságot mutat. Ezeknek azonban nagyobb tűtartó lemezeik vannak, amelyeket különböző áttört minták díszítenek, gyakran csak sorban elhelyezett kisebb lyukak, vagy rozettát, csillagot mintázó díszítések. Ilyen rozettával díszített példány került elő Scarbantiából is, sajnos azonban sok példányon a tűtartó részének sérülése miatt a mintázat nem azonosítható. Ezeket a fibulákat a római nők párosával viselték a vállukon, összefogva velük ruhájukat. Fontos forrásaink erre nézve a sírköveken látható ábrázolások, amelyek alapján pontosabban megismerhetjük a viseleti szokásokat.

Ezek mellett gyakori leletek még a térdfibulák (3. kép) amelyek az összes dunai provinciában valamint Britanniában nagy számban fordulnak elő.⁵ Nevét a kengyel erősen meghajlított, térdszerű kiképzéséről kapta.⁶ Kialakulásáról több elmélet is született, elképzelhető, hogy az erősprofilú fibulákból a kengyel profiljának legyengítésével alakultak ki. Ezt alátámasztja, hogy a spirálisak a korábbiak, és későbbiek a csuklós szerkezettel ellá-

⁴ Berez, Katalin: 'Römerzeitliche Fibeln von Zalalövő' Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (a továbbiakban: ActaArchHung) 42. (1990), 77–96; 90.

⁵ Bayley, J. – Butcher, S.: Roman brooches in Britain. London, 2004, 179.

⁶ Jobst 1975. 59.

2. kép. Noricum–pannoniai szárnyas fibula

3. kép. Térdfibula

tott darabok. Ez a típus az első század második felében már használatban lehetett, de csak a 2–3. századig gyakoriak a leletekben.⁷ A térdfibuláknak sok típusa fejlődött ki, a fejlemezű ellátott daraboknál van négyszögletes, illetve félkör alakú fejlemezű, ez utóbbit gyakran díszítik cikcakk-, illetve hullámvonalal. Lábuk általában kiszélesedő talpban végződik, de előfordul, hogy egy kis profilált gomb díszíti. Szerkezetük alapján pedig a fentebb említett spirális és a csuklós vagy zsanéros típus különíthető el. A scarbantiai térdfibulák között mind méret, mind kialakítás szerint több típus fedezhető fel. Az egészen kismérete-

⁷ Kovrig, Ilona: Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. *Dissertationes Pannonicae* II,4. Budapest 1937, 20; Merczi Mónika: Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17. (2011), 7–79, itt: 7.

tű, 3 cm-es daraboktól az 5 cm-es darabokig megtalálhatók a díszítetlen fejlappal ellátott, valamint a cikkcakk mintával és rovátkolással díszített félkörös fejlapú térdfibulák is.

A térdfibulák mellett egy másik típus is meghatározó a 2–3. században a Rajna, illetve a Duna mentén. Ezen ruhakapcsoló tűk leglátványosabb darabjai az ún. emailos fibulák. Ez a technika más tárgy típusokon is megjelenik a római korban. A díszítés ezen módja kelta előzményekre vezethető vissza,⁸ majd a római korban és azt követően a középkorban is nagy népszerűségnek örvendett.⁹ A technika lényege, hogy a fémtárgyakon kialakított mélyedésekbe a felhevített színes üvegmasszát applikálnak. Az emailos tárgyak készítésének fő központját a Rajna mentére, illetve Bibractéba teszik,¹⁰ azonban később helyi műhelyekben sem kizárható, ahol a fémművesség és az üvegművesség egyaránt jelen van. Scarbantiából több ilyen emailal díszített fibulát ismerünk (4. kép). Az egyik darab egy korongfibula, amelyen kék, fehér, illetve piros millefiori díszítés látható. Ez a fajta díszítés az üveghuzalok egymás mellé illesztésével készült. Korábban a tárgy alakját követve lett ráillesztve, majd később az ún. saktábla díszítésnél a tárgy alakjától függetlenül négyzetháló-szerűen lett kialakítva a minta. Az ilyen emailos korongfibulák a Rajna mentén nagy tömegben kerültek elő, de gyakori leletek a Balkánon és a Kárpát-medencében is. A korongfibulák peremén gyakran kis karika látható, amelybe láncot vagy zsineget akasztottak. Ezek segítségével kötötték össze a fibulákat, a vállon levőket rövidebb, a mellen levőket hosszabb láncsal. Az emailos fibulák leginkább a 2. század második felétől terjedtek el.¹¹ A korongfibulák készítésekor az üveget két módszerrel tették a mélyedésbe. A széttördelt üvegmasszát vízzel összekeverték és beleöntötték, vagy az üvegpasztát a kihülés után kis lapocskákká vágták, és ezeket nedves pasztával rögzítették a rekeszekbe. Az első módszer inkább a koncentrikus díszítésnél volt használatos, a második inkább a saktáblaszerű díszítésnél jellemző. A kerek, koncentrikusan díszített emailos korongfibulák a leggyakoribbak, ilyen például a Sopronban előkerült darab is. Az emailal díszített korongfibulák későbbi változatához tartozik egy másik soproni darab, amelyen figurális díszítés látható. Ez a típus a 3. században gyakori, felületén kék emailal díszítették, az ábrázoláson pedig egy nyulat elejtő rablómadár látható. Ez a motívum általános ezeken a fibulákon. A korongfibulák ezen típusa leginkább a Duna mentén fordul elő, az emailgyártás nagyobb központjaiban, a Rajna mentén nem jellemző. Azonban az előkerült példányok feltűnő hasonlósága miatt felvethető a gyártási hely kérdése, amely összefüggésbe hozható esetlegesen az aquincumi üvegművességgel. Ilyen típusú darabok Sellye Ibolya szerint Pannonia északkeleti részéből kerültek a Barbaricum területére.¹²

⁸ Exner, Kurt: Die provincialrömischen Emailfibeln der Rheinlande. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 29 (1939) [1941], 31–121, itt: 37–38.

⁹ A technika használatának folytonosságával kapcsolatos kutatási álláspontokat Berecz Katalin jól összefoglalta: *Berecz Katalin: Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban.* (Doktori disszertáció. Kézirat.) Budapest, 2008, 177.

¹⁰ Exner 1939 (1941), 41–42.

¹¹ B. Bónis Éva – Sellye Ibolya: Római kori emailmunkák. Évezredek, évszázadok kincsei. Budapest, 1988, 30.

¹² Bónis – Sellye 1988, 32.

A pannoniai példányok vizsgálata kapcsán Berecz Katalin is alátámasztja, hogy ezek a darabok az aquincumi műhelyben készülhettek.¹³A másik ismert lelet erről a területről egy rombusz alakú emailos fibula.¹⁴ Ez a forma szintén gyakori az emailos tárgyak között, leginkább a 2. században volt használatban.

4. kép. Rombusz alakú és korongfibula millefiori díszítéssel

Az emailos darabokon kívül megtalálható Scarbantiában a korongfibuláknak egyéb változata is. Ide tartozik például a keretes korongfibula; ez igen masszív alaplapból áll, melyet kissé kidomborodó keret díszít, felületén pedig vékony lemezből préselt különböző mintákkal díszített lap található. Ez a típus a 2. század közepétől a 3. század közepéig fordul elő.

Az állatalakos fibulák közül Scarbantiából ló alakú fibulákat ismerünk, ami nem meglepő, mivel ez a leggyakoribb forma a Duna mentén. A nyugati provinciákban igen keveset ismerünk ezekből. A lovakat különböző pózban ábrázolták, a soproni példányok álló pozícióban vannak. Előfordul Scarbantiában még gyűrűfibula is, amelyeknek végei vissza vannak tekerdve. Az egyik példány egy egyszerű díszítetlen, rombusz alakú keresztmetszettel, a másikon apró rovátkolások láthatók.¹⁵ Ezek egy időben voltak használatban, a 3–4. században.¹⁶

¹³ Berecz 2008, 165.

¹⁴ Az ún. Corbridge típus: *Hattatt, Richard: Ancient brooches and other artefacts*, Oxford 1989, 136–137, Fig. 64/1586, 1587, 572.

¹⁵ Ez a leggyakoribb változat Pannoniában; *Merczi Mónika: Római kori gyűrűfibulák Komárom-Esztergom megyéből – Römerzeitliche Ringfibeln aus Komitat Komárom-Esztergom. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 7. (2000)*, 253–287.

¹⁶ Keller szerint a hagymafejes fibulák mellett ezek voltak használatban a késő római időszakban: *Keller, Erwin: Die spätrömische Grabfunde in Südbayern (Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 14)*,

A legnagyobb számban előforduló fibulatípus Scarbantiában a hagymafejes fibula (5. kép). Ez a típus a nevét a fejen található hagyma alakú gombokról kapta. Ez a fibula félkör alakú kengyellel, a fejénél kereszttaggal van ellátva, amelyen a három gomb látható. Lába a tütartó, amelynek lapos felszínét különböző minták díszíthetik. A katonaság körében elterjedt forma ez, amelynek viselési módjáról képi forrásokból tudunk, amely szerint fejfelé lefelé hordták (a korábbi terminológiai elnevezést tekintve), ahogy általában a többi fibulát is. A scarbantiai darabok nagy része a 4. század utolsó harmadára keltezhető, ezeknek lábán pontkör díszítés, kengyelén rovátkolás látható.¹⁷ Ezeken kívül megtalálható kisebb számban a 4. század elejére jellemző forma is, amely kisebb méretű, lábán és kengyelén rovátkákkal díszített példány.

5. kép. Hagymafejes fibula

Karperecek

A római kori karperecek viseletének fontos forrásai a feltárt sírokon kívül a sírkövek és múmiaportrék. Ezen információk alapján jól ismertek az egyes típusok és viselési szokásaik. Vannak olyan fajták, amelyeket párban használtak, mindkét karon egy-egy darabot. A scarbantiai karperecek a település későrómai temetőjéből kerültek elő. Az ebben az időszakban jellemző karperec-típusok nagy része megjelenik a leletanyagban.

Nagy számban került elő Scarbantiából a drótkarperecek egy változata, amelynek vége egymásra vannak tekerve. Ez a típus már a La Tène- és a kora római időszakban

München, 1971, 56.

¹⁷ A scarbantiai pontkördíszítéses darabhoz hasonlót ismerünk Britanniából is; *Bayley – Butcher* 2004, 117. Plate 91., Cat.320.

létezett, és a 2. század közepéig előfordul, majd kis szünet után a későrómai korban a Rajna és a Duna mentén újra gyakorivá válik. A másik gyakran előforduló forma a kerek karperecek csoportja, amelynek középső része meg van vastagítva, végei vékonyabbak, díszítetlenek.¹⁸ Ilyeneket szintén ismerünk a scarbantiai későrómai temető sírjaiból. (6. kép/1.)

A Scarbantiában előkerült karperecek egy része a kígyófejes karperecekhez tartozik, bár ezeknek már igen stilizált, ornamentizált változatai. (6. kép/6.) Ezeknek a karkötőknek a tulajdonosai azonban valószínűleg tudatában voltak az ékszer eredetileg ábrázolni szándékolt jelentésének. A kígyónak az Asklépios kultusból kiindulóan védelmi és gyógyító szerepe volt a mindennapokban, ennek kapcsán közkedvelt motívumként jelent meg a viseleti tárgyakon és egyéb kisművészeti leleteken. A stilizált kígyófejeknek több változata ismert ezeken a karpereceken. Előfordul, hogy az ellaposodó végeken csak bekarcolt pontkör díszítés jelzi a fejimitációt, máskor kereszttel utalnak erre. A fejforma mindkét esetben egyértelműen a kígyófejet mintázza. Kivételt képez egy scarbantiai darab, (6. kép/3.) amelynek végein a díszítés nem emlékeztet kígyófejre, más provinciákból ismert analógiák alapján mégis ide sorolható. Feltehetően az egyre stilizálódó példányok miatt ennek a darabnak a készítője már nem volt tudatában, hogy mit ábrázol, vagy rossz kivitelben sikerült megvalósítania azt.

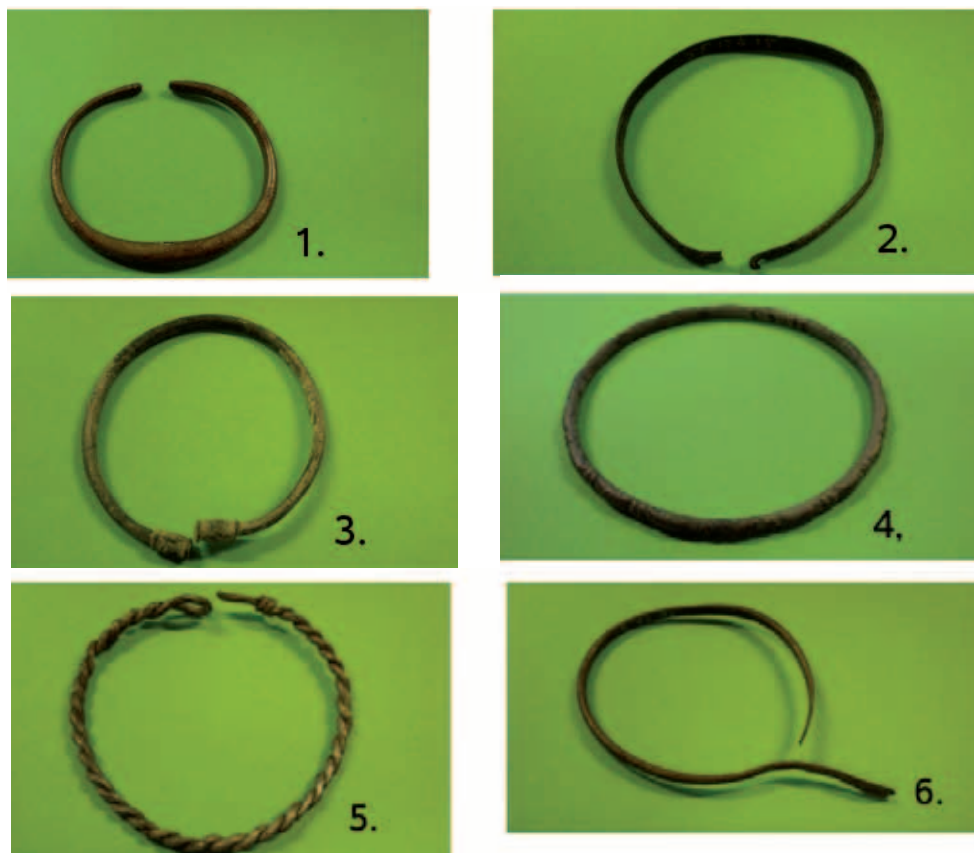
Előfordul ezen kívül még vékony lemezről hajlított karperec, amelynek felületén bevéssett minta látható, egyik végén kis kampóval, másik végén a lemezbe vágott lyukkal kialakított zárszerkezettel. (6. kép/2.) Ez a típus a Rajna és a Duna mentén terjedt el leginkább, a mintázatokban azonban területi alapon eltérések figyelhetők meg. Scarbantiában V alakú illetve kis háromszög alakú vésett ellátott karperecek kerültek elő. Ez a típus a 4. század utolsó harmadában fordul elő a sírokból.¹⁹

Scarbantiából igen nagy számban kerültek elő az ún. raetiai oroslánfejes karperecnek a származási területen kívül elterjedt példányai. A karperecek végein található oroslánfej ábrázolás igen stilizált, elnagyolt módon van kialakítva. Ez lehet az oka annak, hogy a szakirodalomban sokszor a kígyófejes karperecekhez sorolják. Bár az állatfejek valóban nehezen azonosíthatóak, a stilizált kígyófejektől több szempontból különböznek, és inkább az oroslán szőrzetét imitáló bekarcolások fedezhetők fel a karperecek ellaposodó végein. Ezt bizonyítják a más provinciákból ismert hasonló darabok, amelyeken az állatfej még jobban ki van dolgozva,²⁰ ezek lehetnek ennek Pannoniára jellemző stilizált változatnak az előzményei. Ez a típus a 4. században volt használatban.

¹⁸ Ez a típus Germaniában, Raetiában és Pannoniában gyakori: *Swift, Ellen: Regionality in Dress Accessories in the Late Roman West. (Monographies Instrumentum 11, Ed. Monique Mergoïl), Montagnac, 2000, 127.*

¹⁹ *H. Kelemen Márta: Solva. Esztergom későrómai temetői. Budapest, 2008, 132, 139, 284. sír; Ságvár: Sz. Burger, Alice: The late roman cemetery at Ságvár. ActaArchHung 18. (1966), 99–234, Fig. 108, 191/5; Salamon Ágnes – Barkóczi László: Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des pannonischen Limes-Gräberfelder von Intercisa I. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 4, 73–95.1975, Taf. 23, 24/14, Taf. 24, 55/17.*

²⁰ Például Redl; *Keller 1971, Taf. 20/9.*

6. kép. Karperecek

A késő császárkorban legszélesebb körben elterjedt típus a több bronzhuzalból sodort karperec,²¹ amelyeknek különböző záródási típusait ismerjük (6. kép/5.). Ilyen karperecek szintén megjelennek Scarbantia területén, általában kettő, három vagy négy huzalból sodorták össze őket. Ezekkel egy készletben előfordul ugyanilyen módon elkészített nyakperec is. Ezek a leletek nagy számban jelennek meg Scarbantia későrómai temetőjének sírjaiban.

A 4. századra keltezhető a Sopronban talált ún. gyöngyszemet utánozó díszítésű karperec, amely főleg Britannia déli területein terjedt el.²² Pannoniában elvétve lehet találni egy-egy példánnyal²³ (6. kép/4.).

²¹ Swift 2000, 124.

²² Swift 2000, 124.

²³ Például Somogyszil: Sz. Burger Alice: Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil. (Fontes Archaeologici

Gyűrűk

A gyűrűk tekintetében szintén széles a választék Scarbantiából. A különböző időszakokban divatos gyűrűformák mind megtalálhatóak a leletanyagban. A legkorábbi darab gemmáján Apollo látható, amint egy oszlopnak támaszkodva egy babérágot tart a kezében. Ez a gyűrűforma az 1. században gyakori, és ez a legkedveltebb a gemmaberakáshoz is. A 2. századra jellemző, kiszélesedő lemezű, vállas gyűrű is ismert Sopronból,²⁴ azonban a gemma kiesett belőle.

A 4. században a gyűrűforma átalakul, a vékony karikához, kerek lemez tartozik. Tövében gyakran kis gallér is előfordul,²⁵ ilyen a scarbantiai példány is. Vésete azonban igen rossz minőségű, nem lehet az ábrázolást pontosabban meghatározni, valószínűleg az erre az időszakra igen jellemző állatalakok valamelyike díszíthette. Ebben az időszakban a gemmák használata megszűnik, magára a gyűrű lemezére készültek a vésetek.²⁶

Hungariae) Budapest, 1979, 129. sír/4.

²⁴ A gyűrű a Facsády I. típusba tartozik: *Facsády Annamária: Aquincumi ékszerek / Jewellery in Aquincum. Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1.* Budapest, 2009, 30.

²⁵ Facsády IV. típus: *Facsády* 2009, 31.

²⁶ *Tóth Endre: Római gyűrűk és fibulák.* Budapest, 1985, 10.

„Hány korszaka van hazánk történetének, amelyből alig maradt ránk más adat, mint néhány kis pénz s egy-egy érme, s ezen az alapon épül fel ama korszak politikájának és kultúrájának története...” Ez a mondat 1901-ben, a Magyar Numizmatikai Társulat megalakulása alkalmából hangzott el, amikor az egykori alapítók – ma úgy mondják – küldetésnyilatkozatban fogalmazták meg céljaikat.¹ Kétségtelenül van némi túlzás az egykori lelkes numizmatikusok állításában, de az mindenesetre tény, hogy a numizmatikai emléktárhelyek a történettudomány egyik igen hasznos és sokoldalúan kiaknázható forrása. Ezek az apró – bár néha nem is olyan apró – tárgyak önmagukban, vagy együttesükben történeti, gazdaságtörténeti, technika-technológia történeti – hogy csak a legfontosabbak közül említek néhányat –, információkat közvetítenek a régmúlt idők kutatóinak. Sok esetben esztétikai élményt is nyújtanak, hisz mint kisplasztikai alkotások, készítési koruk stílusáról, előállítói művészi képességeiről tanúskodnak, és beszélnek még sok minden másról is, mert a rajtuk lévő ábrák éppúgy feltárják előttünk régen élt emberek arcvonásait, mint a szobrok, festmények, avagy a fényképek. Áruklodnak az emberek hétköznapijairól, hitvilágukról, ünnepeikről, rég elporladt épületeikről. Sokszor egyfajta ércbe vésett történelemnek tekintik az érmeket, és noha olykor valóban lehetséges eseménytörténetet illusztrálni velük, azért azzal tisztában kell lennünk, hogy az érme mindig is hordozott egyfajta propagandisztikus tartalmat. A pénzek ábrázolásait – még ha nem is mindig tudjuk mi, mai szemlélők megállapítani – nagyon is tudatosan választották meg az egykori kibocsátók, és az esetek többségében pontosan tudták, hogy mit akarnak közvetíteni az apró érmék vésetein keresztül.

A pénzérme azonban elsősorban gazdasági eszköz: értéket mér, a cserekapcsolatok közvetítője, az elvégzett munka vagy egyéb érdemek díjazására szolgál, és nem utolsósorban maga is felhalmozásra, kincsképzésre szolgáló vagyontárgy, mindenekelőtt a nemesfém-ből készült pénzek. Hogy mindezen funkciók közül melyik volt az elsődleges, amikor a vert érme, az érempénz a Kr. e. 7/6. század fordulóján valahol Kis-Ázsia nyugati felében az ott élő görögöknek vagy lydeknek köszönhetően megszületett, talán sosem fog kiderülni. Az viszont tény, hogy a praktikus kis eszköz a görögök révén terjedt el az akkor ismert világ nagy részén, az Atlanti-óceántól Indiáig.

A rómaiak is a görögöktől – az Itáliában élöktől – vették át a vert pénz használatát a Kr. e. 3 században, de igazából csak a második pun háború idején vált uralkodóvá az érempénz használata a Római Köztársaságban. Ebben az időben – Kr. e. 210 táján – született meg a rómaiak hosszú évszázadokon át használt pénzcímlete, a *denarius* (ezüstdénár).

¹ A Magyar Numizmatikai Társulat 1901-es megalakulása alkalmából megjelent nyilatkozatból. *Baloghné Ábrányi Hedvig – Soós Ferenc: Százéves a Magyar Numizmatikai Társulat.* Budapest, 2001, 14.

A rómaiak aranypénzt Kr. e. 46 előtt, csak ritkán vertek. A köztársaságkori Rómában kezdetektől használt öntött, majd vert bronzpénzek kibocsátása pedig Sulla korában, Kr. e. 82 után megszűnt. Ebben az időben váltak viszont gyakoribbá a *denarius* kisebb egységei, az ugyancsak ezüsből készült *quinariusok* (fél) és *sestertiusok* (negyed).²

A római köztársaság romjaiból egy rendkívül tehetséges politikusnak, Iulius Caesar unokaöccsének és fogadott fiának, Octavianusnak köszönhetően létrejött a principatus, amint a császárkor első három évszázadának uralmi rendszerét nevezzük. Octavianus Kr. e. 27-ben a szenátustól megkapta az augustus kitüntető jelzőt. Számos intézkedéseinek egyike – amellyel az akkor már hatalmas kiterjedésű politikai alakulatból birodalmat szervezett – volt a pénzreform. A köztársaság korából átvett dénár mellett bevezette a rendszeres aranypénzverést, 1 *aureus* 25 dénárral volt egyenértékű, továbbá újra veretett bronzpénzeket több címletben is. A korábban ezüsből készült *sestertius* most a legnagyobb címletű bronzpénz lett, ennek fele a *dupondius*, negyede pedig az *as*. Készült időnként még két kisebb címlet is – bár ezeket jóval ritkábban verték – a *semis* és a *quadrans* (fél, illetve negyed *as*). Ez a pénzrendszer – eltekintve kisebb nagyobb értékváltozásoktól, amelyek a pénzek súlyát és nemesfém tartalmát érintették – lényegében a 3. század elejéig változatlanul fennmaradt.

Pannonia megszállása idején ezek a pénzek jutottak el a Borostyánkő-út mentén fekvő Scarbantiába és környékére is. Kevés adatunk van jelenleg arra, hogy a környék őslakói, így az írott forrásokból ismert boiások korábban is használták volna a római pénzeket. Ismerni bizonyítással ismerték őket, mert a Pozsony területén fekvő központjukban a Kr. e. 1. század közepe táján vert „nagyezüst” érmék néhány típusa római dénárook éremképeit utánozta.³ Scarbantia területéről mindenesetre ilyen érmek nem kerültek elő ez idáig. Néhány kelta pénz – sajnos pontos lelőhely nélkül – található a Soproni Múzeum gyűjteményében és lehetséges, hogy a környékről származik, így például egy kroisbachi (rákosi/fertőrákosi) típusú 11-12 grammos ezüst *tetradrachma* (1. kép), amely jelenlegi ismereteink szerint a Kr. e. 2. század elején készült.⁴ Nem kizárható, hogy a típus Sztrabón görög földrajzi író egyik megállapításán (*Geographica V, 1, 6*) alapuló feltételezések szerint a Kr. e. 2. század elején Itáliából kiűzött és a Dunához települő boiások egyik csoportjának verete volt. A típus elnevezését az első, 1910-ben Fertőrákoson előkerült éremkincs lelőhelye után kapta. Az érem hátlapján látható lovas az akkoriban már egy jó fél évszázada – ha nem több – a Kárpát-medencében divatos philippeus utánzatok⁵ hagyományait követi. Az előlapon ábrázolt szakáll nélküli, ún. Apollón fej viszont új motívum, melynek eredete vitatott. Az érem egészének stílusa, kivitele valami egészen új

² Crawford, Michael: Roman Republican Coinage. Cambridge, 1974.

³ Göbl, Robert: Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier. Wien, 1994.

⁴ Torbágyi Melinda: A rákosi (kroisbachi) lelet. In: Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Szerk. Bertók K. – Torbágyi M. Budapest, 1999, 61–75.; Torbágyi Melinda: A dunántúli kelta pénzverések az enemonzói lelet fényében. In: A VIII. numizmatika és a társtudományok konferencia. Szeged 2009. október 7–9. Szerk. Nagy Á. – Ujszászi R. Szeged, 2011, 22.

⁵ II. Philipposz (Kr. e. 358–336) makedon király ezüst tetradrachmáinak mintájára készült kelta ezüstérmek.

1. kép. Rákosi/kroisbachi típusú kelta tetradrachma a fertőrákosi éremleletből.
MNM Éremtár és ltsz. Ét 53A.1910.1c.

és sajátos megfogalmazású, egy tehetséges és invenciózus mester megjelenésére utal. Az Apollón fejes éremkép nyomán aztán számos más típus született a noricum tauriscus éremverés területén, köztük egy nyugat-dunántúli típus, a veleimi is.

A Borostyánkő-úton, melyen a mediterrán vidékek észak felé irányuló kapcsolatai az őskor óta bonyolódtak, majd Aquileia megalapítása után ennek elsődleges közvetítőivé a római kereskedők váltak, talán már a római hódítást megelőzően is érkezhettek köztársasági dénárok Scarbantia környékére, hiszen a soproni gyűjtemények számos ilyen példányt őriznek.⁶ Sajnos, mivel az előkerülésük körülményei nem ismertek, érkezésük kora sem bizonyítható, mert a köztársasági ezüstpénzek még jócskán forgalomban voltak Augustus uralkodása idején is, sőt tovább, egészen Nero 64-es pénzreformjáig igazolható jelenlétük a római pénzforgalomban.⁷ A reform csökkentette az arany- és ezüstpénzek súlyát, valamint a dénár ezüsttartalmát. Ennek következtében a korábbi időszakok jobb minőségű pénzerméi eltűntek a forgalomból. A Nero-reform után záródó pannoniai éremkincsekben a Iulius–Claudius-dinasztia korábbi nemesfém pénzei már nem szerepelnek.

Scarbantia római éremanyaga különböző forrásokból ismert, egyrészt a *municipium* – főként a *forum* – és az *amphitheatrum* ásatásaiból, másrészt a Soproni Múzeum gyűjteményéből. Ez utóbbi anyag esetében sajnos a pontos lelőhelyek nem ismertek, de feltehetően jórészt a városban és környékén előkerült érmekeket tartalmazza. A Lányi Vera által vezetett munkacsoport által eddig feldolgozott érmeke a *Die Fundmünzen der römischen*

⁶ Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Bd. 2: Komitat Győr – Moson – Sopron. Hrsg. Vera Lányi. Bonn – Budapest, 1993.

⁷ Torbágyi Melinda: A Szombathely-herényi római aranyéremlelet. Numizmatikai Közlöny 92–93. (1993–1994), 27–33.

Zeit in Ungarn 1993-ban megjelent kötetében vannak közzé téve.⁸ A kétféle forrásból származó éremanyag – tehát a lelőhelyes, illetve a gyűjteményi – elég hasonló képet mutat, a 3. századi ezüstök sokasága a gyűjteményi anyagban talán egykor szétszóródott éremkincsekből származhat.

Az éremforgalom alakulásának vizsgálata bonyolult és összetett munka, amelynél sok szempontot kell figyelembe venni, és még így is csak tendenciákkal számolhatunk. Nincsenek ugyanis pontos adataink arra, hogy a különféle kibocsátások, egy-egy uralkodó veretei mennyi ideig voltak forgalomban. Elméletileg a római császári veretek – elsősorban természetesen a saját, belső értékkel is rendelkező nemesfémek – korlátlan ideig használhatók voltak. A bronzpénzek forgalmi ideje sem feltétlenül korlátozódott rövid időszakokra. Használatuk időtartamát számos tényező befolyásolhatta. Bizonyára nem mellékes maguknak a pénzérméknek a minősége sem. A kora császárkori bronzveretek nagyok és súlyosak, továbbá rendkívül szép kivitelűek is, ellentétben a 4. századi „kis-bronzokkal”. A mindenkori pénzforgalom igényei az újonnan kibocsátott aprópénzek mennyiségéhez képest szintén befolyásolták a régi kibocsátások továbbélését. Az persze már más kérdés, hogy milyen értékben fogadták el őket.

A korai császárkor, a Iulius–Claudius-dinasztia idejéből számos ellenjegyzett bronz pénzérmével találkozunk, köztük olyanokkal is, amelyeken világosan értékváltozásra utaló beütések szerepelnek, például *sestertiuson dupondius* jellel. Esetükben egyértelműen arról van szó, hogy a kopott pénzérmét már csak csekélyebb névértékben fogadták el. A korszakra jellemző aprópénzhiány kiküszöbölésének egyik megoldási módja volt tehát, hogy a kopott pénzeket újra forgalomba hozták alacsonyabb értékkel.⁹ A birodalom nyugati részein találkozunk más megoldásokkal is, például nagyobb névértékű pénzek félbe vagy negyedbe vágásával, avagy helyi verdékben készült utánzatok kibocsátásával.¹⁰ Ezek mind bronzpénzek, rájuk nem vonatkoznak a rómaiak szigorú hamisítás elleni törvényei, melyek csak a nemesfémekből készített pénzeket érintették.¹¹

A scarbantiai leletanyagban ilyen darabolt pénzeket nem ismerünk, sőt más magyarországi lelőhelyekről sem, ami valószínűleg arra utal, hogy ezen a területen a pénzhasználat még alacsony szinten állhatott, amely nem igényelte az aprópénzek nagyfokú használatát. A Soproni Múzeum egyetlen *quadranst* (negyed *as*) őriz Claudius császártól,

⁸ Lásd 5. jegyzet.

⁹ *Kraay, Colin M.*: The behaviour of early imperial countermarks. In: *Essays in Roman Coinage presented to Harold Mattingly*, ed. R. A. G. Carson – C. H. V. Sutherland. Oxford, 1956, 113–136.; *Chantraine, Heinrich*: *Novaesium VIII. Die antiken Fundmünzen von Neuss*. Berlin, 1982, 25–33.; *Berger, Frank*: *Die römischen Fundmünzen: Kalkriese I. Mainz*, 1996, 47. (Römisch-Germanische Forschungen 55); *Wertz, U.*: *Gegenstempel auf Reichs- und Provinzialprägungen der römischen Kaiserzeit*. Katalog der Sammlung Dr. Konrad Bech. Speyer, 2004. (Schriftenreihe der Numismatischen Gesellschaft Speyer 45).

¹⁰ *Boon, George C.*: Counterfeit coins in Roman Britain. In: *Coins and the Archaeologist*, ed. J. Casey – R. Reece. London, 1988, 102–188.; *King, Cathy E.*: Roman copies. In: *Coin finds and coin use in the Roman World*, ed. C. E. King – D. G. Wigg. Berlin, 1996, 237–263. (Studien zu Fundmünzen der Antike 10.).

¹¹ *Grierson, Philip*: The Roman Law of Counterfeiting. In: *Essays in Roman Coinage presented to Harold Mattingly*. R. A. G. Carson – C. H. W. Sutherland (eds.) Oxford, 1956, 240–261.

míg a közeli Carnuntumban száz fölött van az *asnál* kisebb címletek száma, ez kb. 10 %-a a Iulius–Claudius-dinasztia korszakából való összes bronzpénznek, továbbá jónéhány darabolt érem is található az előkerült leletanyagban.¹² Később viszont már az *asnál* kisebb címletek kibocsátása vált egyre kisebb mérvűvé, a 2. század közepére lényegében meg is szűnt. Ennek háttérben pedig nyilván árfolyamváltozás állhatott, ennek jele lehet az is, hogy már a 2. század elejétől kezdve egyre inkább a nagyobb bronz címletek, *sestertiusok* és *dupondiusok* válnak uralkodóvá a korábbi *asokkal* szemben. Scarbantiaiban a Iulius–Claudius dinasztia kibocsátásai között az *asok* száma csaknem négyszerese a két nagyobb címletnek, a Traianus–Hadrianus korszakban már jóval több a két nagyobb, nem nemesféműből készült címlet száma, az Antoninus császárok alatt pedig a *sestertiusok* és *dupondiusok* mennyisége közel kétszerese az *asokénak*.

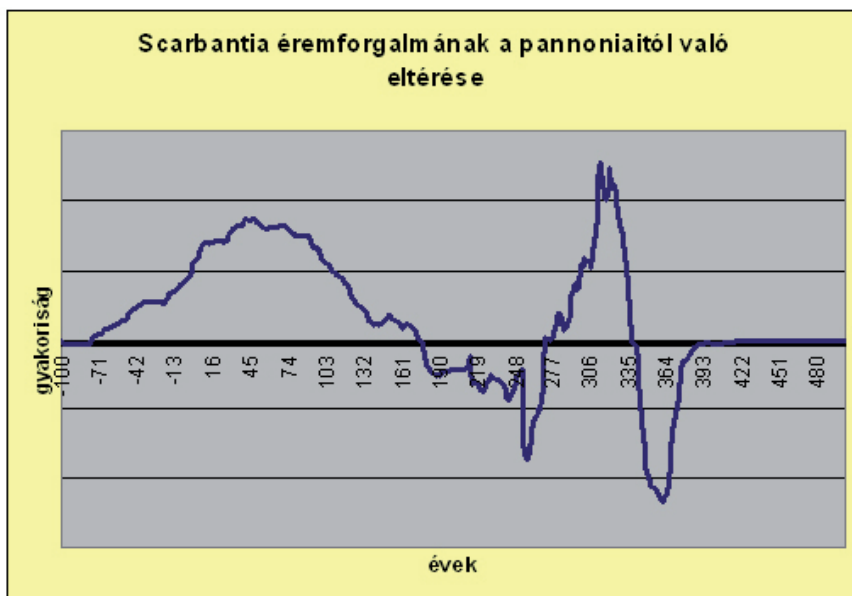
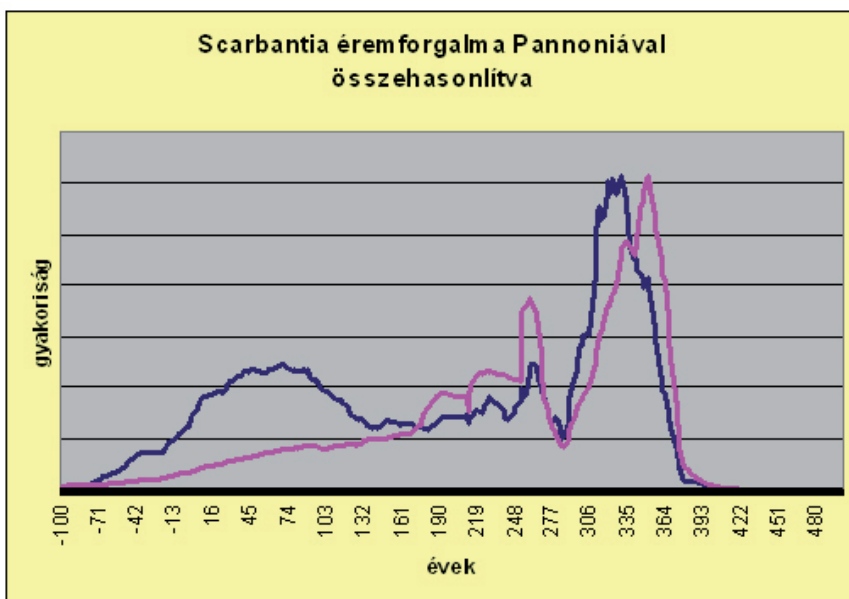
A pannoniai városi éremforgalom elemzésével évtizedek óta Redő Ferenc foglalkozik,¹³ és tőle származik az itt bemutatott két ábra is, melyek Scarbantia éremforgalmának alakulását a pannoniai átlag viszonyában mutatják be. (2. kép: 1–2. grafikonok) Scarbantia pénzforgalma a pannoniai átlaghoz viszonyítva feltűnően magasan indul, és nagyjából a 170–180-as évekig, lényegében a markomann-szarmata háborúk végéig a pannoniai átlag fölött marad, ami elsősorban a Borostyánkő-úton zajló forgalomnak köszönhető. A pénzforgalom hanyatlása azonban már a 2. század elejétől észrevehető, hasonlóan az ugyancsak a Borostyánkő-út mentén fekvő Sallahoz (Zalalövő).¹⁴ Erre az időszakra épült ki ugyanis a *limes*-út. A katonaság a *limes* mentén sorakozott fel, a hadsereg ellátása pedig vízi úton történhetett, így a Borostyánkő-út jelentősége csökkent. Pedig a város életében a 2. század első fele a település virágkora volt, a *forum* kiépülése, a nagy szentélyek megépülése ekkorra tehető. Városon belüli összehasonlításban az érmekek száma is jelentékenyen megnövekedett a korábbi időszakhoz képest. A pénzforgalom vizsgálatánál figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az érmekek készítési ideje – ami sok esetben évre pontosan meghatározható – nem azonos azok használati idejével. Ez utóbbinak megállapítása viszont nem egyszerű feladat, és bár a pénzforgalom ábrázolására használt különféle grafikonok rendszerint azonos időintervallumokkal számolnak, a valóságban nem lehet azonos forgalmi idővel számolni különféle címletek, illetve különféle korszakok pénzei esetében.

A Severus-korszak jelentős változásokat hozott a birodalom egészének pénzforgalmában. Scarbantia esetében is megfigyelhető, hogy az ezüstpénzek mennyisége mind a

¹² Vondrovec, Klaus: Gesamtdarstellung und Auswertung der Antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. In: Numismata Carnuntina. Forschungen und Material, Hgg. M. Alram – F. Schmidt-Dick. Bd. 1. Wien, 2007, 97–100.

¹³ Redő, Ferenc: Frequency analyses of Roman coins. In: Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics, London, 1986., ed. I. A. Carradice. London, 1989, 239–244.; Redő Ferenc: Az éremmel való keltezés problémái és a hegyeshalmi késő-római temető. In: Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára, szerk. Bertók K. – Torbágyi M. Budapest, 1999, 179–190.

¹⁴ Redő, Ferenc: Municipium Aelium Salla. In: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, ed. M. Šašel Kos – P. Scherrer. Ljubljana 2003, 191–235. (Situla 41.).

2. kép. Scarbantia pénzforgalma Pannoniához viszonyítva (Készítette: Redő Ferenc)

lelőhelyes, mind a gyűjteményi anyag tekintetében jelentősen megnőtt. Az állami kiadások – elsősorban a legjobban követhető zsoldfizetések¹⁵ – emelkedése miatt a dénár-kibocsátást növelték a nem nemesfémből készült váltópénzekkel szemben. Az ennek következtében fellépő aprópénzhiányt különböző helyi – félhivatalos – veretekkel pótolhatták, avagy a korábban forgalomban lévő bronzpénzeket használták tovább. A növekvő ezüst-kibocsátás következménye volt továbbá – és ez már 197-től kezdve erősen észlelhető –, a dénár ezüsttartalmának jelentékeny, már szabad szemmel is érzékelhető csökkenése, 50 % alá. A dénár minőségének romlása viszont az inflációt gerjesztette. Az ezüstpénz értékállóságának megőrzésére 215-ben Caracalla egy új címletet vezetett be, dupla dénár értékben, az *antoninianust*. A pénzérme előlapján a császár sugárkoronát visel, a császárnők mellképe pedig egy félholdon ül. Az új címlet a Severus császárok idején még viszonylag ritka volt, párhuzamosan verték a dénárokkal, sőt Alexander Severus uralkodása alatt (222–235), úgy tűnik, nem is bocsátottak ki ilyen érmét. A soproni érmek között is mindössze három ilyen korai példány szerepel. III. Gordianus (238–244) korától kezdve viszont már egyértelműen kiszorította a dénárt. III. Gordianus és az őt követő Philippus Arabs (244–249) idején az *antoninianus* még viszonylag jó minőségű és igényes kivitelű ezüstérem. Bizonyára értékesnek is tartották, mert a scarbantiai leletanyagban eddig egyetlen példány sem került elő. A múzeum gyűjteménye viszont több tucatot is őriz belőlük, nem kizárt, hogy egykori, szétszóródott kincsleletekben teaurált példányokból. A 249 utáni egyre romló minőségű ezüst *antoninianusok* már az ásatási anyagban is megtalálhatóak. A korszak bronzpénzei között egyértelműen *Colonia Viminacium* (ma Kostolac, Szerbia) veretei az uralkodóak.¹⁶ A 3. század elejétől kezdődően érezhetően csökkent a bronzpénzek központi, állami kibocsátása. A Severus-korszakban ennek következménye lehetett a keleti provinciákban a helyi, városi pénzverések hihetetlen mérvű fellendülése.

Az aprópénzhiány kiküszöbölését célozta a 239-ben *Colonia Viminaciumban* megindult bronzpénzverés is, amellyel a Közép-Duna-vidéki provinciákban állomásozó katonai csapatokat fizethették. A pénzérmék előlapján a mindenkori császár portréja, hátlapján pedig *Moesia Superior* provinciát szimbolizáló nőalak áll a tartomány két *legio*ját jelképező bika és sas között. Az érmeken az állami veretektől eltérően évjelzés található AN I-től AN XVI-ig, amely a verde indulási évtől számítódik. A pénzek ugyan három címletben készültek, amelyek valószínűleg az állami veretek címleteinek feleltek meg, de jelentős mennyiségben csak a legnagyobb címletet használták. Már a sugárkoronás

¹⁵ Septimius Severus uralkodása alatt, 197-ben 600 dénár/évre, Caracalla alatt, 212-ben 900 dénár/évre emelték egy közönséges legionarius pénzben kifizetett zsoldját. *Speidel, M. A.*: Roman army pay scales. *Journal of Roman Studies* 82. (1992), 87–106.

¹⁶ *Georg Elmer*: Der Münzprägung von Viminacium und die Zeitrechnung der Provinz Obermösien. *Numismatische Zeitschrift* 68. (1935), 35–43.; *Martin, Ferenc*: Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia. Budapest – Bonn, 1992.; *Găzdac-Alföldy, Ágnes –Găzdac, Cristian*: The management of a monetary crisis? The „P M S COL VIM” and „PROVINCIA DACIA” coinages in the Roman monetary policy of the 3rd century AD. *Numismatische Zeitschrift* 116–117. (2008), 135–171.

(*dupondius*nak megfelelő) címlet is ritka, főként III. Gordianus után, a legkisebb egység pedig végképp alig fordul elő a leletanyagban. A viminaciumi pénzek Pannoniában elsősorban ugyan limes mentén kerülnek elő óriási mennyiségben, a kereskedelem révén azonban a tartomány belsejébe is utat találtak.¹⁷ Scarbantiában is a viminaciumi bronzok képviselik a korszak váltópénzeit, a néhány Róma városi *sestertius* és Dacia provincia¹⁸ külalakjában is a viminaciumiakra hasonló veretei mellett.

A 250-es évek végétől kezdődik az *antoninianus* „mélyrepülése”. Az elméletileg ezüstpénznek számító címlet a gyakorlatban egy kis tömegű (alig 2,5 g), jelentéktelen (2–5 %) ezüsttartalmú, hitvány kivitelű rézpénz lett. És hivatalosan ennek váltópénzei lettek volna a jóval súlyosabb bronzpénzek! Nem véletlen, hogy a provinciák helyi bronzpénzverései, köztük a viminaciumi is, sorra megszűntek erre az időre.

A scarbantiai éremanyagban is nagy számban előforduló, rossz minőségű *antoninianus*ok az általános infláció jelei. Aurelianus (270–275) pénzreformja az *antoninianus* külalakján ugyan lényegesen javított, de értékét továbbra sem sikerült helyreállítani.¹⁹ A reform ugyanakkor stabilizálta a kizárólagos értékpénzt jelentő aranyérmék súlyát 1/50-d fontban (6,45 g). Az aranyak azonban igen csekély szerepet játszottak a mindennapi éremforgalomban. Vagy teaurálták őket – már aki tehette –, vagy az adó- és egyéb fizetések révén visszakerültek az államkincstárba. Scarbantia éremlelet-anyagában ezidáig egyetlen aranyérem sincs, sem a lelőhelyes, sem a gyűjteményi anyagot illetően. A közeli Carnuntum e korszakból származó sokezres éremleletei között is mindössze néhány *aureus* található.

Diocletianus (284–305) újabb nagyszabású pénzreformmal kísérelte meg helyreállítani a birodalmi pénzrendszert. Ennek első lépése 294-ben az elértéktelenedett *antoninianus* verésének megszüntetése volt. Bevezetésre került egy új ezüstpénz, az *argenteus*, amelynek minősége megfelelt a Nero-féle pénzreform alapján vert dénárok pénzlábnak²⁰ és finomságának. Váltópénzként pedig bevezették a manapság rendszerint *follis*nak²¹ nevezett, kb. 10 g súlyú (1/32-d font), némi ezüstöt is tartalmazó pénzérmét, valamint ennek két kisebb egységét. Az *argenteus*ok a pénzforgalomban meglehetősen ritkák, nem véletlen, hogy Scarbantiában sem találkozunk velük. A jó minőségű tetrarchia kori *follis*ok is csak csekély számban találhatóak a települések éremanyagában általában mindenhol, pedig ezek a maguk korában nem voltak ritka érmék.

¹⁷ Torbágyi Melinda: A balácai római villagazdaság érmei. Balácai Közlemények 10 (2008), 7–16.

¹⁸ Găzdac-Alföldy, Ágnes – Găzdac, Cristian: The coinage „Provincia Dacia” – a coinage for one province only? Acta Musei Napocensis 39–40. (2002–2003), 247–258.

¹⁹ Estiot, Sylviane: Monnaies de l’Empire romain. XII.1 d’Aurélien à Florien. Paris – Strasbourg, 2004.

²⁰ A kibocsátott pénzek súlyát nem darabonként határozták meg, hanem hogy egy adott mennyiségű fémből – a római pénzverés esetében ez a római font (327 g) – hány darabot vertek ki. Az *argenteus* pénzlába 1/96-d font, vagyis 96 db készült egy fontnyi ezüstről.

²¹ A címletet a korabeli források egyszerűen csak *nummia*-nak nevezik. A *follis* érem elnevezéséért csak 308–309-ből bizonyítható. Jones, A. H. M.: The origin and early history of the follis. Journal of Roman Studies 1959, 34. 4. jegyzet.

Diocletianus reformja a pénzverés szervezetét is érintette. Már a 3. század közepétől egyre inkább megfigyelhető a törekvés a pénzverés decentralizációjára. Egyre több állandó birodalmi verdét létesítettek a tartományokban, így például 262 táján a sisciai (ma Sisak, Horvátország) verdét Pannoniában.²² Ez a folyamat a tetrarchia idején teljesedett ki, és ezzel párhuzamosan megszüntették az utolsó – alexandriai – helyi pénzverést is. A verdékben többé-kevésbé mindenhol azonos típusokat vertek egységes központi irányítás mellett. A pénzeket következetesen kidolgozott szabályok szerint jelölni kellett a verde helyét, a verdén belüli officinát (műhelyt) és a kibocsátásokat. Általában egy-egy meghatározott verde biztosította egy adott terület pénzellátását, Pannonia esetében ez Siscia volt.

A *follis* értékállóságát azonban nem sikerült megőrizni, már 307-ben redukálták súlyát (1/48-d font), majd 313-ban ismét (1/96-d font). Ettől kezdve újra elszabadult az infláció. Scarbantia esetében is hirtelen a duplájára ugrott a pénzek száma 313–324 között. A 4. századi kisbronzok mindenhol óriási mennyiségben fordulnak elő. Scarbantiában a pannoniai átlagtól eltérően Nagy Constantinus uralkodása a legkiemelkedőbb időszak. A Constantinus-fiak idején már kevesebb az újonnan érkező érmék száma, és még észrevehetőbb az éremforgalom csökkenése a Valentinianusok korában. A pannoniai pénzforgalom végét, pontosabban a provincia rendszeres pénzellátásának végét a kutatás 375/378 tájára teszi.²³ Ez egyértelműen megfigyelhető Scarbantia esetében is. A 378. évet követően mindössze néhány rézpénz található az éremanyagban: Gratianus, II. Valentinianus és I. Theodosius 378–383 közötti sisciai kisbronzai, valamint Arcadius 388–402 között veretett aprócska rézpénze.

Jóval későbbi időből származik I. Iustinianus bizánci császár két arany *tremissise* (538–565), amelyek viszont már egy másik korszak pénztörténetéhez tartoznak, amelyet hazánkban a nagy népvándorlás korának neveznek. I. Iustinianus császár volt az a bizánci uralkodó, aki még egyszer, utoljára megkísérelte az egykori római birodalom helyreállítását, s a két kis arany pénzecske talán ezen törekvések keretében jutott Scarbantia vidékére.

²² *Bíróné Sey Katalin*: Pannoniai pénzverés. Budapest, 1985, 33.

²³ *Lányi Vera*: Pénz. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Mócsy A. – Fitz J. (szerk.) Budapest. 1990, 214.

A 4. század végének és az 5. század kezdetének történelmi eseményei sajátos hatást gyakoroltak a pannóniai településekre: az erős falakkal körülvett helyek (köztük Scarbantia) menetsvárként (*refugium*) szolgáltak, eleinte még lánc-szerűen kötődtek a szomszédokhoz, majd lassan elvesztették korlátozott kapcsolatrendszerüket is, magukra maradvan mintegy bezárkóztak falaik mögé. Póczy Klára találóan nevezte a scarbantiai falakat „egérfogónak” annak idején. Elvált egymástól a volt város és a korábban igazgatása alá tartozó vidék (*territorium*) története (1. kép). Ebben a folyamatban (mások mellett) két tényező játszott fő szerepet: a Római Birodalom általános válsága (amit a pénzforgalom 375 utáni rohamos csökkenése jelez) és – ettől nem teljesen függetlenül, de távolabbi történésekkel is összefüggve – a határookra nehezedő, azokat áttörő külső nyomás, a nagy népvándorlásnak nevezett korszak kezdete, ami mögött tagadhatatlan a 370-es években a Volgát átlépő hun vándorlás hatása.²

A római hadsereg reformjai következtében a limes vonalát védő reguláris csapatok fokozatosan átadták helyüket a helyben lakó polgárországoknak, a táborok melletti polgári településeket felhagyták, a megmaradó lakosság beköltözött a falak mögé. Jellegzetes példája ennek Arrabona (Győr) esete.³ Hasonló folyamatnak lehetünk tanúi a fallal körülvett városok esetében is. Aki tehette, biztonságosabb vidékekre menekült. Elsősorban nyilván a vagyonosok és az állami adminisztráció, de a „hun pánik”, ahogy Bóna István szellemesen elnevezte, ennél is mélyebben érintette a provinciát. Erre utal egyebek mellett az ereklyék átvitele (transzlációja) biztonságosabbnak vélt helyekre.⁴

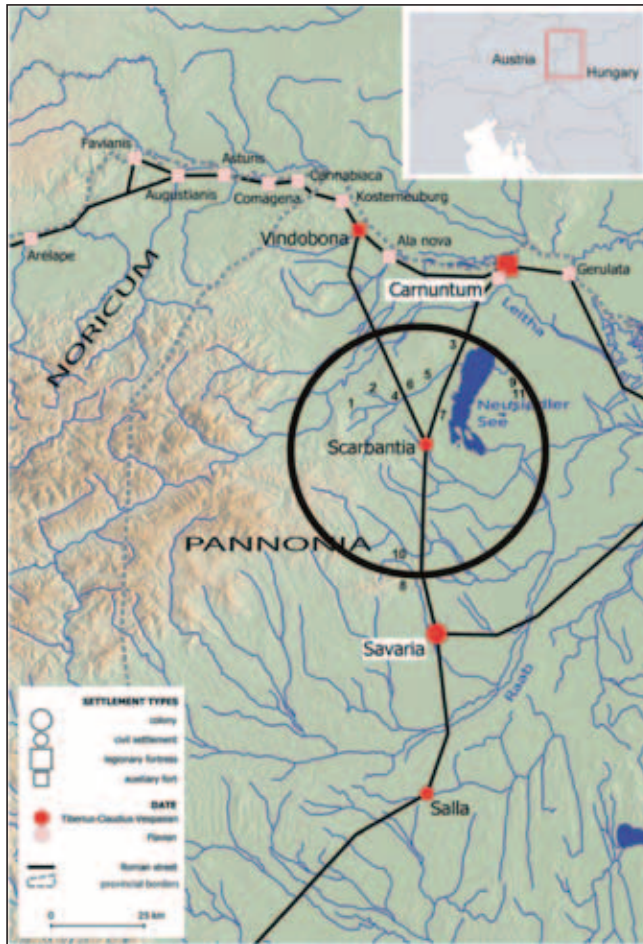
Hozzájárult mindehhez, hogy a Dél (Itália) felé vezető ún. Borostyánkő-út, ha nem is szűnt meg, de érezhetően leértékelődött, míg a nyugati tartományok felé vezető keletnyugati irányú Duna menti út jelentősége megmaradt. Scarbantia körzetének villagazdaságait is magukra hagyták gazdag tulajdonosaik vagy bérlőik (ilyen volt a Fertőrákos-

¹ A tanulmány 5. századra vonatkozó része gyakorlatilag azonos tartalommal megjelent: Tomka, Péter: Eine römische Stadt und ihre barbarische Peripherie: Scarbantia, in: Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Ed. Tivadar Vida. Budapest 2015. 587–615.

² Bóna István: A hunok és nagykirályaik, Budapest, 1993. (A továbbiakban: Bóna 1993).

³ Tomka, Péter: Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarcastells: Fallbeispiel Arrabona, in: Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Hgg. H. Friesinger – A. Stuppner. (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57), Wien, 2004, 389–409.

⁴ Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorkhidi Czigány Balázs: Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely 1998, 71; Bratož, Rajko: Die Auswanderung der Bevölkerung aus den pannonischen Provinzen während des 5. und 6. Jahrhunderts, in: Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen – Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens? München, 2011. 589–614, az ereklyékről, Scarbantiát is említve: 599–601. (A továbbiakban Bratož 2011).

1. kép. 5. századi lelőhelyek Scarbantia környékén. 1. Steinbrunn/Büdöskút, 2. Großhöflein/Nagyhöflány, 3. Breitenbrunn/Fertőszéleskút, 4. St.Georgen/Lajtaszentgyörgy, 5. Schützen am Gebirge/Sérc, 6. Oslip/Oszlop, 7. Mörbisch/Fertőmeggyes, 8. Bzozok, 9. Mönchhof/Barátudvar, 10. Halbtum/Féltorony.

Alsóültetvény lelőhelyű villa is,⁵ Gömri János és Szőnyi Eszter nagyrészt közöletlen ásatása). Alig lakott bennük valaki: a kis „falusi” temetőkből is csak alig, erőltetett búvészmutatványokkal lehet 5. század eleji használatukra következtetni. Nagycenkről ismerünk például ilyen későrómai temetőt (Tomka Péter és Gabler Dénes közöletlen ásatása). Hasonló a helyzet a tágabb környezetben. A halbtorni (Féltorony) villa temetője csak az 5. század elejéig keltezhető, és még ez sem vitáktól mentes, bár bizonyos mértékben jelzi

⁵ Gömri János: Római út és téglaegető kemence Fertőrákoson. Soproni Szemle 35. (1981), 59–67.

a provinciális lakosság alkalmazkodását (akkulturációját) az új, barbár jövevényekhez.⁶ Tudatában vagyok annak, hogy ezzel a véleménnyel Nives Doneus keltezését vitatom, az eddig közölt anyagban azonban egyetlen olyan tárgyat sem láttam, amit későbbre kellené datálni. A jablingi (Vasjobbágyi) 1426 db későrómai kisbronz-lelet zárópénze 375-re keltezhető,⁷ a sauerbrunni (Savanyúkút) pénzleletek csak a 400 körül még félig-meddig funkcionáló pénzforgalmat jelzik, tulajdonosuk azonban elmenekült és soha nem tért vissza elrejtett pénzecskéjéért.⁸ Az az árnyalatnyi eltérés, ami hazai tapasztalataink és számos osztrák kutató véleménye között megfigyelhető (ők ugyanis inkább a későantik lakosság tovább élését, esetleges „felhígulását” propagálják), sajátos helyzetünkől következik – tény ugyanis, hogy ahogy Nyugat felé haladunk, a továbbélésnek egyre több nyomát lehet megfigyelni.⁹ Sopron térsége ilyen szempontból éppen határesetnek számít.

A vidék előbb-utóbb a barbár csoportok kezére került, bárkik voltak is ezek és bár-hogy kerültek is a provinciába. Régészeti nyomuk egyelőre igencsak szórványos Sopron körzetében. A villák romjait általában elkerülték – kivétel talán a steinbrunni (Büdöskút) tanya (2. kép 4–5.), ahol edénytöredékek (besimított hálómintás korsó darabjai) és egy települési objektumban talált lemezfibula jelzik az 5. századi újratelepülést.¹⁰ A kérdés csak az, hogy mikor történt ez az újratelepülés – a töredékes fejű, ovális láblemezén mindkét oldalon kis kerek lapocskával ellátott fibula ugyanis megengedi akár az 5. század második felére való datálást is, ennek nem mond ellent a később tárgyalandó szórvány fibula sem. Ezt a késői datálást támogatja a szórványként begyűjtött III. Livius Severus pénz (461–465) is.¹¹ A szakirodalom általában „szövetségesként” (*foederati*) tartja a jövevényeket számon, még a korjelző besimított díszű edényeket is *Foederatenkeramik*-nak nevezik. Ez azonban nyilvánvaló túlzás és leegyszerűsítés, hiszen ez a kerámia provinciális ihletésű,¹² fazekaskemencék igazolják, hogy egyaránt gyártották a tartományon belül és kívül.¹³ Jó példa a Grosshöflein (Nagyhöflány) határában feltárt kőlapos, későrómai

⁶ Daim, Falko – Doneus, Nives: Halbtorn I – Das kaiserzeitliche Gräberfeld und die Villa von Halbtorn, Burgenland. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 10.) Innsbruck, 2004.

⁷ Czurda-Ruth, Barbara: Der Schatzfund von Jabling 1934 (313–375 n. Chr.) (Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich I/1), Eisenstadt, 1970.

⁸ Kaus, Karl: Burgenland. Archäologie und Landeskunde. Eisenstadt, 2006, 296.

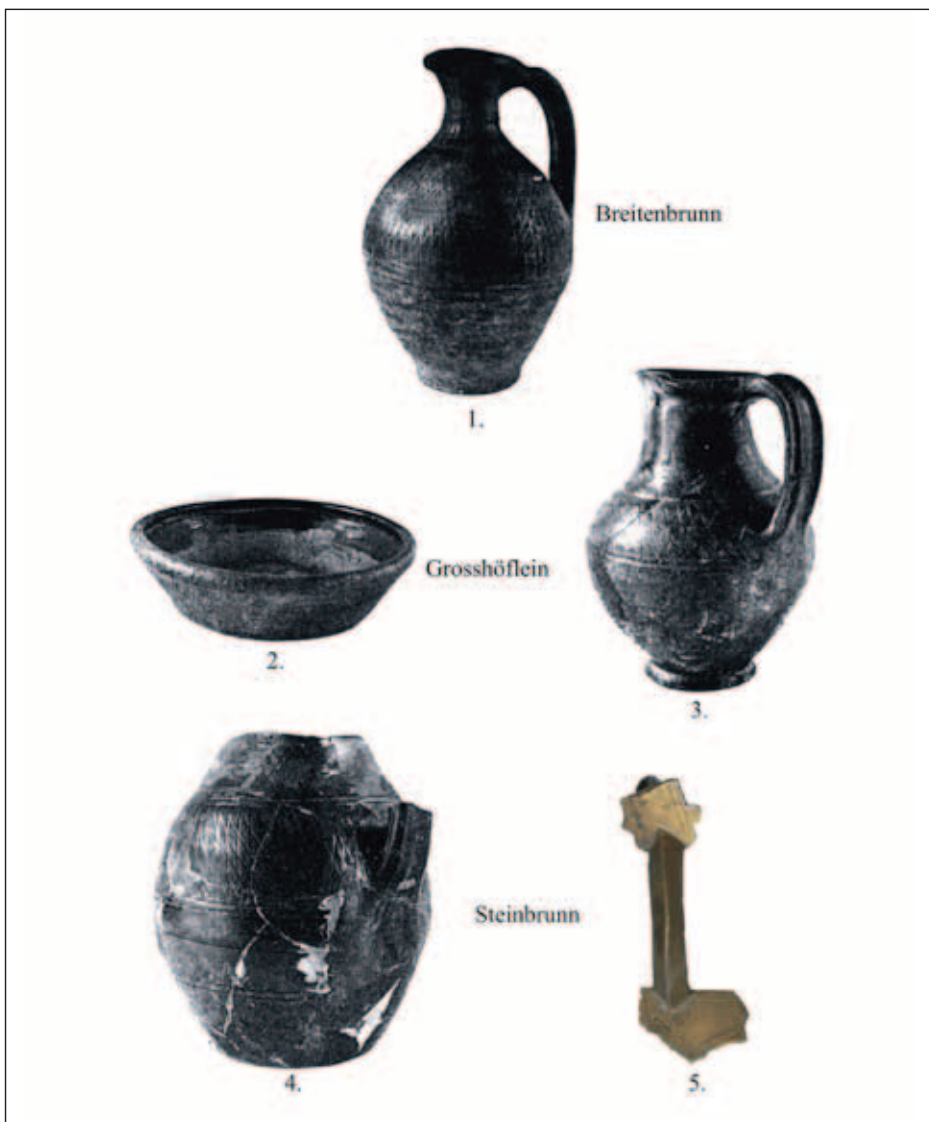
⁹ Stadler, Peter: Die Bevölkerungsstrukturen nach Eugippius und den archäologischen Quellen, in: Germanen, Hunnen und Awaren. Ausstellungskatalog. Hgg. Wilfried Menghin, Tobias Springer und Egon Wamers. Nürnberg, 1987, 297–310, további irodalommal. (A továbbiakban Stadler 1987).

¹⁰ Pittioni, Richard: Westgotische Funde aus dem nördlichen Burgenland. In: Mannus. Zeitschrift für Deutsche Vorgeschichte, Bd. 32, Leipzig, 1940, 505–510, itt: 506, Taf. I.4 ill. Abb.1. (A továbbiakban Pittioni 1940).

¹¹ Stadler 1987, 303.

¹² Ottományi, Katalin: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompaták. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 48. (1996), 71–133.

¹³ Friesinger, Herwig – Kerchler, Helga: Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4. – 6. Jahrhundert nach Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. Archaeologia Austriaca 65. (1981), 193–266.; Ottományi, Katalin

2. kép. 1. Breitenbrunn/Fertőszéleskút (BLM 25 000), 2-3. Großhöflein/Nagyhöflány (Burgenländisches Landesmuseum [BLM] 11 592), 4-5. Steinbrunn (BLM 11 280, Pittioni 1940, Taf.I.4., ill. Abb.1, A. Barb FÖ I, 1934, 218-219 után)¹⁴.

– *Sosztarics, Ottó*: Spätromischer Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. *Savaria* 23. (1996–97), (Szombathely 1998), 145–216.

¹⁴ *Alphons Barb*, Breitenbrunn, in: *Fundberichte aus Österreich* 1. (1934), 218–219

jellegű sír besimított hálómintás korszója (2. kép 3.).¹⁵ Azt sajnos ma már nem tudjuk eldönteni, hogy a breiterbrunni (Fertőszéleskút) hasonló, de szórványként előkerült korszó kihez tartozott (2. kép 1.).¹⁶ Sokáig 5. századnak vélték a St. Georgen (Lajtszentgyörgy) területén 1918–19-ben házépítés során begyűjtött leletanyagot (harcias jelleget a lándzsacsúcok adnak neki, bár csak egy részük került múzeumba)¹⁷ (3. kép 1.) – legújabbban, meggyőzően, korai római korinak bizonyult.¹⁸ Nem zárható ki persze az a lehetőség sem, hogy a Schützen am Gebirge (Sérc) területén talált híres, Honorius császárt gyermekként ábrázoló, a 390-es években Konstantinápolyban készült aranyozott pajzsdísz római szolgálatba szegődött barbár zsoldos birtokolta (3. kép 2.).¹⁹ A területről származik egy szórvány lelet is, egy Tác/Gorsium típusú fibula az 5. század első feléből (3. kép 3.).²⁰

A hunok elől menekülő germán (és velük együtt már ekkor iráni eredetű alán) csoportok azonban engedély, formális szövetségkötés nélkül is átlépték az egykori határokat, állandó ostromállapotban tartva a védett településeket.²¹ Körzetünkben logikus a legközelebb, a Dunától északra lakó germán kvádok/szvébek spontán beszivárgására gondolni, tőlük származhat az oslipi (Oszlop), a lemezfibulákat utánzó félkörfejú, hosszúkás lábú öntött fibula (3. kép 4.).²² A közelből egybként besimított hálómintás edénytöredékek mellett kézzel formált is került a Burgenländisches Landesmuseumba.²³ Néhány távolabbi sírlelet (Untersiebenbrunn, Rámapordány, Lébény – ha az utóbbi 410 körüli keltezése helyes, amiben magam erősen kételkedem) gót és alán eredetre utal.

A rövid ideig tartó hun uralom (433–454) viszonylagos békét jelentett: a hunok a provinciát szerződésben kapták meg, ebből az időből származó ostromot, pusztulási réteget nem ismerünk Pannoniában. A Kisalföldön ekkor a hun hatalom egyik regionális

¹⁵ Pittioni 1940, 506–507, Taf. I. 3; Stadler 1987, 337, VII.20.

¹⁶ Pittioni 1940, 505, Taf. I. 1a.

¹⁷ Mitscha-Märheim, Herbert: Ein spätantiker Fund aus St.Georgen im Burgenland. *Burgenländische Heimatblätter* 14. (1952), 49–54.

¹⁸ Mráv, Zsolt: The Roman Army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st Century A.D., *Communications Archaeologicae Hungariae* 2010–2013, 71.

¹⁹ B. Thomas, Edith: Das Honoriusporträt aus Schützen am Gebirge. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 69. (1984), 153–165.

²⁰ Mitscha-Märheim, Herbert: Frühgeschichtliche Kleinfunde aus Ostösterreich in verschiedenen Sammlungen. *Archaeologia Austriaca* 50 (1971), 194, Abb. 17. (A továbbiakban Mitscha-Märheim 1971.); Schulze-Dörlam, Mechtild: Germanische Spiralplattenfibeln oder romanische Bügelfibeln, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30. (2000), 606, Abb. 6:8. A típusról: Tejral, Jaroslav: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum, in: *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Hgg. J. Tejral – H. Friesinger – M. Kazanski. Brno, 1995, 346: „Frühestens in das 2. Drittel des 5. Jahrhundertsss zu datieren sind.“ (A továbbiakban: Tejral 1995).

²¹ Várady, László: Das letzte Jahrhundert Pannoniens, 376–476. Budapest, 1969, 37–39; Bratož 2011, 589–614.

²² Holl, Angelika: Zwei völkerwanderungszeitliche Fibeln aus dem Burgenland. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 85/A (1983), Taf. 1.1 (A továbbiakban Holl 1983).

²³ Leltári számaik: 13303/16, 13305-13307, 13309-033010, 13312-13317, 13320, a kézzel formált edény cserepei: 13349 a-d. Köszönöm a Landesmuseum vezetésének, személyesen a közelmúltban elhunyt Karl Kausnak, valamint Hannes Herditschnek a támogatásukat, Molnár Attilának az elérhető tárgyak felvételeit.

3.kép. 1. Sankt Georgen/Lajtaszentgyörgy (Mitscha-Märheim 1952, BLM 23 116), 2.3. Schützen am Gebirge/Sérc (Thomas 1984, ill. BLM SW 3953, Foto: GHA VII.25.), 4. Oslip/Oszlop (Holl 1983).

központja alakult ki (fényes nyomai az árpás-dombiföldi sír, a csornai, ugyancsak sírleletből származó diadém, a pannonhalmi arany íjas, díszkardos-lószerszámós gazdag halotti áldozat). Sopron térsége a szélén fekszik ennek a sztyeppei életmódnak is megfelelő térségnek. A hunok, vagy inkább szövetségeseik azonban itt is jelen voltak. Mörbisch (Fertőmegyes) határában, a Goldberg-dűlőben, szőlőművelés során találták a Soproni Múzeumot gazdagító közismert arany övcsatot és a két jellegzetes bokaszíj- (csizma-) csatot (4. kép 1–2.). Az arany csatokat rekeszekbe foglalt, arany fóliára helyezett almandin berakások díszítik. Sopronban őrzik a fentebb körülírt rábaközi központból származó, a meggyesivel rokon sobori csatot is (4. kép 3.), számos párhuzamuk egyike délebbre, Bozsok (Vas m., 4. kép 4.), másika északabbra, Mönchhof (Barátudvar, egykor Moson m.) területén került elő (4. kép 5.).

A hun korra szokás keltezni a cikáda (kabóca) alakú ruhakapcsoló tűket is (bár divatjuk már korábban megjelent és még egy ideig túlélhette a hunok visszavonulását is). Vidékünkön Grossmutschen (Sopronudvard) határából közöltek egy példányt (4. kép 6.).²⁴ Korábbi nézetekkel szemben ma már elég nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy nem a hun asszonyok viselték, ahogy a steinbrunni szórvány fibulát sem (5. kép 3.).²⁵ A karcús, háromszögfejű és trapézlábú, ékvéséssel tagolt felületű öntött fibulák (ún. „Levice-Prša típus”) elterjedési térképe²⁶ – ide tartozik a halbturni lelet (5. kép 2.) és a szomszédságban egy földbemélyített ház betöltésében talált levéli példány is²⁷ – meggyőzően mutatja, milyen veszélyes az egyes lelettípusokat mai helynevekről elnevezni: mindkét névadó lelőhely marginális helyzetű. Zömmel Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban található, bár távolabb is előfordulnak. Egyetlen etnikumhoz nem köthetők, de viselőik között bizonyosan ott voltak a dunai szvébek. Korhatározásuk körül is van némi bizonytalanság: megjelennek már az 5. század közepén, azaz a hunok uralma alatt,²⁸ de több elemzés is lehetségesnek, sőt valószínűnek tartja az 5. század második felére való datálásukat.²⁹

A hunok utáni korszakot a történeti periodizáció két részre szokta bontani: 471-ig, az osztrogótok Itáliába távozásáig tartana az egyik, az 500-as évek elejéig, a langobardok megjelenéséig tartana a másik. Régészeti nyoma ennek a majd fél évszázadnak Sopron térségében – ha eltekintünk az előbb tárgyalt fibulatípus késői keltezésétől – még nem került elő (máshol is hiánycikknek számít). Az egyedüli, a gót főhatóság idejére meghatározott lelet a soproni múzeumban őrzött ún. gót ezüstcsat lenne – ha ismernénk a lelőhelyét. Sopronba egy eisenstadti (Kismarton) magángyűjtőtől került, alapos a gyanúnk azonban,

²⁴ Mitscha-Märheim 1971, 194.195, 18. kép.

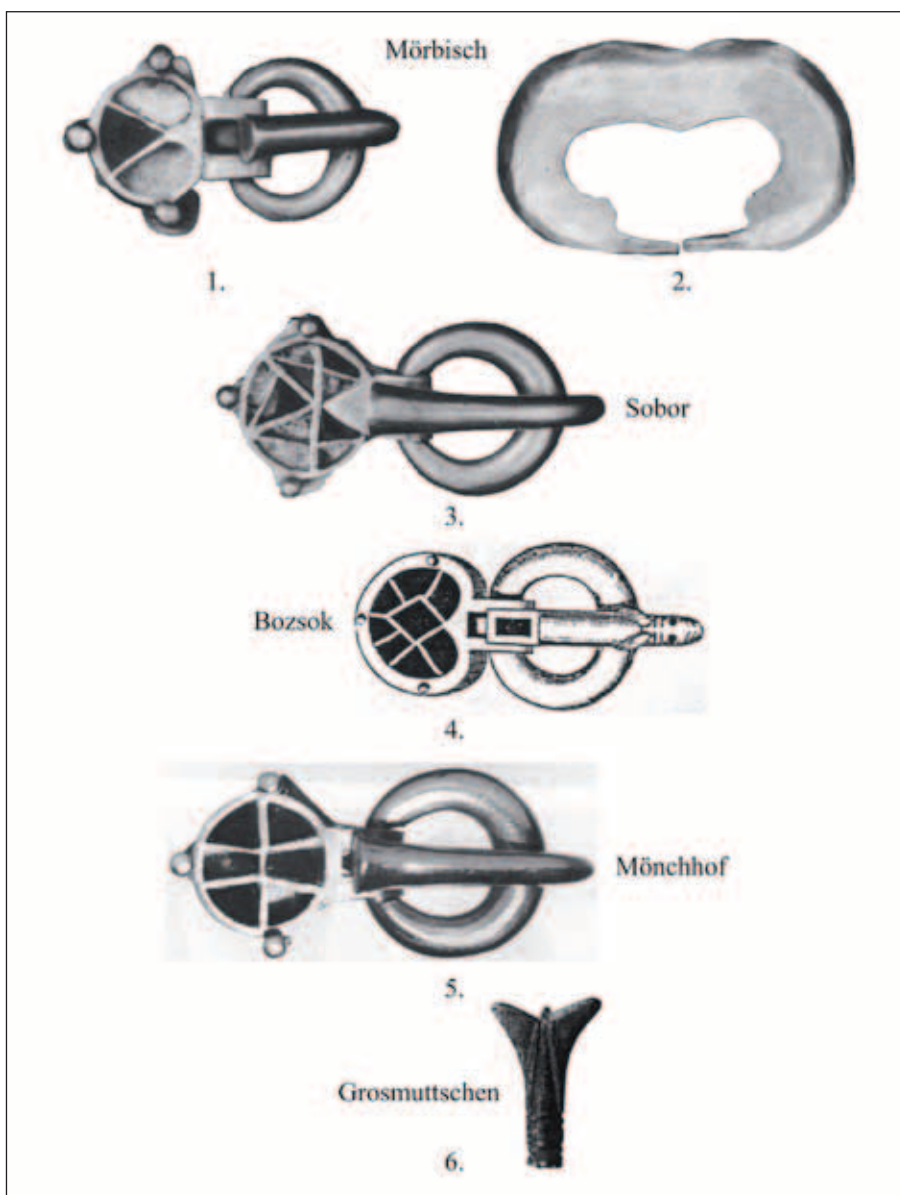
²⁵ Mitscha-Märheim, Herbert: Das langobardische Gräberfeld von Steinbrunn. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 35. (1966), 110, 2. kép 5.

²⁶ Bóna 1993, 34. rajz.

²⁷ Tomka, Péter: Über ein Haus und eine Fibel, in: Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina, Tomus II. Łódź–Warszawa, 2010, 475–488.

²⁸ Bóna 1993, 85, 34. rajz – kommentárja: 224–225.

²⁹ Holl 1983; Tejral 2002, 318.

4. kép. 1-2. Mörbisch/Fertőmeggyes (Bóna 1993), 3. Sobor (Bóna 1993), 4. Bozsok (Kiss – Tóth – Zágorhidi 1998), 5. Mönchhof/Barátudvar (Beninger 1931)³⁰, 6. Großmuttschen/Sopronudvar (Mitscha-Märheim 1971).

³⁰ *Eduard Beninger*, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*. Leipzig, 1931.

hogy más vidékről származik (5. kép 1).³¹ Kiss Attila meggyőző érveléssel szabadbattyáni származásának tartotta.³²

Azt meg végképp nem tudjuk még, hogy mit is keltezzünk az 5. század utolsó negyedére (amit jobb híján „prelangobard kornak” vagy „Odoaker korának” nevezünk). Még azt sem tudjuk, hogy mi az oka a hiátusnak: nem volt még elég szerencsénk rábukkanni a korszak emlékeire, vagy tényleg lakatlan maradt a térség a gótok elvonulásával, netán ott rejtőzik a leletanyag a múzeumok raktárában, csak nem ismertük meg fel? Bizonyos római kori struktúrák (elsősorban utak, de árkok, parcella-beosztások is) öröklődése legalább az avar korig mindenestre a lakatlanság feltételezése ellen szól. Ahogy az alább még megemlítendő ún. Hegykői csoport legkorábbi, vagy legalább is korábbi tradíciókat követő sírjai is.

Gyökeresen más a helyzet a 6. század első felét illetően. A langobardok germán népe az Elba vidékéről indulva 510 körül érte el Pannonia Duna menti sávját, fokozatosan elfoglalta az egész tartományt, majd 568-ban, rendezett sorokban, helybéli és egyéb csatlakozott csoportokat magával sodorva Itáliába vonult (ahol Lombardia neve máig őrzi emléküket). Izgalmas, saját forrásokon alapuló történetük mégoly rövid ismertetésére sincs itt mód. Régészeti emlékeik sorsa sokáig olyan volt, mint a „prelangobard koré”: alig ismerték fel őket. A fordulat alig több mint fél évszázada következett csak be. Jellemző az egyik leglátványosabb, „hercegnői” rangú lelet: a veszkényi halom alatti kocsis-lovas temetkezés³³ értékelésének története: sokáig háromszáz évvel későbbinek tartották! Ma már nem jelent gondot a langobard temetők felismerése: temetkezési szokásaik, fegyverzetük, viseletük, ékszereik, edényeik jellegzetesen különböznek a megelőző és az utánuk következő korszakokétól.

Scarbantia körzetében csak annyiban más a helyzet, hogy itt igyekezett a kutatás régészeti módszerekkel egy saját langobard-kori csoportot elkülöníteni: ez az úgynevezett Hegykő-csoport. A névadó 81 síros hegykői temetőn³⁴ kívül ide tartozik a fertőszentmiklósi temető maradványa, a nikitschi (Füles) temető, a mannersdorfi (Répcethehely), grosshöfleini (Nagyhöflány), sieglessi (Siklós) sírok az egykori Sopron megyéből,³⁵ meg a steinbrunni temető, mellette az igazi vezér nagy halomsírjával, amiből

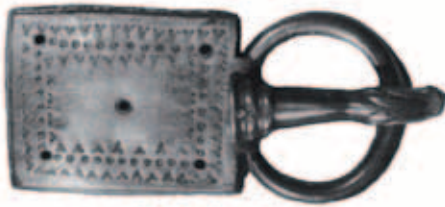
³¹ *Radnóti Aladár*: Sopron és környéke régészeti emlékei. In: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső – Csatkai Endre. Budapest, 1953, 30, 9. kép – de tévesen hivatkozik a képre a 31. oldalon, az t.i. a sobri aranycsatra vonatkozik. A csatot újra közli *Gömöri, János*: Gotische silberne Gürtelschnalle. In: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung, Linz, 1982, 476–477, Taf. 27 (Kat.Nr. 5.22).

³² *Kiss, Attila*: Germanische Funde von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. Alba Regia 18. (1977–78) [1980], 107–108.

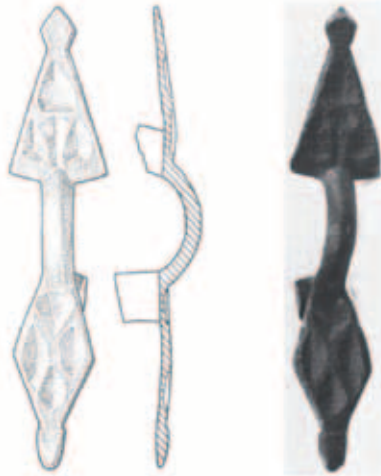
³³ *Gömöri, János*: „Das langobardenzeitliche Fürstengrab” aus Veszkény. In: Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg, 1988, 105–119.

³⁴ *Bóna, István*: Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő, Komitat Győr-Sopron. In: Man and the Animal World (in memoriam Sándor Bökönyi), Budapest 2000, 109–120; *Bóna, István – B. Horváth, Jolán*: Hegykő-Mező utca. In: Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn (Monumenta Germanorum archaeologica Hungariae 6), Budapest, 2009, 31–57.

³⁵ Összefoglalóan: *Bóna István – Cseh János – Nagy Margit – Tomka Péter – Tóth Ágnes*: Hunok – gepidák – langobardok. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 6.), Szeged, 1993.

1. Szabadbattyán ?

2. Halbturn

3. Steinbrunn

5. kép. 1. Szabadbattyán? (Radnóti 1953), 2. Halbturn/Féltorony (Holl 1983, BLM 80 472), 3. Steinbrunn/Büdöskút (BLM 16 436).

az egyetlen ismert langobard-kori sisak (*Spangenhelm*) származik.³⁶ Néhány további, kiemelkedő jelentőségű leletük a hegykői 18. sír nagy ékköves fibulapárja, a 34. sírból származó pénzváltó mérleg és nagy bronztál, a fertőszentmiklósi 9. sír aranyrekeszes csüngői. Sírjaik viszonylag sekélyek (szemben az „igazi” langobardok nagyon mély sírgödreivel), sűrű csoportokat alkotnak, ritka bennük az edény-melléklet, női övcsüngőik rövidebbek (talán azért, mert rövidebb szoknyát hordanak, mint a langobardok). Ékszereik számos sajátossága az 5–6. századi alpesi-dalmáciai későantik leletekre emlékeztet (poliéderes

³⁶ *Mossler, Gertrud*: Ein frühgeschichtlicher Grab mit Spangenhelm aus Steinbrunn, Burgenland. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 100. (1970), 207–210; *Stein, Frauke*: Der Helm von Steinbrunn – ein ostgotisches Ehrengeschenk? In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Hg. W. Pohl – P. Erhart. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.), Wien, 2005, 225–246.

fülbévalók, karperecek³⁷), mások az Odoaker-korszak ötvösségének hagyományait követik. Feltűnően sok a nyugati, frank-bajor-alemann import vagy legalábbis kultúrhatás, de természetesen, a valódi langobard fegyverzet, fibulák és egyébek is megjelennek köztük. Bár számos sírbolygatás érhető tetten temetőikben, még sincsenek olyan valódi germán alapossággal kifosztva, mint az „igaziak”. Nincs hát csodálkozásra okunk, ha a kutatás a langobardokhoz csatlakozó „prelangobard” népség utódait keresi bennük.

Itt köszön vissza a fentebb már megpendített prelangobard probléma: kik alkotják hát a Hegykő-csoportot? Temetőiket akkor nyitják, amikor a langobardok első hulláma eléri Pannonia Duna menti sávját, vagy már kicsit korábban? Együtt jönnek tehát velük? A Duna túloldaláról áttelepített rugiak, vagy talán a langobardok által legyőzött herulok? Vagy mégis a „helybeli” dunai szvébek leszármazottai, akik a későantik maradvány lakossággal vegyültek? Olyan kérdések ezek, amelyek meghaladják (jelenleg) a régészet kompetenciáját.

A csoport földrajzi elterjedését és állítólagos zártságát is árnyaltabban látjuk ma már, mint akár 15 évvel ezelőtt. Míg korábban csak a Fertőtől délre és nyugatra, illetve a szomszédos Lajta-menti, alsó-ausztriai területeken ismertük temetőiket, ma már a Rába keleti oldalán (Ménfőcsanak-Gyirmót),³⁸ sőt a Duna mellett, Rusovce (Oroszvár) területén,³⁹ újabban pedig Vas megyében (Szeleste)⁴⁰ is kimutatható jelenlétük. Bizonyos jelek alapján a Bécsi-medence és a Tullner Feld felé is szoros kapcsolatot mutatnak.⁴¹ Bár a Hegykő-csoporttal kapcsolatos kérdések távolról sem lezártak,⁴² annyi továbbra is elmondható, hogy rohamosan alkalmazkodtak az „igazi” langobardokhoz, velük együtt vonultak Itáliába, nyomaikat Friaulban sejtjük.

A 6. század utolsó harmadában (a történeti források szerint a 568-as esztendővel) ismét, immár radikálisan új helyzet köszöntött be térségünkben, a langobard exodust követő avar honfoglalás.

³⁷ Hegykő, 3. sír. „Későantik” együttes. *Bóna – B. Horváth* 2009. Taf. 5.

³⁸ *Tomka, Péter*: Langobardenforschung in Nordwestungarn. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Hgg. W. Pohl – P. Erhart. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9), Wien, 2005, 247–264.

³⁹ *Schmidtová, Jaroslava – Ruttkay, Matej*: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava-Rusovce. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Hg. J. Bemmman – M. Schmauder. (Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11), Bonn, 2008, 377–398.

⁴⁰ Pap Ildikó feldolgozás alatt álló ásatása – az anyag ismeretét neki köszönöm.

⁴¹ *Tobias, Bendeguz – Wiltshke-Schrotta, Karin – Binder, Michaela*: Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Wien-Mariahilfer Gürtel, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 57. (2010), 285.

⁴² A legújabb irodalomból: *Koncz István*: A hegykői 6. századi temető időrendje és kapcsolatrendszere. *Archaeologiai Értesítő* 139 (2014), 71–98.; *Tomka Péter*: Problémák a Hegykő-csoport körül. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: Kovács László – Révész László. Budapest, 2016, 185–190.

SOPRONI ARCOK

Sulyok Gabriella | Giczy Jánosról (1933–2006)

Nem szándékom búcsúzni Giczy Jánostól, inkább visszahívom, legyünk együtt, nézzük egymás képeit, a másokét is. Dicsérjünk, vitázzunk, keressük a jót, ki-kí a hite és meggyőződése szerint.

Az ő hite igaz és rendíthetetlen.

Nem volt elég egy élet, hogy megfesse, rajzolja, oltárrá avassa.

Vallom, hogy oltárai az évezredünkben megtalált és feltalált parasztbútorok.

Tárgyak, melyekhez különleges alázattal és rituális érzékenységgel fordult, egyesítve a mai korszellem gondjait az Idő nagy problémáival: a születéssel, a termésvárással, az elmúlással.

Giczy János műtermében 1980 körül. Fotó: Torma József. Soproni Múzeum, Fotótár

Giczy János: Szárnyasoltár. Faragott, festett fa, 1991. Soproni Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény

Giczy János: Vázlatok, tanulmányrajzok (82–83. oldal)

Az oltár szárnyain – becsukva – egy új kép teremődik: búzakalászkok, a vidék tornyai, angyalok, vagy őseink. Oltárain a legszemélyesebb tárgyakat, relikviákat vagy faragásokat, textileket, hímzéseket, sűrű gondolatú motívumokat találunk. Kézműves kerektek, egy-egy kenyérruha monogramja, ami átlényegül, és a kép részévé válik.

Egyik legendás festményén, a *Nyár* című képén, élő és valóságos búzakalászt komponált egy merengő, kendős asszonyarc fölé. Égi idézet: a béke, a remény, a jövő, az örök táplálék: a búza.

Érdekes összehasonlítás a talált tárgyak irányzatával, ahol sokszor az ötlet leleménye uralja a művet, míg Giczzy János életdarabot, mély élményt idéz és tesz örökérvényűvé.

A festmények költészete – figuráinak sajátos koreográfiáival – a hagyomány, a személyes múlt tisztelete, folytatása, felfejtése motívumai által.

Képeiben nem csak a – saját életéből merített – múlt jelenik meg, hanem rendkívüli fogékonysága és kíváncsisága a történelem iránt. Ezt így neveztem el: dokumentum-érzékenység.

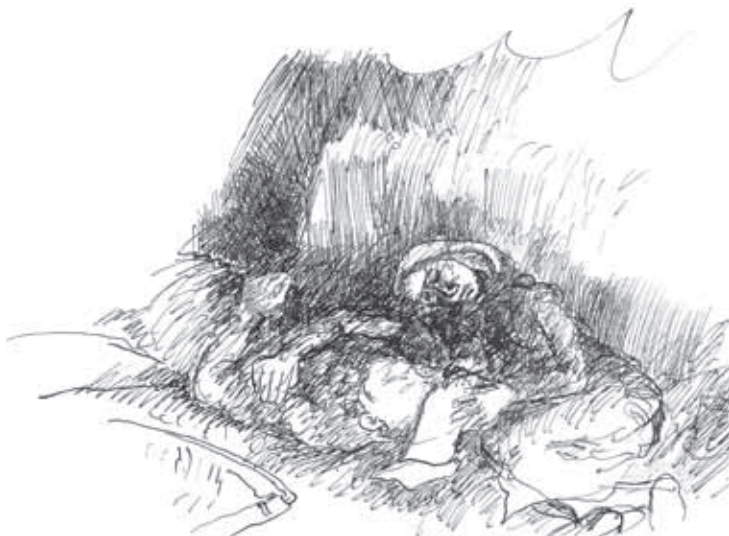
Szeretett szülőfaluját, Alszoport, Sopron városát, őseit, szeretteinek emlékképeit nagy festői tudással, elképzeléssel jeleníti meg.

Ahogy ragaszkodott témáiban a nemes múlthoz, úgy követte a „nagy Egészhez” vezető utat. Így vallott erről: „Én a nagy Egészhez tartozónak érzem magam, a művészet folyamatát követem.”

Képein mozdul a bokor, a fa, az égbolt, kavarog a felhő, lezuhan a fénycsóva. Nem tudjuk, melyik történésbe kíváncsozánk, a földibe, vagy az égibe.

Azt gondolom, ha Giczzy János nem festő, akkor földműves lett volna. Bár – szerintem – így is az volt, mert az áldásos vetés, mely képeit betölti, mind a miénk lesz, bennünk érik élménnyé, a mi gazdagodásunkra.

Köszönjük neki!

2016. augusztus 25-én, 92 éves korában elhunyt Holl Imre, aki a középkor régészetének meghatározó tudósaként Sopron régészeti kutatásában is alapvetően fontos eredményeket ért el.¹ A modern európai városrégészet jó ismerőjeként publikációiban olyan tudományos alaposággal ismertette a soproni városfalaknál végzett feltárásai eredményeit, hogy megállapításaira bizvást építhetnek a téma mai és jövőbeni kutatói.

Holl Imre Budapesten született 1924-ben. édesanyja Nuridsány Etelka, apja Holl Jenő GYSEV igazgató volt, felesége H. Gyürky Katalin (1925–2002) régész. Középiskolai tanulmányait Sopronban, a Széchenyi István Reálgymnáziumban végezte, majd 1942–1945 között Pécsen folytatott jogi tanulmányokat. 1947–1951 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója volt, ahol régészet–művészettörténet szakon szerzett diplomát. Holl Imre 1952 és 1958 között a Budapesti Történeti Múzeumban dolgozott,² majd 1988-ig a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársa volt. Régészeti szakfolyóiratok szerkesztőjeként teljesen áttekinthette a hazai középkorkutatás fő kérdéseit.

¹ *Holl Imre*: Mittelalterarchäologie in Ungarn. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 9. (1995), 165–198.; *Holl Imre*: Középkori régészet: egy interdiszciplináris tudomány módszertani kérdései. Archaeologiai Értesítő (a továbbiakban: ArchÉrt) 130. (2005), 181–194.

² *Bencze Zoltán*: A 90 éves Holl Imre köszöntése. Grussworte zum 90. Geburtstag von Imre Holl. Budapest Régiségei XLVII. (2014), 15–16.

Munkássága a középkor régészetének szerteágazó témaköreit érintette. A tárgykultúra területén főleg kerámiatipológiai és készítés-technológiai kérdések foglalkoztatták, ezen belül kiemelten kutatta és publikálta a művészi kivitelű középkori kályhacsempéket. A települési struktúrák esetében a régészetileg feltárt falvak és az erődített városok témájában közölt alapvető munkákat. Buda és Kőszeg mellett egyik fő ásatási helye Sopron volt. 1959-ben Nováki Gyulával és Póczy Klárával műemléki helyreállításhoz kapcsolódó úttörő jelentőségű városfal-ásatást végeztek a Fabricius-ház melletti felső falszorosban.³ Holl Imre 1961 és 1964 között, majd 1964 és 1968 között további régészeti feltárásokat vezetett a soproni vár hármass védőfalainál.⁴ A városfal-ásatások⁵ és falkutatások eredményeként, a fal-pártázatok és a lőrésformák alapján meghatározta az 1340-es évek elejétől fennálló középkori városfal fő átépítési periódusait. Vizsgálta a tűzfegyverek elterjedésének hatását a hadiépítészetre, többek között a soproni városfalak példáján.⁶ Ő alakította ki a soproni városfalak kutatásának egységes rendszerét azzal, hogy a faltornyokat (bástyákat) stabil számokkal látta el és ezeket a ma is fennálló vagy ásatásokkal napvilágra hozott tornyokat a korai városfal-ábrázolások részleteivel azonosította. Az ásatási megfigyelések rétegtani tanulságait és a leletek gondos kronológiai meghatározásait részletesen ismertette dolgozataiban. A városfalak bemutatásán túlmenően⁷ a középkori Sopron helyrajzáról, piactereiről és az egymást váltó városházákról⁸ is alapvetően fontos dolgozatokat közölt.

Rövid, de lényegét tekintve teljességre törekvő – régészeti és levéltári adatokra alapozott – áttekintést adott a középkori Sopronról,⁹ az utcákról, hidakról, az erődítés kapuiról, a korai lakótornyokról. Behatóan foglalkozott a középkori városi élet ásatási és történeti adatok alapján rekonstruálható emlékeivel,¹⁰ a kézművesség kérdéseivel,¹¹ a kü-

³ *Holl Imre – Nováki Gyula – Póczy Klára: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt.* ArchÉrt 89. (1962), 47–67.

⁴ *Holl Imre: Sopron középkori városfalai. I.* ArchÉrt 94. (1967), 155–183.

⁵ *Holl Imre: Sopron középkori városfalai. II.* ArchÉrt 95. (1968), 188–204; U.a.: III. ArchÉrt 98. (1971), 24–42; U.a.: IV. ArchÉrt 100. (1973), 203–206.; *Holl Imre: Scarbantia–Sopron városfalai.* Soproni Szemle 51. (1997), 289–306.

⁶ *Holl, Imre: Feuerwaffen und Stadtmauern. Angaben zur Entwicklung der Wehrarchitektur des 15. Jahrhunderts.* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (a továbbiakban: ActaArchHung) 33. (1981), 201–243.

⁷ *Holl Imre: Sopron városfalai – egy kutatási téma fejezetei.* In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát”: tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006, 149–161.

⁸ *Holl Imre: A középkori Sopron: piacterek és városházák.* Soproni Szemle 67. (2013), 73–79.

⁹ *Holl, Imre: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Archäologisch-stadtgeschichtliche Studie.* ActaArchHung 31. (1979), 105–145.; *Holl, Imre: The Development and Topography of Sopron in the Middle Ages.* In: *Towns in Medieval Hungary*, ed. László Gerevich. Budapest, 1990, 96–102.

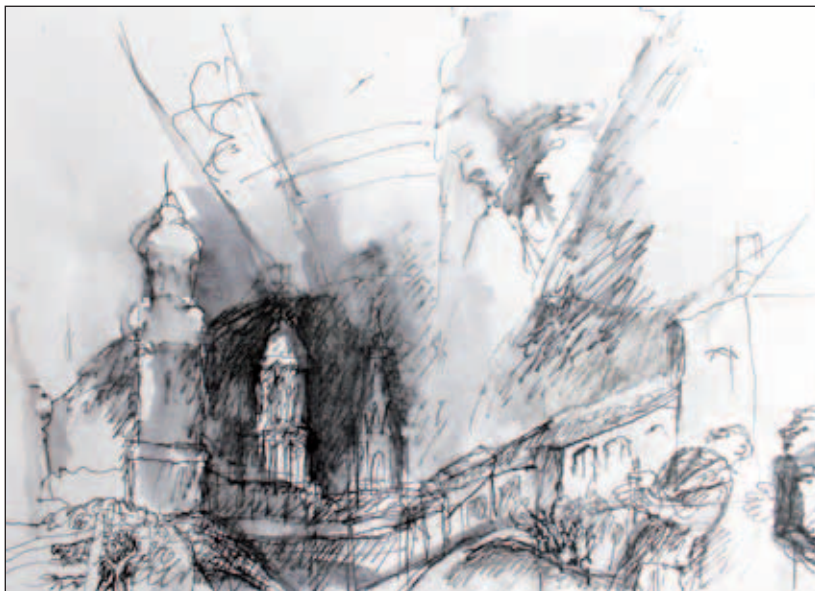
¹⁰ *Holl Imre: Középkori városi élet – városi építészet.* ArchÉrt 114. (1989), 52–76.

¹¹ *Holl Imre: Középkori városi topográfia és a kézműves műhelyek.* In: *Régészet és várostörténet: tudományos konferencia.* Szerk. Uherkovich Ákos. Pécs, 1991, 33–38. (Dunántúli dolgozatok, Történettudományi sorozat; 3.)

lönböző soproni iparosok¹² (pl. kések, íjgyártók, óöntők¹³) házainak lokalizálásával. Mindezeket a soproni adatokat egybevetette az ország más területein végzett ásatásainak tapasztalival, és az európai középkorkutatás eredményeivel.

Munkásságát több kitüntetéssel ismerték el. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1958-ban Kuzsinszky Bálint-Emlékérmét, 1994-ben Rómer Flóris-Emlékérmét adományozott számára. Állami kitüntetései: 2008-ban a Magyar Köztársaság Érdemrend Lovagkeresztje; 2009-ben: Schönvisner István-díj. Minden kitüntetésnél maradandóbb emléket állítanak neki régészeti publikációi, könyvei, cikkei.¹⁴ Munkatársai, az MTA Régészeti Intézetében Holl Imre tiszteletére gazdag tartalmú kötetet állítottak össze kollégái és a kérdéseikkel gyakran hozzáforduló régészek tudományos dolgozataiból. A Festschrift (sajnos már emlékkötetként) hamarosan nyomtatásban is napvilágot lát, és hirdetni fogja egy kiemelkedő tudós munkásságának áldásos hatását a következő középkorkutató nemzedékre. A kézirat szerkesztett változatát még kézbe vehette és örömmel lapozgathatta.

Tudjuk, ha megkondulnak a harangok a soproni városfalak felett, Imréért is szólnak. Hirdetik, hogy Holl Imre sokat tett ezért a városért. Isten nyugosztalja békében!

Giczy János: Soproni belváros, tollrajz

¹² *Holl, Imre*: Marktplätze und Handwerker. Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter. ArchÉrt 123–124. (1996), 7–15.

¹³ *Holl Imre*: Óöntők a XV. századi Sopronban. In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila – Szende Katalin. Sopron, 1996, 71–88.

¹⁴ *Wellisch Márta*: Holl Imre tudományos munkáinak válogatott bibliográfiája. Budapest Régiségei XLVII. (2014), 357–361.

Utolsóként a három Madas testvér közül, eltávozott körünkől dr. Mollay Jánosné sz. Madas Gabriella okl. erdőmérnök, sokak kedves Gabi nénije, a soproni erdők hűséges gondozója. Ő volt a szeretett kishúga két bátyjának, Andrásnak és Lászlónak, legfiatalabb a három erdőmérnök testvér közül. Nagyapja, Muck Endre, Sopron városának legendás erdőgondnoka volt 1875 és 1925 között. Élete munkájával rendbe tette és felújította az évszázadok alatt leromlott, sarjerdőkkel és rontott erdőkkel teli soproni erdőt, tölgy, vörösfenyő, lúcfenyő elegyes szálerdővé alakítva azt. De nem csak erdészkedett! Turista utakat létesített, s a várost fejlesztő terveket is alkotott, még a Szent Mihály temető – ahol most unokájától búcsúzunk – támfalas tervét is ő készítette. Szudétaföldről került Sopronba 1874-ben, de magyarrá vált és magyar asszonyt vett feleségül, a lajoskomáromi Varga Annát.²

Mollay Jánosné Madas Gabriella³

Egyetlen fia, András, erdőmérnöki oklevelet szerzett Selmecbányán a Bányászati és Erdészeti Akadémián, és rövid lipótújvári gyakornokoskodás után 1909-ben kinevezést kapott Temesvár-Vadászerdőre (1910-től Újszentés), az Erdőri Szakiskolába. Tíz évig,

¹ Gyászbeszéd Mollay Jánosné Madas Gabriella temetésén Sopronban, 2016. december 16-án.

² *Madas András*: Életem, családom, pályafutásom I. Szerk. Oroszi Sándor. Budapest, 2014.

³ Kép forrása: http://www.sopron.hu/Sopron/portal/reformatum_show?contentId=12375

az ország összeomlásáig volt itt. Itt alapított családot Székely Gabriellával, és itt született első fia, Madas Gabriella idősebbik bátyja, András is. Mivel hűséges magyar állami alkalmazottként az új román államra nem kívánt fölesküdni, Muck Andrásnak is el kellett hagynia lakhelyét. Családjával együtt követte a Szakiskolát Tatára. Onnét költözött vissza Sopronba, ahol a Selmecbányáról menekülni kényszerült és Sopronban megtelepedett Bányászati és Erdészeti Főiskola tanulmányi erdejének lett a gondnoka erdőtanácsosi rangban. Itt született második fia, László, majd 1922. október 6-án leánya: Gabriella.

Néhány nyugodt, békés esztendő köszöntött a családra, de ez az időszak sajnos viszonylag gyorsan véget ért. 1931-ben fiatalon, 49 évesen, meghal az apa, magára hagyva 39 éves feleségét a három gyermekkel. Az özvegy nem ment újra férjhez, csak a családjának élt. Otthont teremtett a Hunyadi utcában, és fölnevelte, kitaníttatta gyermekeit. András és László erdőmérnökök lettek, Gabriella egyelőre tanult a Soproni Leánygimnáziumban.

A testvérek 1938-ban közös akarral megváltoztatták a nevüket. Gabriella erről így emlékezik: „A fiatalabb generációnak magyarázatra szorul a Madas név, hisz eredeti nevünk Muck volt, mely Sopronban mindmáig közszájon forog, úgy mint Muck-kilátó, Muck-pihenő. Bátyáimmal a '30-as évek második felében vettük föl Madas Zsuzsanna anyai nagyanyánk vezetéknevét, ezzel is mintegy jelezve magyar különállásunkat az akkoriban meglehetősen erőszakos módon terjedő német mozgalmaktól.”⁴

Érettségi után 1940-ben Budapesten, a Közgazdasági Egyetemen tanult két évig, majd ugyanott az Országos Nép- és Családvédelmi Alap kétéves tanfolyamát is elvégezte. E szervezet alkalmazottjaként kezdett el dolgozni Sopronban. Itt megtanulta az emberekre figyelmet, gondjaik, örömeik megértését, ami a későbbiekben is segítséget jelentett számára. Évekig dolgozott ebben a munkakörben. Érdemes erről saját szavait földidézünk: „1940-ben bontakozott ki Magyarországon az a mozgalom, mely a nagycsaládosok életét volt hivatott megkönnyíteni: ez volt az Országos Nép- és Családvédelmi Alap, röviden ONCSA, ennek lettem az alkalmazottja, ahol elhivatott és produktív munkát végezhettem. Az akár napjainkban is aktualizálható szociálpolitikai gondolat lényege az volt, hogy lehetőséget kell biztosítani a szegényebb néprétegek számára is, hogy a társadalom hasznos, önmaguk fenntartására képes tagjaivá váljanak. Az ONCSA-program keretében, az 1940-es években több soproni, nehéz sorsú család költözhetett kiválóan megépített, takaros, szép otthonokba, melyek az Evangélikus temető mellett még ma is jó állapotban vannak.”⁵

Viszont bármennyire is szerette e szociális munkát Madas Gabriella, nagyapjához, édesapjához és bátyjaihoz hasonlóan ő is a természet, az erdő felé vonzódott. A soproni Főiskolán – ekkor az Agrártudományi Egyetem Erdőmérnöki Kara – 1949-től megnyílt a lehetőség arra, hogy nők is beiratkozhatnak és választhassák ezt a szigorúan férfi-

⁴ *Pluzsik Tamás*: Mit jelent soproninak lenni? Aki válaszol: Mollayné Madas Gabriella. Helyi Téma – Soproni Téma, 2011. november 6. p.

⁵ *Pluzsik* 2011 i.m.

as szakmának tartott pályát. Gabriella erdőmérnök hallgatóként 1951-ben kezdte meg tanulmányait, amelyek az „ötvenes évek” sötét politikai korszakára estek. Ő korábban, bátyjai tanulmányai során megismerte, megszerette a Főiskola ifjúságának életét, a híres professzorokat, stúdiumokat és terepi tanulmányutakat, a még Selmecen kialakult hallgatói szolidaritást és hagyományokat, az Ifjúsági Kör – amelynek András bátyja korábban elnöke is volt – életét. De az ő tanulmányi idejére a Kör már kényszerből feloszlott, a tradicionális hallgatói egyenruha, a *walden* viselését betiltotta a kommunista hatalom. 1951-ben 45 hallgatót zártak ki a Főiskoláról – főként a selmeci hagyományok ápolása és ideológiai okok miatt –, de eltávolították a régi professzori kar tekintélyes részét is.

Gabrielláék az intézmény történetének egyik legnagyobb létszámú – kezdéskor mintegy másfélszáz fő – évfolyamát alkották, amelynek mintegy 10 %-a volt nő, de voltak orosz fogságból szabadultak, háborús veteránok, szakértettségek is. Nehéz körülmények között tanult a diákság, korábban nem ismert politikai és katonai tárgyakkal tömött tanrenddel, de mégis nagy lelkesedéssel. Gabriella kiváló tanulmányi eredményt ért el és 1955-ben megszerezte erdőmérnöki oklevelét. Ekkor 124-en végeztek és közülük 13 volt nő. Ezután egész szakmai munkásságát a Tanulmányi Erdőgazdaságnál fejtette ki; ott, ahol nagyapja és édesapja is dolgoztak: a Soproni hegyvidéken.

1959-ben nagy változás történt az életében, mert férjhez ment dr. Mollay Jánoshoz, akit még korábbi munkaköre révén a Városházán ismert meg, s aki a Főiskola, majd később az Erdészeti és Faipari Egyetem gazdasági főigazgatója volt. Ugyanebben az évben kinevezik az Erdőgazdaság Hegyvidéki Erdészetének vezetőjévé is. Ezzel ő lett az első női erdészettervező az országban! Egyik sokat emlegetett célkitűzése volt: „Ne hagyjak magam után rosszabb erdőt, mint amit örökölttem elődeimtől!”

Szakmai élete nem volt egyszerű. Már az, hogy nő létére erdőmérnöknek tanult, ráadásul erdészettervező is lett, sokakban bizalmatlanságot ébresztett; másokban viszont együttérzést és biztatást is. Magas, karcsú alakjával, egyénien viselt erdészruháival a soproni erdésztársadalom jellegzetes alakja lett. Aktívan szerepelt a különböző társadalmi fórumokon a városban és az egyetemen is. Munkája során fő feladatának tekintette az erdészeti technikum és az egyetem gyakorlati oktatásának és kutatási tevékenységének segítését, az erdészek továbbképzését, az erdőművelő és fakitermelő munkások szociális ellátásának javítását, erdei rendezvények lebonyolítását, turistautak, tanösvények létesítését és főleg a szép, egészséges erdők, fenyő-lombelegyes állományok létrehozását, gondozását. Az ő hivatali idejére esett az Országos Erdészeti Egyesület soproni vándorgyűlése 1966-ban, amelynek lebonyolításából sikeresen kivette a részét. Kerületvezető erdészei, fizikai munkásai szerették, mérnök kollegái, főnökei elismerték munkáját, tisztelték.

Nehezen élte meg a hatvanas évek végén a nagy erdőirtással járó határsáv (műszaki zár) kialakítását, amely ráadásul kettévágta a Soproni Hegyvidék erdőtömbjét, elzárta a legszebb erdőket a látogatóktól, és nehezítette a napi munka megszervezését. Kényszeredetten, de ehhez is alkalmazkodnia kellett, megoldotta az idegőrlő feladatokat a sokszor értetlen és ellenséges határőrizeti szervekkel, s a szabadon látogatható területeken, ahol tehetett, fejlesztette a természetjáró turizmus infrastruktúráját. Ő maga így idézi fel ezt az időszakot: „Mindent elkövettünk, hogy az emberek örüljenek a természet ajándékainak.

Források, erdei tornapálya, tanösvény, erdei hangversenyek, gyermekjátsszótér, várhegyi sírmúzeum, sífelvonó, Fehér-úti tó, kilátók, autópihenők mind ezt a célt szolgálták. Rendben és tisztán tartottuk az utakat, a jelzéseket, a turistaszervezetek részére átadtuk egy-egy forrás gondozását.”⁶

Dr. Mollay Jánosné Madas Gabriella 1977-ben vonult nyugállományba, de nyugdíjasként továbbra is tevékeny maradt. Aktívan részt vett az Országos Erdészeti Egyesület munkájában és két, szintén nagytapasztalatú erdőmérnök kollégájával feldolgozta a Soproni – hegyvidék erdeinek történetét.⁷

Kiváló munkáját elismerte a szakmai felső vezetés, Sopron városa és az erdész társadalom is. Köztudott, hogy András és László bátyjai sikeres, elismert erdőmérnökök voltak. Mindketten megkapták az erdészek egyik legnagyobb szakmai kitüntetésének számító Bedő Albert-díjat. 1989-ben Gabriella is csatlakozott hozzájuk, mert elnyerte a szintén magas szintű elismerésnek számító Kaán Károly-díjat, így mindhárom Madas testvér a magyar erdőgazdálkodás legkiemelkedőbb szakmai díjazottjai közé tartozik. Ezen kívül Gabriella még a következő elismeréseket mondhatta magáénak:

1976 – Nagyváthy János emlékérem a gyakorlati oktatás terén elért kiváló eredményeiért

2000 – Millenniumi Emlékplakett Sopron városától

2012 – Életfa emléklakett arany fokozata a földművelési minisztertől

2015 – Gyémánt diploma a NYME rektorától

Szorgalmas, tevékeny erdész életet élt. A Mindenható akaratából el kellett mennie közülünk, de szerető és gondos keze nyomát őrzik a soproni erdők, talán századokig is. Arany János verssoraival búcsúzzunk Tőle, amelyek élénk varázsolják ránk hagyott életművét:

„A zord fenyűs melynek tövén
Nem mer fakadni más növény;
Lentebb a szálás bükk-sereg,
Hol annyi hűs kútfő ered;
Alább meg a tölgy, mely, mikép
Szörnyű madár, terpeszti szét
Esetlen, bütkös szárnyait;
Védvén velük, mint fiait,
Az ifju bokrok sűrűjét...”⁸

Madas Gabriella erdőmérnök, a magyar erdész társadalom nevében búcsúzom Tőled!
Isten Veled! Nyugodj békében!

dr. Kárpáti László elnök,
Országos Erdészeti Egyesület Soproni Csoportja

⁶ Török M.: Milyen utat jár az ember? Millennium 2000 díj. Kisalföld, 2001.február 9. 4.p.

⁷ Mollayné Madas Gabriella - Molnár Ákos - Tamás József: A Soproni- hegység erdőállományainak története. Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt., Sopron, 2011.

⁸ Arany János: Katalin, Költői beszély, 1850.

G. Nagy Béla grafikus az 1960-as évek közepétől egy addig szokatlan, újszerű fényképész magatartással lepte meg a soproni utcák embereit. Ez időben vált szenvedélyévé a fotózás, amelynek legfőbb színterét az utca, témáját az ember adta. Nemcsak az addig megszokott, soproni fotográfusokra jellemző, társadalmi konvenciókra épülő fényképező viselkedésmóddal szakított, de az addig szokásos törekvés, a szép megörökítése helyett inkább az érdekeset hajszolta. „Rámenős” volt, de mégsem illetlen; amit lencsevégre kapott, az mindig figyelemfelkeltő és gyakran meglepő volt. Képeit Diane Arbus (1923–1971) amerikai fényképésznő fotóihoz hasonlíthatjuk, akinek alkotásain számos alkalommal a testi fogyatékkal élő vagy beteg emberek keltettek figyelmet. Kiemelném a sopronbánfalvi Elme-szociális Otthon lakóiról készült fotókat, amelyek analógiát mutatnak Diane Arbus utolsó néhány képével, amelyeket elmeorvosintézetben készített.¹

Felmerülhet bennünk a kérdés: G. Nagy Béla mivel szakított? Dulovits Jenő (1903–1972) írja: „Minden művészet, elsősorban pedig a képzőművészetek egyik célja, a szép-érzék kielégítése. Ezért a fénykép is mindig szépségeket tárjon a néző elé.”² Többek között a magyaros stílust követő fényképészek vallották ezt a gondolatot magukénak, és ennek az irányzatnak a tovább élését fedezhetjük fel számos alkotónál a második világháborút követően is. Jeles soproni képviselője volt például Angyalfi Andor (1892–1973) és Csik Ferenc (1894–1984) is.³ Utóbbi művész az újszerűbb felfogást és modernebb témákat is képviselte, mégis „a szép” megfogalmazása volt számára az elsődleges, amelynek számos alkalommal tanújelét adta; például 1982-ben, amikor a Kisalföld című napilapnak adott interjúban is a „szép Sopronról” készített képeit említi.⁴ G. Nagy Béla a népies-ellenfényes stílus formanyelve alól önmagát teljesen mentesíteni tudta, viszont Diebold Károly (1896–1969) akadémikus szemlélete néhány felvételen tetten érhető. Találunk fák lombjai között távolban feltűnő Tűztornyot, amelyen a lombok keretezik és ezzel irányítják a figyelmet a Várostoronyra (1. kép), valamint „dieboldos” utcaképeket ódon épületekkel, amelyek a két világháború közötti Sopronra emlékeztetnek. Azonban fotóinak csekély hányada efféle, inkább jellemzik Susan Sontag (1933–2004) amerikai író gondolatai, amikor arról ír, hogy a ’szép’ fogalmára milyen hatása volt a fényképezésnek: „A fényképezés mint a szokványos szépséggel szembe forduló bizonyos erők hordozója alaposan kiszélesítette számunkra az esztétikai kellemesség fogalmát.”⁵ Diebold Károly múltbeli szép Sopronjával szemben – ahol a polgári értékek megörökítésére látunk példákat, és aki

¹ Susan Sontag: A fényképezésről. Budapest, 2007, 54. (A továbbiakban: Sontag 2007.)

² Dulovits Jenő: Így fényképezek. Budapest, 1957, 5.

³ Kincses Károly: Mítosz vagy siker? A magyaros stílus. Kecskemét, 2001, 129.

⁴ Kisalföld 38. (1982), 25. sz., január 30. 8. p. „Ötven éve fotózik. Csik Ferenc képei”

⁵ Sontag 2007, 158.

az épületeket fotózva arra törekedett, hogy szinte ne is legyen ember a képen – inkább Sopron másik létező arcát „gyűjtötte” és saját korát, az 1970 körüli éveket fedezte fel. A kihaltság helyett sok-sok emberrel varázsolt életet a képbe, akik között hétköznapi interakciókat észlelünk. Az egyszerű, de feltűnést keltő munkanapokat tárja elénk (2. kép).

1. kép. Látkép az Ikva partról, 1974. augusztus 2. (Fotó: G. Nagy Béla)

A hatvanas évek második felétől 1976-ig terjedő időszakban szakadatlanul fényképezett az utcán.⁶ Számba vette ismerőseit és megállította az idegeneket. Rábírta őket, hogy hagyják magukat lefényképezni. Ez nagyjából egybeesett a Kádár-korszak kiegyező ciklusával és az új gazdasági mechanizmussal. Erről a korról szinte leltárszerű jegyzéket kapunk a képek alapján: mint aki távozása előtt még utoljára mindent számba vesz és mindenkiel találkozni akar. Tapasztalhatjuk az elmúlás felett érzett melankóliát, sőt az

⁶ A család tulajdonában megmaradt nagyjából 10 ezer darabosra becsült fotóanyag csaknem minden darabja ebben az időszakban készült. A fotók egy része sajnos helyrehozhatatlanul megrongálódott.

2. kép. Útkövezők, Hátsókapu, 1969. szeptember 13. (Fotó: G. Nagy Béla)

ábrázolás sokkal inkább realista, annak ellenére is, hogy a fényképnek általában sajátja a valóság szebbnek mutatása. G. Nagy Béla lajstromba veszi a város ismert arcait és a mindennapok emberét. Feltűnik előttünk Sopron lakossága függetlenül a társadalomban betöltött helyétől, akár értelmiségi, munkás, vagy városvezető, de G. Nagy Béla a nehéz körülmények között élő, testi hibás vagy beteg embereket is lefényképezte. Feltűnnek arcok, akik az utcán megjelenve „városképet formáló” hatással bírtak. Akiket mindenki ismert, és akik nélkül szegényebb lett volna a mindennapi élet Sopronban. Például: a könyvárus Sanyi bácsi vagy a rágógumit árusító Lajos bácsi, Pintér Jenő alias Piszkos Fred (3. kép), vállalatvezetők, bolti eladók, és sokan mások. Rajtuk kívül számos képen ismert embereket fedezhetünk fel. Egyik képén Szényi Zoltán órásmester Előkapunál lévő üzlete közelében Szilágyi Tibor és Sunyovszky Szilvia színművészekre bukkanhatunk a Várkerületen várakozó fiatalok között (4. kép).

G. Nagy Béla számos eseményt is megörökített. Ezek közül kiemelhetjük az 1969. november 16-án Sopronban tartott találkozót, amelyre a Magyarországgal kapcsolatban álló országok Bécsbe akkreditált követségeinek képviselői, valamint az osztrák kormány

3. kép. Pintér Jenő alias Pizkos Fred vagy Popeye (Fotó: G. Nagy Béla)

személyiségei jöttek Sopronba (5. kép).⁷ Gazdag anyag tanúskodik az egykori soproni KISZ Ifjúsági Házának életéről. A KISZ Központi Bizottság Intéző Bizottságának 1959-es ülésén döntöttek arról, hogy a vidéki városokban a fiataloknak alkoholmentes ifjúsági szórakoztató intézményeket kell létrehozni.⁸ Sopronban 1962 októberében adták át az Ifjúsági Házat a Papréten.⁹ G. Nagy Béla az Ifjúsági Ház Fotó szakkörének tagjaként és vezetőjeként is tevékenykedett, számos alkalommal az ott rendezett koncerteken és programokon is fényképezett. Dokumentálta helyi együttesek fellépését, próbáit, valamint olyan, később nevéssé vált személyiségeket is lefényképezett, mint a Kossuth-díjas ütőhangszeres művész Horváth Kornél. Azért is érdekesek az önfeledten szórakozó fiatalokról készített képek, mert a könnyűzene térnyerésének engedése a Kádár-rendszer ki-

⁷ Kisalföld 25 (1969), 267. sz., november 18. 1–2. p. „Diplomaták Sopronban. Minden esztendőben könnyebb az emberek élete. Osztrák vendégeink nyilatkozatai.”

⁸ *Csatári Bence*: Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája. Budapest, 2015, 33. (A továbbiakban: Csatári 2015.)

⁹ Kisalföld 23. (1962), 246. sz., október 20. 3. p. „Felavatták a soproni ifjúsági házat.”

4. kép. Életkép Szényi Zoltán órásmester üzlete előtt. A képen felismerhetők Szilágyi Tibor és Sunyovszky Szilvia színművészek. 1969. augusztus 30. (Fotó: G. Nagy Béla)

egyező magatartásának egyik területe volt.¹⁰ Bár szerették volna ellenőrzésük alatt tartani a „három T” politikájával (támogatás–tűrés–tiltás) a fiatalokat, mégis inkább lemaradva követték azok formálódó zenei ízlését és engedelményekre kényszerültek.

Fotóművészként megteremtette saját stílusát és számos műfajt kedvelt, leginkább a portrékat és az életképeket. A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat dekorációs részlegénél dolgozott Szabó Alajos grafikusművésszel, aki jelentős hatással volt rá. A vállalat Széchenyi téri műhelyében megannyi művész megfordult, a hely mintegy centrumaként működött az akkori Sopron művészeti életének. Sok-sok portrét készített soproniakról és művészekről, a teljesség igénye nélkül: Sulyok Gabriella (6. kép), Szakál Ernő, Kutas László, de említhetnénk barátját, Major Mihály tanárt is.¹¹ Susan Sontag írja: „Nincs

¹⁰ Csatári 2015. 13.

¹¹ Ezt számos G. Nagy Béla fénykép igazolja, amelyek mind részei az ismert fotóanyagoknak.

5. kép. Kormányfogadás, 1970. november 16. (Fotó: G. Nagy Béla)

pillanat, amely jelentősebb volna bármely másiknál; nincs ember, aki érdekesebb volna bárki másnál.”¹² Valóban! Miért is volna bárki élete jelentősebb a másikénál? Ez jellemezte G. Nagy Béla utcai portréit, hiszen hétköznapi embereket állított meg és azzal, hogy lefényképezte őket, kiemelte és középpontba állította őket, megmutatta, hogy itt mindenki számít!

Rolleiflex és Exa fényképezőgéppel dolgozott, ebből adódóan főleg 60×60 mm-es és 24×36 mm-es filmeket használt.¹³ A Rolleiflex kamerával készített portréknál a gép keresőnyílásába felülről kellett betekinteni, ezáltal azt nagyjából derék- vagy csípőmagasságban kellett tartani. Ez biztosította azt a nézőpontot, amelynél a horizont lejjebb került, mint a megszokott emberi látás magassága, és ez az alsó nézőpont még az átlagembernek is heroikus megjelenést biztosított. Idegent játszi könnyedséggel állított meg az utcán, vagy váratlanul „szembe fotózta”, de egyetlen képen sem látunk kényszeredett mosolyt, sőt a képek arról tanúskodnak, hogy mindenki szívesen fogadta közeledését. Tudott vala-

¹² *Sontag* 2007, 45.

¹³ A család tulajdonában lévő dokumentumok, illetve a fotónegatívok alapján.

6. kép. Sulyok Gabriella, 1970. január 14. (Fotó: G. Nagy Béla)

mit, amivel feloldotta azt a kényszeredett magatartást, amit gyakran tetten érünk azon, aki észreveszi, hogy fényképezik. Kereste azt, akinek volt valami karaktere, és a legnehezebb eseteket is rá tudta venni, hogy elnézzék az akadémikuskodást és hagyják magukat lefényképezni. A képeken ott van az alany személyisége és a felfedezett karakter egyedisége! Arcképeire jellemző a szenvedélymenetesség. Nem feltörő, könnyen felismerhető érzéseket tár elénk, hanem a fotókon kell felfedezni az érzelmeket. A mindennapok nehézségével küzdő családanya, családapa, a vezető beosztású személy magas pozícióból adódó magabiztossága, a csábításnak engedő lány mosolya és még sorolhatnánk...

Zsánerképei első látásra is katartikus élményt jelentenek mindenkinek, aki a korszakban élt. Akkoriban várható és szükségszerű volt, hogy valaki Sopronban is az utca emberét akarja majd lefényképezni, hiszen a 19. században zajló városiasodás a 20. században folytatódva jelentősen átalakította a városképet. A vidéki magyar városokban is a nagyvárosokra jellemző jelenségek kezdtek általánossá válni, így az utcán zajló események váltak érdekessé. Gyakran egy-egy testtartás vagy megfelelő időben elkapott mozdulat ad életet a képnek. A keretezés vagy kivágás néha egészen furcsa, de ilyenkor a fő

7. kép. ABC (Fotó: G. Nagy Béla)

téma mögött látunk valami lényegeset, akár egy feliratot vagy cégtáblát. Egyik sajátos kivágással készített képén például olyan, világvárosokra jellemző életképet látunk, amelyben az ismert ABC üzlet hatalmas neonreklámja alatt rengeteg ember tartózkodik (7. kép). Munkába, haza vagy vásárolni igyekeznek a zsúfolt városban, egymáshoz nagyon közel állva, de mégis elidegenedve. Természetes módon tolulnak fel bennünk az érzések, hiszen újra átéljük fiatalságunkat és ismert arcokat pillantunk meg. Az értékes művészi megfogalmazáson túl látunk ismerős élethelyzeteket. Látjuk az embert, aki büszkén ül motorján, ami akkor a fogyasztói társadalomtól elzárt, átlagos ember számára nehezen beszerezhető eszköz és sokak által vágyott tárgy volt. Látjuk a kedves, ismerős rendőrt, akivel az utcán szembesétáltunk és látjuk az igazoltató, intézkedő rendőrt, ami felidézi bennünk a korszakra jellemző kiszolgáltatottság érzését, hiszen a rend őre hatalmával visszaélve bármikor akadékoskodhatott. Képein a döntő pillanatok időtartamokká tágul-

nak azáltal, hogy a jól megválasztott pillanat az egész korszakra jellemző állítást és tényr tár élénk. Ilyenek voltak a '60-as, '70-es évek!

G. Nagy Béla 1937. május 23-án született Debrecenben. Fényképész végzettsége nem volt, a Széchenyi István Gimnáziumban kezdte középfokú iskolai tanulmányait. Erős volt a kémia iránti érdeklődése, de egy balul sikerült tréfa miatt (könnygázt készített) eltanácsolták a gimnáziumból. A Berzsényi Gimnáziumban érettségizett. 1955-ben felvételizett az ELTE vegyészmérnöki karára, de helyhiány miatt nem vették fel. Az orvosi karon ajánlottak fel neki helyet, de fellebbezés után mégis a vegyészmérnöki karon kezdhetette meg tanulmányait. 1958-ban otthagya az egyetemet és hazaköltözött. 1962-ben idegenvezetői szakképesítést szerzett német és orosz nyelvre. Életének talán legnagyobb hatású mozzanata volt, hogy a '60-as évek elején megismerkedett Szabó Alajos grafikus művészszel, aki 1963-tól lett a munkatársa.¹⁴ Ebben az évben nősült meg, két gyermeke született: Tamás (1965) és László (1968). Dekoratórként számos munkája: felirat, cégta (pl.: Gyöngyvirág Espresso) volt látható évtizedekig (8. kép).

A város 1973-ban Szabó Alajosnak addigi művészi és társadalmi munkája elismeréseként műteremmel is rendelkező lakást biztosított, így a grafikai műhely megszűnt.¹⁵ G. Nagy Béla ezután több munkahelyen is dolgozott (Szolgáltatóipari Szövetkezet, Vendéglátóipari Vállalat, Gastroprint nyomda stb.). Dekoratóri munkája alatt és az azt követő években számos Sopronról készült útikönyv és album fotóillusztrációjának elkészítésében vett részt. Említhetjük például a Zettl-Langer gyűjteményt bemutató kiadványt¹⁶ vagy az 1971-es *Nagycenk* című útikalauzt is, amelyben a fényképészek közül név szerint egyedül őt emelik ki.¹⁷ 1976. szeptember 29-én „gyógyszermérgezés” gyanújával kórházba kerül, ahol alkoholbetegséget diagnosztizáltak nála. Ekkoriban alábbhagyott fényképező szenvedélye. Több kórházi gondozást és gyógykezelést követően 1986-ban rokkantnyugdíjas lett, majd hosszan tartó betegséget követően 1989 decemberben elhunyt.

G. Nagy Béla életművének fennmaradása jelentős örökség. Az értékek megmentése fiának, G. Nagy Lászlónak köszönhető, aki az apai tiltás ellenére 1991-ben felhozta a képeket a szenespincéből. Bár az anyag egy része megsemmisült, bizonyos része pedig sérült volt, mégis hozzálátott a feldolgozásához. A két évtizedig őrzött anyag állományvédelmi munkáit, digitalizálását és retusálását László végezte el, amelyben óriási segít

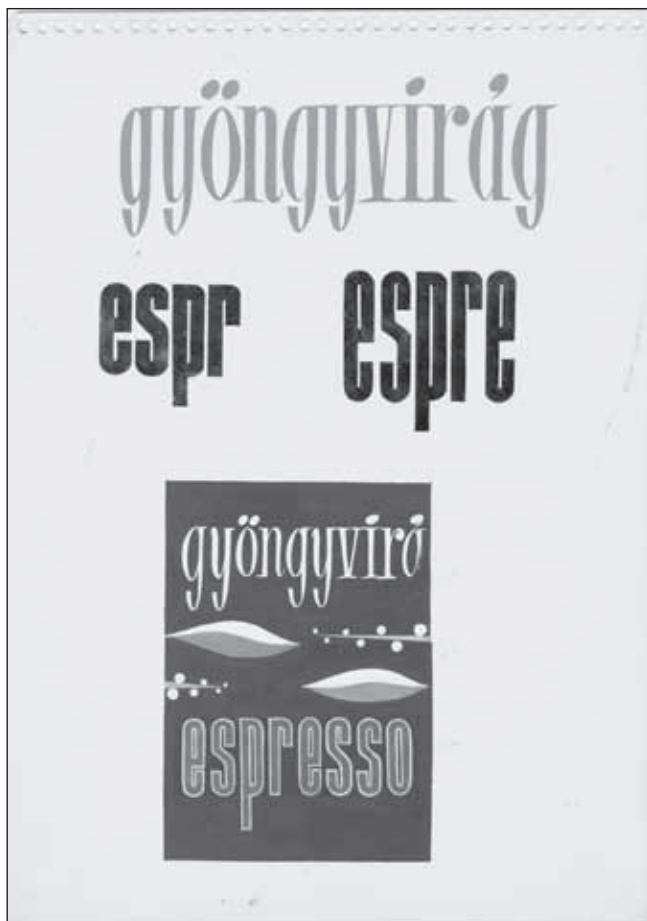
¹⁴ Az alábbi, család tulajdonát képező dokumentumok alapján: diákigazolvány, vállalati igazolvány, egyetemi felvételi értesítés, idegenvezetői igazolvány, kórházi iratok, közjegyzői iratok, G. Nagy Béla vázlatkönyve stb.

¹⁵ *Gollnhofer Sándor*: Szabó Alajos kiállítása Budapesten. Soproni Szemle 35. (1981), 361.

¹⁶ *Thier László*: A Zettl-Langer gyűjtemény Sopronban. Győr-Sopron Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala (Győr), 1976.

¹⁷ *Csatkai Endre – Friedrich Károly*: Sopron. Budapest, Panoráma, 1971.; *Dr. Gimes Endre*: Nagycenk. Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1971.; *Becht Rezső – Csatkai Endre – Friedrich Károly – Horváth Ferenc – Thier László*: Sopron. Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1976 (hetedik, átdolgozott kiadás).

séget nyújtott élettársa, Kóvári Anna. Ennek köszönhető, hogy az elmúlt években több formában is nyilvánosságot kaptak G. Nagy Béla felvételei. Kiállítása volt például 2015 januárjában a soproni Torony Galériában, vagy a 2015-ös Múzeumok Éjszakáján. Képei önálló facebook oldalon is megtekinthetők.¹⁸

8. kép. A Gyöngyvírág espresso feliratterve (részlet G. Nagy Béla vázlatkönyvéből)

¹⁸ G. Nagy Béla fia, G. Nagy László beszámolója alapján; továbbá <https://hu-hu.facebook.com/G-Nagy-B%C3%A9la-1937-1989-397782587042190/>.

KÖZLEMÉNYEK

Józan Tibor | Beszámoló a Soproni Városszépítő
Egyesület 2016. évi munkájáról

A 2017. február 9-én megtartott közgyűlésünkön szomorú szívvel búcsúztunk 2016-ban elhunyt neves tagjainktól: Giczzy Jánostól, dr. Kubinszky Mihálytól, Hárs Józseftől.

Közszolgálati feladatok ellátása

Egyesületünk elnöke a Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzatával kötött megállapodás alapján részt vesz szavazati joggal a Városfejlesztési Bizottság munkájában. Egyesületünk véleményezi a bizottság elé kerülő javaslatokat és az elnök képviseli a tagság részéről felmerülő kérdéseket, észrevételeket. Elnökünk az önkormányzati alapítású cég, a Városfejlesztési Kft Felügyelő Bizottságának tagja. Ez a funkció betekintést nyújt és javaslattevési lehetőséget biztosít a város fejlesztését segítő kérdésekben (pl. Várkerület, Széchenyi tér felújítása). Építési Szakbizottságunk szakmai észrevételekkel, rendezési elképzelések véleményezésével folyamatosan eleget tesz a már idézett megállapodáson alapuló és az Egyesület közszolgálati aktivitását bizonyító követelményeknek. Változatlanul támogattuk a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának munkáját és megszerveztük a lap terjesztését a Széchenyi István Gimnázium diákjainak önkéntes munkájával, illetve a Pannon Work segítségével. Módosítottuk az előírások alapján a Soproni Szemle Alapítvány alapító okiratát.

Önállóan szervezett és részvételünkkel megtartott rendezvények, események

A Polgármesteri Hivatal felkérésére a kialakuló új utcák elnevezésére javaslatokat tettünk (Sopronkőhida, Jánostelep, Virág völgy, Tómalom, Bécsi-domb). Ebben az évben is megrendeztük a Szárhalmi erdőben a hagyományos tavaszi Orchidea túrát. Részt vettünk a Nemzeti Sírkert Bizottság soproni csoportjának munkájában, megtisztítottuk Flandorffer Ignác sírját. Halottak napja alkalmából megkoszorúztuk az egyesület korábbi elnökeinek sírját. Árajánlatot kértünk két kőszobrász vállalkozótól Flandorffer Ignác sírjának teljes felújítására.

Peéry Rezső szakbizottságunk gyermekprogramokat szervezett Flandorffer Ignác és Széchenyi István évfordulós megemlékezéseivel kapcsolatban. Pénzbeli támogatást nyújtottunk Hegedüs Elemér és ifj. Sarkady Sándor helytörténeti vonatkozású könyvének kiadásához. 2016-ban folytatódott a népszerű „Virágos Sopron” rendezvénysorozat.

Az Egyesület elnöksége a 2016. évi Winkler Oszkár emléktáblát a környezet példaszerező megújításáért a Fullenergy Szolgáltató Központnak (Bánfalvi út 4/d) adományozta. Elkészítettük és kihelyeztük a Liszt Ferenc utca és a Bunker köz névadójáról szóló kiegészítő információs táblát, amelyről QR kód segítségével négy nyelven részletes tájé-

koztatást kaphatunk a névadóról. Szeptember 19-én a TÁEG-gal közösen megtartottuk a Kilátók Napja ünnepséget a 80 éves Károlymagaslati kilátónál. Támogattuk a Perkovátzház Baráti Társaság azon kezdeményezését, hogy a Széchenyi-szobor talapzatára négy nyelven Széchenyi idézet kerüljön.

A Soproni Városszépítő Egyesület jelenlegi vezetőségének megbízása 2017. február 9-én megszűnt. Az új vezetőség megválasztására a 2017. évi rendes közgyűlésen került sor, ezért alapszabályunk szerint választási bizottság alakult, melynek tagjai Krisch Imre, dr. Molnár László és dr. Varga Mária voltak.

Gazdasági beszámoló

Egyesületünkben 2016 során 402 fő fizetett tagdíjat. A tagoktól a Soproni Szemle előfizetésével együtt befolyt összeg 908.000 forint volt. Kiemelt támogatóinktól (TÁEG, SMJV Önkormányzata, Csonka Glas) az együttműködési megállapodások alapján ez évben 990.000 forint támogatást kaptunk. Egyéni tagjaink 405.100 Ft-tal támogatták munkánkat. A 2015. évi személyi jövedelemadó 1 %-ából 51.510 Ft bevételünk származott.

Egyesületünk tagdíjbevétele működési költségeinket fedezi, amelyek évek óta mintegy 450-480.000 Ft szinten mozognak. Jelenleg 12 millió Ft tartálékkal rendelkezünk, ami a későbbiekben a nagyobb léptékű felújítási munkák (pl. Flandorffer síremlék) és a Soproni Szemle további kiadásának fedezetéül szolgál. Egyesületünk pénzügyi helyzete stabil, a különféle hatósági előírásoknak rendben, határidőre eleget tettünk.

Az elnökség a 2016.11.30.-án tartott ülésén elfogadott határozatával úgy döntött, hogy 2017. évre a tagdíjak csak kismértékben változnak: aktív munkavállalóknak 1.600.- Ft/év, Soproni Szemle: 2.400.- Ft/év, összesen: 4.000 Ft/év nyugdíjas tagjainknak 700.- Ft/év Soproni Szemle: 2.400.- Ft/év, összesen: 3.100 Ft/év.

Kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1 %-át ebben az évben is Egyesületünknek ajánlják fel, melyhez az adóbevallás Rendelkező nyilatkozatára az Egyesület 19884581-1-08 adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben hozzájárulnak. Előre is köszönjük!

Összegezve a 2016. évi munkát és az elmúlt öt év teljesítményét, az elnökség úgy döntött, hogy könyvutalvánnyal ismeri el a szakbizottságok tagjainak kiváló munkáját és köszöni meg fáradozásukat. A Peéry Rezső szakbizottságból az ifjúság körében végzett munkájáért Andrassy Péter, Bolla Marianna és dr. Németh Ildikó; a Heimler Károly szakbizottságból környezetszépítő tevékenységéért dr. Varga Mária és Horváth Sándor; a Winkler Oszkár szakbizottságból az építészeti területen végzett hasznos közreműködéséért Nemes András és Metz Beatrix részesült az elismerésben.

Tisztelnél fogva szeretnék köszönetet mondani a leköszönő elnökség tagjainak, dr. Grubits János és Perkovácz Tamás alelnököknek, dr. Boronkai László titkárnak, a gazdasági és pénzügyi feladatok ellátásáért dr. Kerekes Istvánnak és segítőjének, Hillebrand Györgynek, továbbá a jogi terület gazdájának, dr. Barkó Péternek, valamint Krisch Aladár jegyzőnek.

A Közgyűlés megválasztotta az Egyesület új elnökségét:

elnök: dr. Józán Tibor

alelnökök: Perkovácz Tamás és dr. Krisch Róbert

titkár: dr. Boronkai László

jegyző: dr. Rumpf János

gazdasági vezető: dr. Kerekes István

jogtanácsos: dr. Barkó Péter

Gicz János: Emberalak szőlőfürtökkel, tollrajz

Egy erdei tisztáson, virágbimbóit nyitogató cserje és a hóvirág beszélgetnek. A kicsi azt kérdezi, hogy láttál-e erre embereket, akik megnéztek bennünket. A válasz így hangzott: Igen, láttam, de azok nem vettek bennünket észre. Rohantak tovább, mert ilyenek ők, gyökértelenek! Szerencsére nemcsak gyökértelen emberek, közösségek vannak. Nekik köszönhetően mondhatjuk el, hogy pusztító világégések, a „múltat végképp eltörölni” akarók ellenére, sikerült megőrizni az orvostudós szereteágazó munkásságának értékeit, erős gyökereket plántálni a felnövekvő nemzedékek gondolkodásába. A „plántálók” közül itt csak néhányat tudok kiemelni.

Egyéniségek. Munkatársa, barátja, az utazásait anyagilag támogató Waldstein F. Ádám; a selmecebányai botanikus Jávorka Sándor, a pécsi ciszter szerzetes Horváth A. Olivér; a soproni Gombocz Endre és a veszprémi Molnár V. Attila. Szervezetek, intézmények: Természettudományi Múzeum (Budapest); a pécsi a fővárosi Botanikus Kert. Állandó Múzeumi Kiállítás Sopronban, a Károly-magaslaton. A tudós nevét viselő Természettudományi Asztaltársaság, amely 1934-óta él! A nevében szervezett, nemzetközivé vált Biológiai és Környezetvédelmi Tanulmányi Verseny. A magyarrá érésében kiemelkedő szerepet betöltő két bencés iskola, a soproni és a győri.

Kitaibel Pál fővárosi síremléke a II. világháború végén sajnós eltűnt. Ismerjük azonban annak feliratát, amelyet felesége – született Sarlay Erzsébet – fogalmazott meg latin nyelven, és amelyet Schuster János (Kitaibel egyik életírója) fordított le magyarra. Ezt hallgassuk most figyelemmel az egykori iskola falánál: *„Magyarország flórájának ritkaságait felkutatta, szülőhazájának természetét ismertette, forrásvizeinek titkait felfedte; nem különben derekassága, szerénysége és erkölcsössége, lelke ékességéül szolgáltak. Örvendj, Magyarország, hogy ilyen fiad lehetett!”*

A Soproni Szemle Alapítvány közleményei

Szerzőink, akik 2016-ban lemondtak a honoráriumról a Soproni Szemle Alapítvány javára:

†Dávidházy István nyugalmazott műszaki tanácsadó
Fejérdy Tamás DLA építész, egyetemi docens, az ICOMOS MNB elnöke
Géczy Nóra építész, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem
Gömöri János régész, Scarbantia Társaság
Hermann István levéltáros, Veszprém Megyei Levéltár
Jankó Ferenc geográfus, egyetemi docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem
Kottmayer Tibor egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem
Kovács József László irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi docens
Krähling János tanszékvezető, Budapesti Műszaki Egyetem
Mezei László építész, ügyvezető igazgató
Nagy Gergely építész, az ICOMOS MNB tiszteletbeli elnöke
Oszwald Ferenc Nándor településmérnök, egyetemi docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem
Ráday Mihály elnök, Budai Városvédő Egyesület, Város és Faluvédők Szövetsége
Sisa József igazgató, MTA BTK Művészettörténeti Intézet
Tóth Sándor Frigyes vasúttörténész, minőségbiztosítási igazgató, Autolív Kft.
Turbuly Éva történész
Varga Imréné nyugalmazott levéltáros
Veöreös András egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem
Winkler András professor emeritus, Nyugat-Magyarországi Egyetem
Winkler Barnabás építész, HAP Tervezőiroda
Winkler István faipari mérnök, vállalkozó

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2015. évi összeg, melyet az Alapítvány 2016. évben kapott meg, 38.095,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük, támogassa továbbra is személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat további megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18515508-1-08

Giczy János: Tanulmányrajz

E számunk szerzői

Andrássy Péter ny. középiskolai tanár, 9400 Sopron, Lehár Ferenc u. 63/b.
pema77@t-online.hu

Bolodár Zoltán foto-adattáros, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
zoltan.bolodar@gmail.com

Dévai Kata régész, MTA - ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport.
H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b. kata.devai@gmail.com

Gabler Dénes régész, MTA BTK Régészeti Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
denes.gabler@freemail.hu

Gömöri János régész, Scarbantia Társaság, 9400 Sopron, Új u. 4.,
scarbantia.archaeopark@chello.hu

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
jozan.tibor@mailmax.hu

Kárpáti László ny. egyetemi tanár; dr.laszlokarpati@gmail.com

Magyar-Hárshegyi Piroska (PhD), régész-főmuzeológus, Budapesti Történeti Múzeum-Aquincumi Múzeum Ókortörténeti Osztály, 1031. Budapest, Záhony u. 4.,
harshegyi@niif.hu

Sey Nikoletta tudományos munkatárs, ELTE Régészettudományi Intézet, 1088, Budapest, Múzeum krt 4/B, seyniki@gmail.com

Sulyok Gabriella grafikusművész, 1097 Budapest, Vaskapu utca 1/b.,
sulyokrajz@gmail.com

† **T. Szőnyi Eszter** régész

Tomka Péter régész, Győr, tomka.szonyi@gmail.com

Torbágyi Melinda régész, numizmatikus, Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16., torbagyi@hnm.hu

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2017/1

LEBEN IN DER RÖMISCHEN STADT SCARBANTIA

JÁNOS GÖMÖRI: Angaben zur Beschreibung der materiellen Kultur der 2000-jährigen Stadt Scarbantia	3
ESZTER T. SZŐNYI: Frühromische Keramik in Scarbantia	7
DÉNES GABLER: Terra-Sigillata-Gefäße in Scarbantia	19
PIROSKA MAGYAR-HÁRSHEGYI: Mittel des Fernhandels und Lebensmitteltransports: Amphoren aus Scarbantia und aus ihrer Umgebung	30
KATA DÉVAI: Glasgefäße in Sopron im römischen Zeitalter	39
NIKOLETTA SEY: Kleidungsobjekte aus Bronze in Scarbantia	52
MELINDA TORBÁGYI: Die römischen Münzen der Stadt Scarbantia und ihrer Umgebung	61
PÉTER TOMKA: Die Umgebung der Stadt Scarbantia im Zeitalter der Völkerwanderung (5.–6. Jh.)	70

ÖDENBURGER PORTRÄTS

GABRIELLA SÜLYOK: János Giczy	81
JÁNOS GÖMÖRI: Die Soproner archäologischen Forschungen von Imre Holl (1924–2016)	84
LÁSZLÓ KÁRPÁTI: Gedenken an Gabriella Madas-Mollay	87
ZOLTÁN BOLODÁR: Der Soproner „Straßenfotograf“ Béla G. Nagy	91

MITTEILUNGEN

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht 2016 über die Tätigkeit des Soproner Stadtverschönerungsvereines	101
PÉTER ANDRÁSSY: Gedenken an Pál Kitaibel zum 260. Jubiläum seiner Geburt und zum 200. Todestag (03.02.2017)	104
Mitteilungen der Soproni Szemle Stiftung	105